

När Sverige blev en stat

Övergången från rike till stat i början av medeltiden

Lars Bägerfeldt

När Sverige blev en stat

Övergången
från ett rike till en stat
i början av medeltiden

Lars Bägerfeldt

BÄGERFELDT, LARS.

När Sverige blev en stat. Övergången från ett rike till en stat i början av medeltiden.

Tillägnad

Katarina, Josefin och Johan

**”Sveonernas stammar är många, utmärkta i
fråga om styrka och vapenföring, och dessutom
framstående krigare både till häst och till sjöss.
Därför ser det ut som om de genom sin kraft
blir herrar över övriga nordiska folk.
Kungar har de av gammal ätt,
men deras makt beror av folkets vilja.”**

biskop Adam av Bremen, 1070-talet

© Lars Bägerfeldt. Falköping 2004.
Tryckt på Affärstryckeriet, Falköping

ISBN 91-88418-01-4

Förord

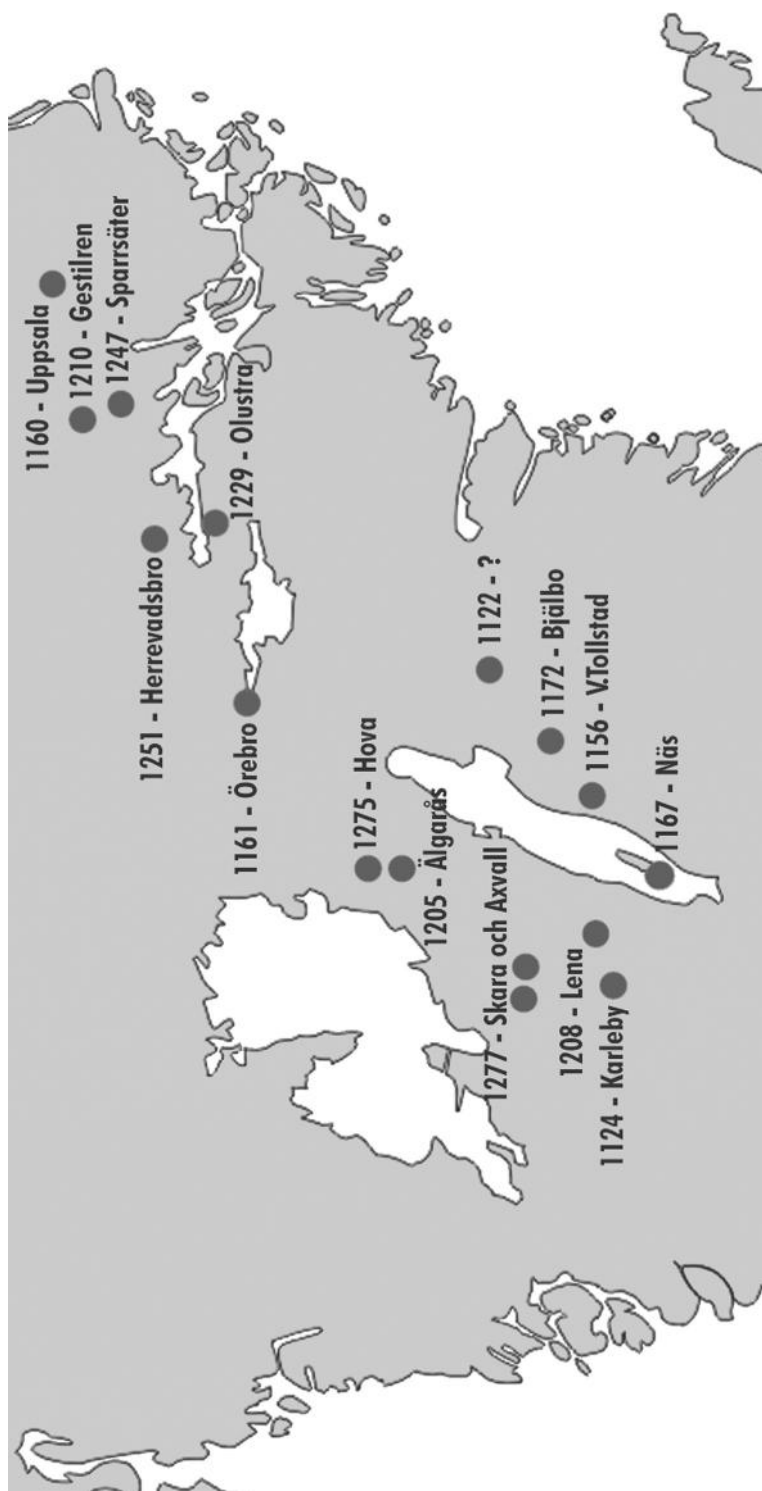
Många söker efter Svearikets vagga i början av medeltiden, men det som inträffade då var att det urgamla landet Sverige förändrades och blev en stat i likhet med många andra länder i Europa vilka hade Romarriket och senare Frankrike som förebild. Innan dess hade Sverige varit organiserat som ett rike eller hövdingedöme, en typ av samhällsorganisation som i hög grad är under-skattad. Denna bok försöker ta fasta på de händelser som utspelades under järnåldern och de första seklerna av medeltiden, i ett sökande efter förändringen som ledde från ett rike till en stat.

Falköping 2004-04-04
Lasse Bägerfeldt

Innehåll

PROLOG - SLAGET VID LENA	8
Upptakten och striden	8
Efterspelet och nya strider	11
Slutstriden.....	13
Ett nytt sätt att tänka på	14
UPPTAKTEN - SVEARIKETS FÖRSTA KONTAKT MED EN STAT	15
Från rike till stat.....	15
Första steget mot en stat.....	16
Nästa steg mot en stat.....	18
Ledungsflottan, jordreformer och jordägande	20
Guldrikedomar och ledarskap.....	22
Djurornamentiken.....	23
Heruler och goter.....	24
Vikinger och varingar	24
ÖVERGÅNGEN - STATEN TAR FORM.....	26
År 98 - Flottstyrkan var organiserad	26
År 378 - Fritigern och Wulfila vann.....	26
År 476 - Riksbloket anammade 8-års cykeln	27
År 829 - Kung Björns brev till Ludvig den fromme.....	28
År 890? - Sverige sträckte sig ner till Blekinge	28
År 980 - Staden Sigtuna etablerades	28
År 982 - Erik segersälls dop	29
År 1000 - Slaget vid Svolder	30
År 1015? - Dopet av Olof skötkonung	31
År 1019 - Kung Olof skötkonung avsattes.....	32
År 1026 - Slaget vid Helgeå.....	33
År 1056 - Den fromme kung Stenkil	35
År 1066 - Erik mot Erik samt Anund	35
År 1086 - Kung Inge d.ä. avskaffade riksbloket	37
År 1095? - Det första klostret i Sverige	38
År 1124? - Svearnas kungaval ifrågasattes av västgötarna.....	38
År 1138 - Kyrkbyggen under Sverker d.ä:s tid.....	40
År 1143 - Cistersienskloster etablerades.....	40
År 1153 - Inget ärkebiskopssäte i Sverige	41
År 1156? - Munkarna i Varnhems kloster skrämdes bort	41
År 1162? - Fler cistersienskloster etablerades	43
År 1164 - Uppsala ärkebiskopssäte etablerades.....	44
År 1171 - Mot hedningar och mot kungasöner.....	45
År 1180? - Johanniter vaktade Eskils ben	46
År 1195? - Biskop Benedictus Electus	47
År 1198? - Kyrkotionde i Västergötland infördes	47
År 1200 - Skattefrihet för kyrkan.....	49
År 1208 - Slaget vid Lena	49
År 1210 - Slaget vid Gestilren där folkungarna vann	50

År 1210 - Kröningen	52
År 1216 - Tre födslar av betydelse	52
År 1220 - Katastrofen i Baltikum	53
År 1229 - Knut länge avskaffade förmyndarregeringen.....	54
År 1230 - Predikobröderna kom till Sverige	55
År 1234 - Knut länge återkallade Erik Eriksson.....	56
År 1234 - Varnhems kloster brann.....	56
År 1247 - Slaget vid Sparsäter där folkungarna förlorade	58
År 1248 - Romersk rätt efter Skänninge möte	59
År 1250 - Kungavalet	61
År 1251 - Slaget vid Herrevadsbro där folkungarna förlorade på nytt.....	62
År 1255? - Fridslagar.....	62
År 1255? - Handelsavtal med Tyskland.....	64
År 1275 - Slaget vid Hova	64
År 1280 - Sista upproret och nya avrättningar.....	65
År 1280 - Alsnö stadgar.....	67
År 1284 - Skänninge möte där tronföljden säkrades	68
År 1288 - Slutet för Algotssönernas ätt	68
År 1296 - Landskapet Uppland bildades.....	69
År 1306 - Hertigarna halshög marsken Torgils Knutsson	71
År 1335 - Skara stadga där träldomen avskaffades.....	73
År 1347 - Landslagen och Stadslagen utarbetades.....	76
Åren därefter.....	77

De inre striderna och kungamorden i landet under åren 1122-1277 inträffade med en ganska jämn spridning i Mälardalen, Östergötland och Västergötland.

PROLOG - slaget vid Lena

Upptakten och striden

År 1208 stod ett mäktigt slag vid Lena. I dag, trettio generationer efteråt, finns det personer som pekar ut slagfältet vid sluttningen mellan Kungslena kyrka och Plantaberget. Här stred svenskar mot varandra, kämpande för sina ledare och för de ideal som de stod för.

På den ena sidan stod kung Sverker Karlsson uppställd med de krigare som ville att det urgamla landet Sverige skulle förändras och bli en modern stat i likhet med många andra länder i Europa. Med sig hade de en stor skara segervana danskar vars antal tycks ha dominerat stort över de svenskar som de slogs mot. På den andra sidan stod Erik Knutsson tillsammans med många stormän från hela landet vilka ville att Sverige skulle förbli organiserat som ett rike, såsom det alltid hade varit så länge någon kunde minnas. Att en kung fick mycket mer makt och inflytande i en stat än i ett rike bekymrade inte Erik Knutsson. Han slogs inte av personliga skäl eller för att han var hungrig på makt. I första hand handlade det om att både han och hela hans ätt tillhörde folkungarna, det parti i Sverige som öppet motarbetade alla försök att göra om Sverige till en stat. Trots starka anhängare från både Småland, Västergötland och landskapen runt Mälaren hade deras motståndare, den sverkerska kungaätten från Östergötland, lyckats införa regler och bestämmelser som i allt högre grad minskade ätternas inflytande och ökade kungens och kyrkans myndighet över folket, såsom stater alltid fungerar. I det gamla riket som ännu rådde, var det ätterna som beslutade om saker tillsammans med kungen.

Slaget stod vid Lena mellan Varvsberget och Plantaberget, men somliga vill hellre peka på Lena i Älvsborg, vilket också är en spännande plats, men mer talar för att det var vid Kungslena som de båda härstyrkorna möttes den 31 jan 1208. Detta datum motsvarar numera den 7 febr, eftersom datumet är satt i den julianska kalendern, men sedan 1753 använder vi den gregorianska kalendern. Hur som helst kan vi räkna med att slagfältet inte låg långt från Dimbo, där Västergötlands största gravfält finns, eller från Varv där sannolikt den stora folkförsamlingen hölls och där alla stora jordägare samt kungen träffades under rikets tid för att diskutera viktiga gemensamma angelägenheter. Inte heller var det långt från en av de många platser i Västergötland där man ungefär vid denna tid lät bygga enklare befästningar där i varje fall den nedre våningen var byggd av sten, och som numera kallas Lena borg. En liknande borg kan ha funnit i nästa by norrut, i Dala, och ytterligare en bör ha funnits strax söderut i Dimbo. Dessa byggnader hade utländska förebilder, både från de brittiska öarna och Centraleuropa, vilket man höll reda på för att kunna hålla jämna steg med danskar och norrmän. Hit till denna rika kungliga bygd kom Sverker Karlsson vintern 1208 med sin danska härstyrka.

Kungslena medeltida kyrka.

Erik Knutsson hade sannolikt kommit hit i ett följe som bestod av svenska stormän och krigare från en stor del av landet, vilka allihopa stödde hans och folkungarnas partiprogram. Troligen hade de även norska hjälptrupper i sitt sällskap. Om de efter Erik Knutssons flykt till Norge 1205 återkommit hit till Kungslena västerifrån hade de troligen passerat den stora staden Skara med den ståtliga domkyrkan samt Gudhems nunnekloster som genom den sverkerska ätten hade fått tillgång till hela det ärorika godset Gudhem. Denna egen- dom hade tidigare tillhört Uppsala Öd, den uppsättning gods vars främsta uppgift sedan urminnes tider hade varit att bekosta kungens utgifter. Eftersom den sverkerska ätten minskade Uppsala Öds omfattning, tvingades de stående skatterna på sikt att införas och sedan att öka. Fortfarande betalade befolkningen i landskapen runt Mälardalen inga skatter, eftersom de ansvarade för rikets ledning eller krigsflotta som bestod av ungefär 200 skepp och mer än 5000 krigare men som kunde öka vid behov. Där i nunneklostret i Gudhem bodde ett mindre antal nunnor men desto fler leksystrar på livstid. Någon tidsbegränsad vistelse förekom aldrig, om man inte var här på en särskild prövotid. På håll kunde de annalkande också se Mösseberg, på vars krön en av Sveriges allra största fornborgar påminde om stora händelser från tider som i det närmaste var helt bortglömda. Likaså skönjdes Ålleberg vid horisonten och platsen nedanför, där Sankt Sigfrid vigde en kyrkplats efter dopet av Olof skötkonung, innan han fortsatte sin färd ner till Varend i Småland. Den rundkyrka av sten som byggdes på samma plats av biskop Bengt den gode, bör genom sin identiska form med Jesu gravkyrka i Jerusalem ha varit vigd åt denna heliga kyrka, precis som Forshems kyrka när den byggdes vid ungefär samma tid på 1100-talet. Bengt den gode var den siste biskopen i Skara stift som blev folkvald och inte utvald av påvens undersåtar såsom regeln var därefter. Detta gamla system med folkvalda ämbetspersoner ville folkungarna men inte den sverkerska ätten bevara, och hans gravsten i Skara domkyrka är en hyllning till den omtyckta och frejdade biskopen. Vid Ålleberg låg också Karleby där troligen mordet på kung Ragnvald knaphövde hade ägt rum knappt hundra år tidigare när han red på sin Eriksgata, som sträckte sig runt

en stor del av riket, med start och avslutning i Uppland och som längst bort nådde Västergötland. Åtskilliga andra nybyggda kyrkor och kyrkogårdar med den tidens gravhällar i sten hade de som reste den här vägen också passerat. Många av dessa kistlock av sten kallar vi numera för stavkorshällar. Den typ av kors som förekom allmänt vid den här tiden i alla tänkbara situationer, och som även pryder dessa gravlock, är av samma typ som bland annat tempelherrarnas kors eftersom få vid den här tiden använde någon annan grundform. Men några tempelherrar såg man inte skymten av i Sverige hur långt man än skådade eftersom det knappast fanns några svenskar vid den här tiden som hade sådana kontakter.

Frågorna kring slaget vid Lena är många. Det mest besynnerliga är att de allra flesta av svenskarna tycks ha stått på Erik Knutssons sida och inte på kungens. Varför kom kung Sverker Karlsson med just en dansk härstyrka och inte en svensk för att möta en av landets främsta stormän och tillika kungason, vilken till skillnad från kungen tycks ha haft ett rejält stöd av andra svenska stormannafamiljer och landets vältränade krigare? Var det så att stormännen i Sverige och alla deras krigare redan hade svikit kung Sverker och gått över till Erik Knutsson, och att det var därför som kungen kom från Danmark? I så fall var det oerhört brådskande för kung Sverker att krossa allt inre motstånd som var väl organiserat i landet, från Småland i söder till Uppland i norr.

Härstyrkorna möttes. På båda sidorna fanns det omfattande kunskaper om krigets konster. Bara några generationer tidigare hade de sista vikingarna dött, och med dem upphörde de stadigvarande kontakterna ner till arabernas länder. Sedan dess hade mycket förändrats. Visserligen hade man stridit till häst sedan yngre bronsåldern, och sådana vapen som pilbåge, spjut och svärd var ännu äldre. Likaså hade de första ringbrynjorna kommit till Sverige mer än tusen år tidigare, i början av järnåldern. Från medeltidens början var det de bepansrade rustningarna och chockvågor med upprepade rytterianfall som var den senaste tekniken. Dess betydelse hade snabbt spridits till Europas alla hörn efter Wilhelm erövrarens seger vid Hastings 1066, och som medförde att han kunde erövra hela England. Det var där allting började. Samma förödande stridsteknik användes sedan av korstågsfararna och den förekom inom kort överallt inom den katolska världen. Ännu så länge hade inte Sverige organiserat detta fullt ut och satt i system att rusta sina krigare på detta sätt och lära dem den nya tekniken. Det skulle dröja ända fram till Alsnö stadgar år 1280 innan stormännens familjer fick skattefrihet om de satte upp en stridshäst med en välrustad ryttare. Därmed föddes adeln eller det världsliga frälset. Kyrkan hade redan fått skattefrihet år 1200 och då genom kung Sverker Karlssons försorg. Hur stora och väl rustade härstyrkorna var vid Lena denna vinterdag år 1208, eller vilken taktik de använde sig av, vet vi nästan ingenting om. Det är och förblir spekulationer. Inte heller vet vi om det var snö och kallt eller om det var barmark och plusgrader. Uppgiften i den senmedeltida diktningen att Sverker Karlsson ledde en styrka på 18.000 ryttare betraktas av många forskare som kraftigt överdriven. Vissa moderna forskare tänker sig snarare runt 300 ryttare samt ytterligare drygt tusen fotsoldater varav de flesta stupade sedan de tagit till flykten och huggits ner bakifrån. Fram till denna dag kunde i varje fall de danska styrkorna stolt visa upp en serie segrar som de vunnit mot tyskarna på slagfälten. Kanske såg den svenska härstyrkan ungefär likadan ut som den danska, kanske var de fler och kanske var de färre, men vi vet inte. Varje påstående förblir en gissning. Det enda vi känner till är att kung

Sverker Karlsson förlorade striden och gav sig iväg från slagfältet och lyckades undkomma med 55 ryttare, om vi får tro berättelserna.

Efterspelet och nya strider

Utjagad och fördriven från Sverige tvingades Sverker Karlsson ge upp försöken att behålla den svenska kungatiteln. Varken i Småland, Östergötland, Västergötland eller Mälardalen kunde han känna sig välkommen. Svearna fick som så många gånger förr i uppgift att välja en kung som skulle råda över landet, från de norrländska kusterna via Mälardalen ner till de många götalandskapen. Även Gotland hade anslutit sig till detta land och betalade årliga skatter, vilket skulle gynna både deras omfattande handelsverksamhet och försvara deras land och folk. Eftersom det uppenbarligen inte fanns så många personer kvar att välja mellan, vilka förde det kungliga blodet vidare, föll valet på segraren vid Lena, Erik den heliges sonson Erik Knutsson. Härigenom fick åter igen folkungarna och deras partiprogram inflytande över Sverige. Alla de förändringar som med tiden skulle göra om Sverige, från ett rike till en stat, bromsades upp under några årtionden.

En av de som kunde känna sig nöjd med utvecklingen vid den här tiden var lagman Eskil i Västergötland. Han härstammade från Bjälbo i Östergötland och hans yngste bror var Birger Magnusson, sedermera jarl och den som definitivt skulle förändra Sverige i en riktning som både Eskil och hela hans släkt i övrigt hade motarbetat sedan länge. Men Birger var inte född ännu, utan det skulle dröja några år till innan han kom till världen. Drygt tio år efter dessa händelser lät lagman Eskil skriva ner den lag som skulle gälla för Västergötland, i enlighet med den rättsuppfattning som hade utvecklats under de senaste seklerna. Här passade han också på att skriva in reglerna som sedan urminnes tider gällde för kungaval i Sverige. Det var svearna i det blivande landskapet Uppland som valde kung bland de personer som var ättlingar till föregående kungar. Denna kung skulle sedan rida runt i landet där var och en av de besökta landskapen svor honom trohet. Eftersom Sverige fortfarande i hög grad var ett rike och inte en stat hade kungen inga större beslutande uppgifter eller utövade någon större myndighet över folket, varken fattig eller rik. Han var i första hand ordförande vid folkförsamlingarna, där man i samförstånd och endräkt diskuterade fram lösningar på gemensamma frågor eller problem. Dessutom var han överbefälhavare för dels den stående härstyrkan som fanns vid kungens sida, dels den styrka som kunde uppåddas på mer frivillig väg genom bygdernas hövdingar, samt den välorganiserade och stora krigsflottan i Mälaren som vid den tiden kan ha varit bortåt sju hundra år gammal eller mer. Periodvis hade många kungar suttit i Västergötland när de inte av olika skäl behövde vara uppe i Mälardalen. Riksblotet vart 8:e år var en sådan kunglig förpliktelse. Den hade förmodligen redan Olof skötkonung försökt avskaffa inför 1020 års blot, men resultatet blev att svearna avsatte honom och valde hans son Anund Jakob som kung istället. Inför hotet om ett inbördeskrig mellan far och son återinsattes Olof skötkonung vid sidan av sonen men från denna stund valde han att bosätta sig i Västergötland. Efter Anund Jakobs och hans broder Emund gamles död några årtionden senare, uppsteg den ingifte Stenkil på tronen. Han bodde i Levene i Västergötland och ville också liksom Olof skötkonung gynna kyrkan, motarbeta riksblotet samt utveckla Sverige i riktning mot en stat. Det blev dock hans son Inge d.ä.

som slutligen satte stopp för riksblotet, vilket i Sverige hölls för allra sista gången år 1084. Denna tradition hade troligen pågått i oförändrad form allt sedan år 476 och hade samlat hela Sverige religiöst. Inge d.ä. sägs ha blivit gravlagd c:a 1110 vid Hångers numera ödelagda kyrka. Senare, i samband med att Varnhems kloster byggdes och munkarnas konflikt stillades med Inges dotterdotter Kristina, gift med Erik den helige, sägs det att hans ben flyttades till klosterkyrkan runt femtio år efter hans död.

När hela den stenkilska ätten utslocknade på manssidan i början av 1100-talet, skulle det med tiden bli tre av de ingifta männen som fick bära kungatiteln. Först var det Magnus Nilsson, vars fader var kung över Danmark, men det valet sågs inte med blida ögon utan efter några år tvingades han bort från tronen och ersattes av Sverker d.ä. som blev stamfar för den sverkerska ätten. Hans starka vilja att förändra Sverige till en stat gav honom många fiender, och vem som lejde körsvennen att dräpa den svenske kungen med kniv på väg till julottan 1156 vet vi inte, det finns för många att välja på. Att kungavalet därefter föll på Erik Jedvardsson - den helige - kan förefalla naturligt eftersom han stod på motståndarnas sida och inte ville ha så stora och många förändringar som Sverker kämpat för. När Sverige 1164 fick ett eget ärkebiskopssäte hamnade det följaktligen också i Gamla Uppsala, där både riksblotet och det högsta tinget varit. Under de korta perioder därefter som den sverkerska ätten regerade, först Karl Sverkersson och sedan Sverker Karlsson, lyckades de åstadkomma flera viktiga förändringar. Uppsala Öd började lösas upp och kyrkan fick skattefrihet. När så Erik Knutsson blev kung 1208, som en följd av händelserna efter slaget vid Lena, väntade en ny period av stiltje i utvecklingen. Visserligen kom Sverker Karlsson tillbaka 1210 med en ny dansk härstyrka och försökte tilltvinga sig makten genom att försöka döda Erik Knutsson, men här i slaget vid Gestilren, som låg vid gränsen mellan Uppland och Västmanland, stupade han och därmed blev detta slagfält bara en parentes i den svenska historien.

Det kommande årtiondet skulle få allvarliga konsekvenser för framtiden. Erik Knutsson dog redan år 1216 och hans ende son var knappt född, varför de som stod för kungavalet bara hade den 15-åriga Johan Sverkersson att välja på. Precis som några av sina kungliga företrädare startade han ett eget korståg österut, men detta skulle bli Sveriges allra sista korståg. Det första var ett resultat av påvens beslut i slutet av 1000-talet som sade att de katolska länderna fick behålla allt som de erövrade i hedniska länder. Många länder valde att medverka i korstågen mot Jerusalem, men inte Sverige. För svenskarna innebar det att vi återupptog striderna österut som pågått under flera sekler. Redan på 800-talet var delar av Baltikum kuvat och tvingades betala årlig skatt till Sverige. På 1100-talet var intresset i första hand riktat mot Finland. Efter flera lyckade korståg mot Finland, där stora områden kuvades, vändes blickarna mot Baltikum. Det blev också Johan Sverkerssons mål med korståget 1220. Själv tvingades han lämna Baltikum för att bege sig till Rom, men svenskarna lyfte sina segerrika vapen utan sin kung men med den ödesdigra följden att många av dem stupade. Därmed upphörde de svenska korstågen. Två år senare dog den barnlöse kungen hemma i Sverige och den blott 6-åriga Erik Eriksson, den läspe och halte, blev kung. När han senare dog förhållandevis ung år 1250 hade hans nyblivne jarl, Birger Magnusson, några år tidigare inlett stora förändringar i landet, troligen mot kungens vilja. Han var jämngammal med kungen och var född några år efter slagen vid Lena och Gestilren. Hans fader Magnus minnesköld hade förmodligen suttit hemma i

Bjälbo åren efter de båda slagen, men i övrigt vet vi inte särskilt mycket vare sig om honom eller om Birger Jarls farfar Bengt snifel.

Slutstriden

Först år 1247 kom vändningen på den era som började 1208 i och med utgången av slaget vid Lena. Birger Jarl tog ställning mot hela sin släkt, mot folkungarna (partiet) och mot den erikska kungaätten. Nu skulle Sverige åter igen utvecklas i riktning mot en stat.

Genom segern i slaget vid Sparrsäter 1247, som låg bara några kilometer från Gestilren, lät Birger Jarl avskaffa ledungen, den urgamla krigsflottan, och tvingade bönderna att betala skatt istället, vilket bland annat skulle gå till byggandet av borgar och uppsättandet av utländska legotrupper. Året därpå, 1248, vid kyrkomötet i Skänninge och när den påvlige legaten var närvarande, passade han på att skaffa sig kyrkans tillstånd att använda sig av romersk rätt i Sverige. I praktiken innebar det att Sverige definitivt omvandlades från ett rike till en stat. Härigenom kunde han i det närmaste egenmäktigt döma personer till landsförräderi och därmed till döden samt konfiskera deras mark. Därmed fick Sverige för första gången en myndighet som stod över ätternas självstyre och folkförsamlingens samråd och för det andra innebar det att jordagodsens, som tidigare bara hade ärvts och sålts inom ätterna, plötsligt kunde få en ny ägare genom ett myndighetsbeslut. De stormän som avrättades 1248 och 1251 tillhörde folkungarna och vågade sätta sig emot Birger Jarl. Till skillnad från slaget vid Lena förlorade de både 1247 och slaget vid Herrevadsbro 1251. Därmed skulle arbetet med att förändra Sverige från ett rike till en stat börja på nytt. Vissa försök hade gjorts redan av Olof skötkonung och en del av hans efterkommande, men det blev genom Birger Jarl och hans son Magnus ladulås som Sverige mer slutgiltigt blev en stat.

När Magnus ladulås dog på Visingsö 1290 hade han och hans fader på 43 år lyckats ändra på det mesta i det svenska samhället. Skatter hade införts eller höjts, handelsavtal med andra länder hade upprättats och städer ersatte de fria marknadsplatserna. Stormännen hade blivit adel, och de stora folkförsamlingarna hade ersatts av ett litet kungavänligt riksråd. Ätterna var inte längre den främsta juridiska enheten i samhället, utan det var kungen. Lagarna skrevs om i denna riktning och fylldes på med kungliga beslut om vilka rättigheter och skyldigheter som skulle gälla. De enda i samhället som knappt berördes av allt detta var den stora mängden trälar som fortsatte att leva som vanligt. Deras antal var nog vida större än vad många har tänkt sig.

En som däremot berördes av de snabba och genomgripande förändringarna var marsken Torgils Knutsson, som satt i förmyndarrege-ringen efter Magnus ladulås död, i samband med att lille kung Birger Magnusson inte var myndig ännu. Torgils gjorde en del försök att bromsa utvecklingen och blåsa liv i de gamla folkungarna igen. Från början hade han den unge kungen med sig men när kungen ville styra mer självständigt, red kungens båda bröder hertigarna Valdemar och Erik ner till Västergötland där de strax före jul år 1305 hittade Torgils Knutsson i Lena borg, knappt 98 år efter slaget alldeles i närheten. De tillfångatog honom och förde honom till Stockholm där han ganska omgående dömdes till döden och avrättades i början på året 1306. På så vis blev han den

sista betydande personen som bodde på borgen i Kungslena, och kanske den sista som trodde att svenskarna skulle vara lyckligare om de levde i ett rike istället för i en stat. Därmed slutar både Torgils Knutssons, folkungarnas, rikets och Lenas historia.

Ett nytt sätt att tänka på

Övergången från rike till stat i början av medeltiden innebar inte bara en stor omvälvning inom samhällets organisation genom uppkomsten av en relativt omfattande myndighet som ställdes ovanför ätterna. Det berörde också tankarna och folkets världsbild. Medan en stat i regel betonar en fast struktur där tillvaron är indelad i små enheter eller statiska objekt, ser riken mer till relationer och det föränderliga där allting är inflätat i ett oändligt nätverk av egenskaper och händelser. Inom staten är en hel del av samhällets egenskaper förutsägbara och hårt reglerade, men i ett rike finns en flexibilitet och ett helhetstänkande som snabbt kan göra helomvändningar. På så sätt är stater i hög grad objektfixerade och betonar saker eller substantiv, medan riken är relationsbaserade och betonar egenskaper och händelser eller verb och adjektiv. Denna förändring i synsätt märks också inom klosterordnarna. Benediktiner och cistercienser hyllade ett andligt tänkande som utgick från en helhet där genomsyrandet av det ständigt unika bar fram den gudomliga närvaron genom personens subjektiva närvaro och deltagande. I början av 1200-talet kom predikobröderna som istället leddes vidare till gudomligheten genom förnuft, logik och kunskap, vilket var egenskaper som fullständigt förringades av tidigare ordnar och sågs som hinder i den andliga utvecklingen eftersom de menade att Gud inte kunde beskrivas och ännu mindre förklaras. Predikobröderna var skapelser av sin tid och följde maktavarnas och myndigheternas behov av att göra världen och samhället kontrollerbart, så att den flyende och föränderliga världens ogränsbara delar blev delar i ett fastlagt mönster. Folket hade aldrig denna strävan, men genom auktoritetstro och sträng uppfostran skulle till slut även den fattigaste bland pigor och drängar anamma dessa ideal som de enda sanna och kräva ordning och struktur. Fortfarande bär många akademiker på attityden att allting kan beskrivas och förklaras, medan det i själva verket är tvärtom. Varje vetenskapligt försök att finna fakta resulterar endast i teorier om verkligheten, inte om några sanningar.

UPPTAKTEN - Svearikets första kontakt med en stat

Det finns skäl att anta att Svearikets vagga inträffade i samband med de händelser som utspelades för närmare 2000 år sedan. Då upprättades det Sverige, eller Svearike, som är grunden för vårt eget land. På den tiden hade man en organisationstyp av samhället som skiljer sig väsentligt från det vi har idag. Vi kan kalla dåtidens system för ett rike eller hövdingedöme och det skulle förekomma fram till 1200-talet. Det nya systemet kom smygande, men i början av medeltiden förändrades landet på ett kraftfullt sätt. Då blev Sverige en stat och det är det fortfarande.

Från rike till stat

Redan när Olof skötkonung döpte sig, och genom hans gåva av Husaby på Kinnekulle som gynnade den katolska kyrkans framväxt, var Sverige ett urgammalt land. Då hette det Sveariket och så hade det kallats i många sekler. I början av medeltiden var det däremot dags för stora förändringar i landet. Sverige skulle under loppet av några sekler omvandlas från ett rike till en stat. Förändringen var obetydlig inom vissa områden men närmast total rörande annat.

Under rikets tid träffades representanter för de jordägande ätterna vid stora folkförsamlingar där man gemensamt fattade beslut för bygdens bästa.

Ett rike hade både kung och en hierarkisk skiktning mellan de fattiga och de som ägde stora jordegendomar, boskap och trälar. Däremot fanns det ingen myndighet som kontrollerade människor och beslutade över dem i deras namn. Det var denna egenskap som var den stora nyheten när landet blev en stat. Under den tid som Sverige var ett rike eller ett hövdingedöme sköttes det mesta inom ätterna eller på tingen i bygderna om det var större frågor som berörde fler personer. I stora mål sammankallade kungen en folkförsamling som avgjorde frågan så fort de var fullständigt enade. Allt detta byggde på ett flexibelt tänkande som inte följde lagar och regler. Bara en enda sak var strikt organiserad och förenade dem mer än någonting annat - försvaret. Riket var ytterst endast en försvarsallians och därför var kungen främst en överbefälhavare för de gemensamma styrkorna, inte en person med rätt att besluta under fredstid.

Sverige som ett organiserat land framskyntar i de skrivna handlingarna redan från år 98 i Tacitus skildring av germanerna. Precis som de andra germanska rikena skulle länderna i Norden under lång tid framöver bygga på ett starkt inre samarbete där alla kände att man kunde lita på varandra. Samförstånd och endräkt var förutsättningen för deras sammanhållning. Alla de germanska och keltiska folkförbunden, samt många av de slaviska, verkar ha varit uppbyggda som rikena. Möjligen är denna typ av folkorganisation uråldrig, och det är inte omöjligt att den sträcker sig tillbaka till bronsåldern och rent av till bondestenåldern, även om inte alla forskare är beredda att tänka sig det.

Ibland brukar man säga att rikenas ekonomi bygger på att försöka plundra och kuva sina grannfolk, medan stater plundrar och kuvar sina egna medborgare. Det beror bland annat på att kungen under rikets tid var mer jämställd med de övriga stormännen i ett rike, medan han ikläder sig en beslutande och kontrollerande myndighet i en stat.

Första steget mot en stat

De första stegen mot ett myndighetsbaserat samhälle hade tagits väldigt tidigt, även om man då inte beaktade det på det sättet. Varje närmande till romarriket och deras samhällsskick medförde ett steg mot en stat. De första betydande kontakterna med romarriket hade grundlagts redan under Julius Caesars tid i samband med att han värvade legosoldater från Germanien - området öster om floden Rhen och norr om Donau - inför den sista avgörande striden mot kelterna vid Alesia år 52 f.Kr. De germaner som kom till hans hjälp uppges ha haft så dåliga hästar att Julius Caesar omedelbart såg till att de istället fick överta hästarna från hans eget kavalleri. Genom deras enastående insatser lyckades Julius Caesar vinna striden och därmed hela provinsen Gallien. När de skildes åt blev de rikligt belönade och från den tiden skulle åtskilliga germaner värvas i den romerska armén men också inom andra områden av statsförvaltningen, eller bege sig ut på resor till romarriket och dess städer för att ägna sig åt handel. Därmed blev det romerska inflytandet något bestående för hela det germanska området.

Att dessa folk kunde slåss, det visste kejsarna i romarriket. Det hade de germanska rikena visat åtskilliga gånger. Genom cimbrernas förkrossande framfart i Europa åren 115-101 f.Kr., där bland annat en romersk härstyrka

på 120.000 man nedgjordes till sista man, eller slakten i Teutoburgerskogen år 9 e.Kr. där omkring 35.000 romerska soldater och ryttare miste livet, var inte deras stridsförmåga något okänt. Åtskilliga gånger skulle sådana händelser upprepas under de kommande seklerna, hur vältränade och väl beväpnade romarna än var.

Båda sidorna var imponerade av varandra. En romersk kejsare, Geta, lät omkring år 210 till och med klä sig i en blond peruk för att se ut som en germansk krigare. Det sägs nämligen att han lät ta av sig sin romerska mantel och bar istället germanska kläder inklusive den överkappa de vanligen hade på sig, och broderade den med silver. Han brukade också bära en peruk med blont hår, omsorgsfullt ordnad i germansk stil. Enligt romarna var alla germaner blonda och ungefär huvudet högre än romarna som var svarthåriga. Jämfört med den romerska hårfärgen kan även de brunhåriga och mörkt brunhåriga germanerna ha kallats blonda. Annars var det mer vanligt att det var germanerna och inte romarna som tog över nya traditioner och sedvänjor. Germanerna var ofta mer nyfikna och intresserade av det romerska, än vad romarna var på det germanska. De germanska samhällena blev allt mer genomsyrade av ett romerskt skick och ideal. Nyttjandet av romerska vapen och hästar var populärt, och episoden kring de germanska bröderna Flavius och Arminius visar att det inte alltid slutade med att man tog värvning i den romerska armén. En del som gjort legotjänst hade lärt sig tala flytande latin och började uppföra sig som romare. Så var det med Flavius som dyrkade allt som romarna gjorde, medan hans broder Arminius återvände till sitt folk, fullärd med romerska sedvänjor men ändå en german i sitt hjärta. Till slut försökte Arminius bli kung över sin folkstam och dessutom krävde att få en viss beslutsrätt över folket, såsom romerska ledarna hade, varpå ett stort internt krig utbröt som slutade med att han dödades. Detta var ett av de första försöken att göra om ett germanskt rike till en stat.

Redan under det första seklet efter Kristi födelse försökte några få av de germanska kungarna kräva liknande rättigheter som de romerska kejsarna hade och ville att folket och hövdingarna skulle följa deras beslut. Arminius var en av de första och fler skulle komma. Kanske är det i detta sammanhang som man ska tolka och förstå Tacitus när han säger att kungarna inte styrde mer än vad friheten medgav. Han säger att ”På andra sidan om lugierna bor goterna som styrs av konungar och det med något stramare tyglar än de övriga germanska folken. Dock ännu inte i högre grad än vad friheten medger. Omedelbart vid Oceanen bor sedan rugier och lemovier, och utmärkande för alla dessa folk är runda sköldar, korta svärd och undergivenhet gentemot sina konungar.” Här antyds det som även framkommer förhållandevis tydligt i andra krönikor, nämligen att kungarna främst var överbefälhavare, och att rikena i första hand var försvarsallianser.

Fram till slutet av 300-talet hade utvecklingen i de germanska områdena och kontakten mellan romare och germaner varit förhållandevis stabil, men med hunnernas ankomst år 375 skulle oerhört mycket förändras inom de kommande seklerna. En av orsakerna var de enorma mängderna med guld som kom i omlopp, och därmed köpkraft och makt samt inflytande.

Nästa steg mot en stat

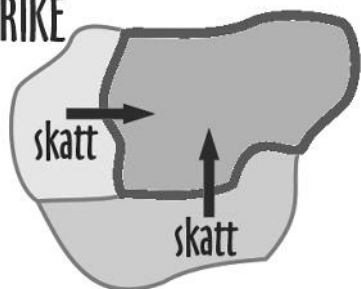
Romarriket utvecklade en så omfattande organisation av samhället, som blev allt mer komplicerad, att man tvingades upprätta regler och bestämmelser som styrde eller påverkade allt fler detaljer i den enskilde personens liv. Från början var det bara ett fåtal som var medborgare och som hade förnäma fördelar, men med tiden blev det allt vanligare att alla de friborna blev medborgare. Bara slavarna, vars antal inte sällan översteg hälften av befolkningen, var rättslösa. Precis som för boskapen var det deras ägare som ansvarade för vad de gjorde. Romarriket hade även i ett tidigt skede utvecklat ett ledarskikt som utövade en myndighet över folket och som beslutade i deras namn, vilket de lärt sig av andra länder i den östra delen av Medelhavet. Förutom senatens beslut rörande folkets rättigheter och skyldigheter var det många kejsare som ingrep i händelserna och styrde efter eget tycke och smak, där senatens och folkets önskemål kom i andra hand, även om det medförde mord på oskyldiga.

Utvecklingen i romarriket mot en myndighet med närmast enväldiga personer i toppen passade den katolska kyrkan mycket bra. Påven ville själv många gånger vara den som satte prägeln på utvecklingen och som hade sista ordet i viktiga frågor. Den katolska kyrkans hierarki etablerades en gång för alla och står lika stadig idag som vid tiden för dess bildande när den gled ifrån de andra patriarkerna. Det västromerska riket och dess kejsarvälde kom dock till slut på fall och krossades i det tumult som uppstod längs gränserna och inne på deras eget territorie under 400-talet i samband med de många och blodiga händelserna under folkvandringstiden. Under lång tid därefter fanns minnet kvar av det västromerska riket. När frankernas kung Karl den store lät kröna sig till kejsare av påven år 800, förstärktes den pakt mellan påvestolen och de frankiska kungarna som då hade varat under några sekler och som hade sett till att den katolska kyrkans fiender och meningsmotståndare försvunnit samtidigt som frankerna blev mäktigare. Därmed hade frankernas välde under loppet av tre hundra år förvandlats från ett rike till en stat, där en övergripande myndighet snabbt växt sig starkare steg för steg. Efter Karl den stores död splittrades hans imperium och den östra riksdelen, den del som vi idag kallar Tyskland, blev självständig. Därefter skulle det bara vara en tidsfråga innan de kringliggande länderna anammade denna organisationsform och införde myndigheter. Den katolska kyrkan ville gärna se en sådan utveckling eftersom deras egen organisation, så som de själva valt att utveckla den, fungerade bäst och fick mer fördelar om landet i övrigt var en stat och inte ett rike.

I de nordiska liksom i de övriga germanska rikena eller allianserna av folkstammar fanns det inget större behov av en övergripande myndighet. Tvärtom fann de styrkan i den flexibilitet som ett rike medförde. Individerna var fria och bara underställda sina familjer, som i sin tur hade en del ansvar och band gentemot sina släktingar. Vilka som ingick i släkten eller ätten fick var och en själv räkna fram genom att utgå från den stamfader man hade och ett bestämt antal generationer tillbaka. Utöver ätten hade man bara mer eller mindre frivilliga allianser mellan ätter och bygder vilka reglerade det gemensamma försvaret och den högsta religionsutövningen. Det var detta som var rikena.

EXPANSION och KRIG

RIKE

STAT

När riket expanderar blir de nya områdena kuvade och betalar vanligen årliga skatter, medan stater låter invånarna få bli medborgare med samma rättigheter och skyldigheter som den övriga befolkningen.

I början av 500-talet fanns det en enklare myndighet i Svearikets samhälle som stod över ätterna och familjerna, och som beslutade i frågor rörande försvaret, kungavalet och riksbloket. Utöver detta försvar var det fritt fram för den enskilde att bilda grupper och bege sig iväg på plundringståg i andra länder, eller ta värvning hos någon betalande kejsare eller kung. De som var ute och plundrade kunde ibland ligga ute flera år i sträck eller ännu längre och deras ledare kunde kallas för sjökungar, eftersom de inte rädde för något lands försvarsstyrka men likväl var befälhavare för en krigsstyrka. Kungavalen var visserligen viktiga, men inte alls så betydelsefulla som de blev senare när Sverige blev en stat. Då fick kungarna en mer beslutande ställning och var en myndighet över folket, såväl rika som fattiga. För gemene man var kungavalen ganska ointressanta. För dem däremot som blev krigare, antingen fotsoldater, ryttare eller sjömän, var valet av hövding mycket viktigare eftersom han levde närmare dem både i fredstid och under striderna. Angående detta skrev Tacitus redan år 98: "De väljer konungar med hänsyn till ädel börd, anförare med hänsyn till krigisk duglighet. Liksom konungarnas makt inte är oinskränkt eller godtycklig, så leder anförarna mera genom sitt exempel än på grund av någon befälsmyndighet. Detta nämligen genom den beundran de väcker om de är beslutsamma, om de syns vida omkring och om de uppehåller sig framför slagordning och går i spetsen. Men varken att straffa till livet eller att fångsla, inte ens att ådöma prygel är tillåtet för några andra än prästerna." Han skriver vidare: "Stark tävlan råder dels bland hirdmännen om att få intaga första platsen hos sin hövding, dels bland hövdingarna om att ha de flesta och tappreste hirdmännen. Detta är en ära och en styrka att alltid omges av en stor skara utvalda unga män. En heder i fred, ett skydd i krig." Denna beskrivning är en motsats till hur det är i en stat men exakt så som det är i ett rike, vilket länderna i Norden var vid den tiden.

Riksbloket var en angelägenhet i Sveariket, men också i Danariket i dåtidens Danmark, som ingen kom undan. Alla i riket skulle visa sin sympati för de gemensamma gudarna och de offer vars avsikt var att garantera en god fortsatt framtid för landet och dess befolkning. Vid sidan av blotet till dessa fanns det ett otal gudar i bygderna och på de enskilda gårdarna och det var fritt fram för var och en att ha vilka gudar de ville.

Fortfarande var individen beroende av de beslut som i första hand fattades i familjen och i andra hand i ätten. Familjen omfattades av makarna och deras barn samt i enstaka fall av makarnas ogifta syskon eller föräldrar. Ätten var ett abstrakt begrepp eftersom de varken gick att avgränsa geografiskt eller som en särskild grupp människor i bygden. De som ingick i en viss persons ätt var inte samma som för dennes nära släktingar, utan detta varierade från person till person. Ätten var en viss persons förfäder ett visst antal generationer tillbaka samt alla ättlingar till dessa. Eftersom dödligheten var hög blev det inte alltid så många personer kvar på varje släktgren, varav somliga grenar dog ut helt och hållet. Därför var det betydligt lättare att hålla reda på sina släktingar i ätten på den tiden eftersom det blev betydligt färre människor kvar då än vad det blir nu för tiden.

Det fanns fyra tänkbara händelser eller ärenden som automatiskt berörde hela ätten, direkt eller indirekt. Det ena var giftermål, där målsmannen för kvinnan i första hand var hennes fader men i brist på närstående släktingar fördes denna myndighet vidare till allt mer avlägsna personer i ätten. Samma sak gällde vid arv. När någon dog var det den närmaste personen, eller närmaste personerna om det var fråga om en barnakull, som tog arv efter den bortgångne. Den närmaste släktingen kunde ibland återfinnas långt bort geografiskt och på en helt annan gren i den bortgångnes ätt. Det tredje tillfället var när en person fälldes på tinget och skulle betala böter. I sådana fall betalade man inte bötesbeloppet själv utan sammanförde det från hela ätten, där de närmaste släktingarna betalade mest och de mer avlägsna släktingarna betalade minst. På omvänt sätt skulle den person som tog emot bötesbeloppet fördela det i sin ätt, där de närmaste släktingarna fick mest. Denna känsla av samhörighet och med ett socialt och ekonomiskt ansvar för varandra, återkommer i det fjärde fallet som berör försäljning av jord. Ingen arvejord fick säljas om den inte först hade utlysts tre gånger på tinget till försäljning till alla släktingar. Om ingen släkting önskade köpa jorden eller gården hade man rätten att få sälja den till vem man ville. Eftersom markpriserna var mycket konstanta var det sällan eller aldrig fråga om att kunna sänka eller höja priserna, utan uppfattningen om markens värde var reglerad och fast sedan uråldriga tider. När ättens betydelse och ansvar för sina egna senare upphörde kunde en man och kvinna gifta sig utan att fråga sina släktingar först. Detta infördes av prästerna senast på 1200-talet. Bötesbeloppen kunde man måhända få hjälp med men varje person var själv ansvarig för att böterna betalades och detta tycks ha ändrats runt slutet av 1200-talet eller obetydligt senare. Kravet att ge släktingar förhandsrätten till köp av arvejord fanns fortfarande kvar på 1600-talet och arv efter släktingar har vi fortfarande kvar.

Ledungsflottan, jordreformer och jordägande

Hur ledungen eller krigsflottan i landskapen runt Mälaren uppstod är fortfarande oklart likaså exakt när det skedde. Den höll på att förändras under järnålderns slut och början av medeltiden, men övergången från indelningen i hund till hundare genomfördes aldrig fullt ut i hela området. Den gamla indelningen i hund, med 120 krigare från varje område samt fyra långskepp, bör ha varit flera hundra år gammal vid den tiden. Talet hundra, som begreppet hund syftar på, avsåg talet 120 och inte 100 såsom det blev under medeltidens början. För att skilja talen åt kallades talet 120 för storhundra.

Möjligen ska de många förändringarna i samhället runt Mälardalen, vilka eventuellt går tillbaka till 500-talet, ses som en relativt enhetlig och samtida reform i hela Mälardalen samt möjligen vissa delar av Östergötland och södra norrlandskusten. Även ledungsflottan kan ha bildats för första gången eller byggts upp på nytt efter hund-modellen runt år 500. Tacitus kände till att man hos germanerna använde begreppet hund för antalet krigare per bygdeenhet, och det var flera sekler tidigare. I slutet av 400-talet och ett stycke in på 500-talet drabbades i varje fall, av okänd anledning, stora delar av den svenska östkusten, från Öland i söder till den norra delen av norrlandskusten, av en katastrof som medförde att många av de gamla gårdarna och byarna övergavs sedan de blivit nedbrända och sannolikt skövlade och plundrade. När allting återuppbyggdes igen märker vi en lång rad förändringar. Bygderna får nya centra vars platser ofta heter Tun eller har ett ortnamn med -tun som ändelse. Riksblotet får en ny start år 476, med åtta års intervall, medan det möjligen var 19 års mellanrum tidigare. De stora offren av krigsbyte och allehanda andra föremål som vräktes ut i våtmarker och sjöar efter en seger på slagfältet upphör lika plötsligt som hoven och hallarna byggdes. Hoven som tjänade religionen tycks säreget nog ha haft samma form, proportioner och orientering eller riktning som kyrkorna hade ute i Europa och som de fick senare när stenkyrkor började byggas i Sverige från slutet av 1000-talet. Hallarna däremot som inrymde en mycket stor sal tycks ha varit uppförda för hövdingarnas skull och de stora gästabuden. Likaså var det gott om guld i bygderna under en dryg 100-års period. De bästa guldsmederna tillverkade smycken som Mönckragarna och de andra halskragarna av renaste guld, liksom många andra smycken vilka dekorerades med de små guldkornen i filigranteknik som just då var högsta mode både i Norden och ute i Europa. Samtidigt med allt detta, tror vi i varje fall, byggdes många fornborgar, i synnerhet i Mälardalens landskap. Den största ligger på Halleberg i Västergötland, den tredje största på Mösseberg på Falbygden, också det i Västergötland. Den näst största, Torsburgen, ligger på Gotland och den har de allra största vallarna. En del fornborgar verkar ha blivit nedbrända.

I samband med alla dessa stora förändringar som tycks ha varit mer eller mindre samtida med varandra, ändrades också jordägandet och gårdsindelningen i stora delar av Mälardalen. Före år 500 och förändringens tid motsvarar fornlämningarnas art, antal och utbredning i Mälardalen i hög grad hur det ser ut i exempelvis Skaraborg i Västergötland och många andra delar av Norden. I Skaraborg fanns byar av skiftande storlek, varav somliga var och fortfarande är mycket stora, och dessa framträder i det skriftliga materialet från medeltidens början. En granskning av ägandet i Skaraborg visar att jorden var fördelad på ett mindre antal personer och att kanske bara runt en tiondel eller en ännu mindre del av befolkningen var jordägare. Så ser inte situationen ut i Mälardalen, utan är i det närmaste den motsatta. Här dominerade de ensamliggande gårdarna varav många hade egna gravfält, något som inte ens alla stora byar har i Västergötland. Utifrån allt detta kan vi ana att en mycket omfattande jordreform skett runt Mälaren i början av 500-talet, att de flesta - till skillnad från Västergötland - var jordägare från början och bodde på sin egen gård, samt att de ansåg sig ha den sociala rättigheten att gravlägga sina anhöriga i en synlig grav på ett gemensamt gravfält intill gården eller byn.

Allt detta indikerar en förhållandevis avancerad organisation av samhället, vilken om möjligt blir mer imponerande med tanke på att det skedde under en

tid när Sveariket var ett rike och inte en stat med beslutande och styrande personer i dess ledning. Istället bör vi utgå från att man hade ting och folkförsamlingar där man efter långa och noggranna överväganden kom fram till gemensamma beslut.

Kungshögarna från järnåldern finns framför allt i Västergötland och runt Mälaren.

Guldrikedomar och ledarskap

De extremt stora men märkvärdigt kortlivade guldrikedomarna i Norden härstammar inte alls från handel med järn, hudar eller några andra handelsvaror, eftersom vi relativt säkert vet att denna handel förekom med ungefär samma intensitet och omfattning både betydligt tidigare och långt efter det att den korta guldrika perioden upphört helt.

Guldet kom hit av mycket speciella skäl, som bara gällde under en period om hundra år från 400-talets början till 500-talets början. Tiden är identiskt med goternas storhetstid, från deras allians med hunnerna och deras gemensamma brandskattning av Östromerska riket och fram till slutet av goternas tid i norra Italien och deras allians med östromerska riket i början av 500-talet. De kända romerska utbetalningarna som kejsarna gjorde omfattar drygt 20 ton rent guld. Till detta kommer alla plundrade städer och lantegendomar samt lösenpengar för frigivna krigsfångar. Därför kan vi med stor visshet utgå från att det fanns mycket starka band mellan nordborna och det gotiska imperiet nere vid Svarta havet och floden Donau. De största och flesta guldrikedomarna i Norden från denna tid har man påträffat på Bornholm, Fyn och i Västergötland, men en av de största enskilda skatterna kommer från Södermanland.

Spridningen i Norden är relativt stor och visar att hela Norden varit delaktig i mottagandet av guld. De personer som av olika skäl hade med sig en liten del av allt det guld som hunnerna och goterna förfogade över, for sällan eller aldrig söderut, österut eller västerut i Europa. Däremot kan vi genom guldfynd se att många for norrut. Det visar ännu tydligare hur nära kontakterna var mellan hunnernas och goternas kungliga hov och hoven i Norden.

Hunnernas samhälle hann förändras ganska radikalt trots den korta tiden av knappt hundra år. Tiden från år 375, när hunnerna kom från de ryska stäpperna till trakten norr om Svarta havet och förenade sig med ostrogoterna fram till nederlaget år 451 i slaget vid de Katalauniska fälten i Frankrike och den omfattande upplösningen under några få år därefter, kännetecknas inte bara av extrema guldrikedomar som kan mätas i ton utan innebar också stora förändringar av deras samhälle. Från början bestod hunnerna av ett större antal ganska löst sammanfogade enheter med egna hövdingar som träffades regelbundet och diskuterade gemensamma frågor. I takt med att guldrikedomarna ökade kom även hövdingarnas position att stärkas. Det var dessa personer som fördelade guldet till sina följeslagare och det var också de som ansvarade för förhandlingarna med romarna och dessutom var befälhavare över de styrkor som plundrade romerska städer, tog krigsfångar och utsatte romarna för ett tryck som framtvingade de årliga betalningarna av guld för att ge romarna den fred de så innerligt önskade. Om hunnernas samhälle kunde förändras så snabbt och grundligt på bara sjuttiofem år bör vi förvänta oss något liknande även hos goterna, såvida de inte redan tidigare hade kungar med ett större inflytande över sitt folk än vad hunnerna hade när de kom. På så vis kan man anse att hungern efter guld medför att hierarkin stramas åt och åtskillnaden mellan fattig och rik blir större samtidigt som de med högre rang får mer beslutsrätt i samband med deras möjlighet att kunna fördela det guld som de erövrat.

Djurornamentiken

En av de mest besynnerliga förändringarna i Skandinavien under järnåldern är varken den extrema guldrikedomen under 400-talet eller vikingarnas långväga resor några hundra år senare, utan införandet av den dekoration som kallas skandinavisk djurornamentik. Denna ornamentik har ett direkt ursprung i den kristna konsten. Varför infördes en stilart omkring år 400 som är blott och bart förknippad med kristendomen? Hur kunde den så plötsligt ersätta all tidigare konst i ett så stort område? Vilka kristna människor hade ett sådant inflytande över Skandinavien att man här uppe i Norden gav upp alla sina tidigare stilarter och ersatte dem samtidigt och överallt med en konst som bara nyttjades av de kristna? Varför anammade man inte all den kristna konsten och även tog med växtornamentiken, utan enbart djurornamentiken? Är svaret så enkelt att det berodde på att goterna kristnades i slutet av 300-talet och att det var kontakten med dem som medförde den omedelbara förändringen? Innebar det i så fall att även ett visst antal nordbor anammade kristendomen vid denna tid?

En annan fråga som forskare ställt sig är om de föremål i metall som är prydda med denna djurornamentik verkligen har tillverkats i Norden eller om allt är importerat från länder som det gotiska imperiet och senare Frankrike och

England. Frågorna är många och svaren är få. Vi vet dock tillräckligt för att förstå att de utländska kontakterna var mycket betydelsefulla redan innan guldet började strömma hit upp ett par årtionden senare och innan alla goter hade kristnats. Är det möjligen så att kristendomen delvis fördes hit upp till Norden samtidigt som den långsamt spreds bland goterna nere vid Svarta havet och floden Donau?

Ungefär hundra år efter införandet av den skandinaviska djuornamentiken och i samband med den stora förändringen av bygderna och samhällen som berörde östra Sverige, byggdes hov vars likheter med samtidens kyrkor kan leda fram till oanade lösningar och svar i den framtida forskningen. Fanns det möjligen kristna människor i Norden redan på 400-talet? I så fall kan det ha stärkt kontakterna ytterligare söderut till romarriket och de germanska länder som nyligen kristnats.

Heruler och goter

Det var inte bara kristen djuornamentik och kejsarligt guld som kom hit upp till Norden. Även folkgrupper återvände hit sedan de under flera sekler levte långt från sina ursprungliga hemtrakter, men under hela denna tid tycks de ha haft en regelbunden kontakt med sina forna släktingar. Det mest kända exemplet är herulerna som bodde i södra Norge. En del av dem bodde kvar när deras kung Rodulf abdikerade i början av 500-talet och blev befälhavare under kung Theodorik den store i norra Italien, där ostrogoterna bildat ett eget rike strax tidigare. Detta stärker ytterligare uppfattningen att kungarna i Norden främst var krigsledare i riket vars sammanhållning grundades på försvarsallianser. Några årtionden senare blev de heruler som utvandrat och bodde vid floden Donau starkt motarbetade av grannfolken varför en stor del av dem valde att återvända till Norden. Möjligen återvände även en del av de ostrogoter som blev kvar efter de intensiva krigen med östromerska riket vid samma tid eller några årtionden senare, vilket på 550-talet slutade med fullständig katastrof för ostrogoterna och seger för romarna.

När dessa forna utvandrare återvände till Norden tog de med sig allehanda nya traditioner, tänkesätt, språkbruk, föremål och mycket annat. Förmodligen var samtliga heruler och goter kristna vid den här tiden, i likhet med alla andra tänkbara folk som kan ha återvänt. Däremot finns det ingenting som tyder på att herulernas land kan klassificeras som en stat, utan de levde fortfarande på samma sätt som man gjort tidigare, i ett rike.

Vikingar och vëringar

Utlandsresor var något som berörde alla bygder och landskap i nästan samma omfattning. Enligt våra runstenar var det ungefär lika vanligt i alla svenska landskap att styra ut på färder till havs under 900-talet och 1000-talet. Det var ingenting som bara var förbehållet vissa landskap utan även många av dem som bodde långt inne i landet gav sig iväg. De som for västerut kallar vi i regel vikingar och syftena med resorna var lika skiftande som färdssällskapens antal, resmål, last och bemanning. För somliga var det bara ren handel, för andra krig eller plundring som gällde. Krigs- och plundringsresorna blev intensiva

från 800-talet och slutade i stort sett med Harald hårdrådes misslyckade anfall mot England år 1066. De resande som istället färdades österut och vidare ner mot Svarta havet, kallar vi vörlingar eller varjager men inte vörlingar. Dessa personer ägnade sig antingen åt handel eller tog värving bland annat i den kejsarliga armén. Här lärde de sig grekisk och arabisk kultur samt tog med sig en del av deras traditioner och sedvänjor hem igen. Kejsarens intresse för nordbor i sina arméer var stort ända in på 1000-talet och förfrågningar upp till Norden fortsatte även under det efterföljande seklet, långt efter det att dessa resor upphört. Handeln och den nära samvaron med araberna hade pågått i flera hundra år när den plötsligt avbröts runt år 972. Orsaken var att silvret hade tagit slut och att mynten inte längre innehöll samma höga silverhalt. Detta kunde inte nordborna acceptera och omgående upphörde denna handel som pågått så länge. En annan bidragande orsak var de oroligheter som bröt ut i Ryssland år 972 men som senare lugnade sig.

Resorna slutade inte helt och hållet. En bit in på 1000-talet skulle nordbor från bland annat Sverige bege sig söderut för att besöka Jerusalem, men av allt att döma upphörde även dessa resor strax före korstågens början, när staden på grund av de stora oroligheterna i området medförde att staden inte längre gick att besöka som förr. Det var detta som var en av orsakerna bakom korstågen. När Jerusalem erövrades år 1099 och åter igen öppnades för pilgrimer och andra fromma personer verkar det inte ha funnits något intresse längre bland svenskarna att färdas dit. Det kan tyckas vara en aning egendomligt med tanke på hur omfattande trafiken var till arabernas område knappt hundra år tidigare.

Det verkar inte som om dessa omfattande kontakter med främmande länder påverkat organisationen av Sverige på något konkret sätt och gjort om riket till en stat. Guld, nya traditioner och handelsvaror av skilda slag kom till Sverige men så mycket mer blev det inte. Den stora förändringen skulle komma i början av medeltiden.

ÖVERGÅNGEN - staten tar form

Under tidig medeltid finner vi en mängd händelser som på olika sätt bidragit till Sveriges utveckling från ett rike till en stat. Vissa händelser kan uppfattas som viktigare än andra, men olika personer kan ha skilda uppfattningar om vad som är viktigt. Somliga händelser kan förefalla oväsentliga men har ändå bidragit med något som underlättat eller påskyndat förändringarna.

År 98 - Flottstyrkan var organiserad

Den romerske konsuln Tacitus hade informerat sig om germanernas samhällen och berättade att svionerna (sveafolket), i den norra delen av Germanien och på andra sidan Östersjön gentemot Polen, hade en omfattande och välordnad flottstyrka som var utmärkande för dem. Därtill beskrev han att det bland de germanska folken fanns en militär organisation som byggde på talet hundra, med hundra krigare från varje bygd, men att systemet vid hans tid var så gammalt att det höll på att luckras upp. Några hundra år senare finns det anledning att tro att landskapen runt Mälaren upprättade en sådan militär skeppsorganisation som utgick från 120 krigare per grupp om fyra skepp. Varje sådan enhet eller bygd kallades hund eftersom detta ord betydde just talet 120. I den organisationen berördes samtliga gårdar i landskapen runt Mälaren, och möjligen fanns det föregångare till systemet som sträckte sig ner i bronsåldern. Detta indikerar att det vid den här tiden fanns fasta organisationer som täckte förhållandevis stora områden vilka upprättats i försvarssyfte och möjligen även av andra skäl.

Romerska vapen och föremål som påträffas i skandinaviska gravar och vid offerplatser visar att nordborna fanns bland de germaner som alltifrån Julius Caesars tid gjorde krigstjänst i den romerska armén eller blev livvakter till de högsta personerna inom romarriket. De kan också ha kommit hit genom strider mot romarna eller på grund av handelsutbyte. Härigenom kom de romerska idealen, på olika vägar, att långsamt föras över till de skandinaviska samhällena.

År 378 - Fritigern och Wulfila vann

En dagsmarsch från Konstantinopel möttes goterna och romarna år 378 i ett av romarrikets mest förödande slag. Två tredjedelar av den väldiga romerska armén höggs ner och goterna segrade under ledning av Fritigern. Därmed blev de romerska kejsarna mer villiga att samarbeta med goterna, släppa in dem på sitt territorie, ge dem ämbeten och uppdrag samt från år 424 börja betala ut väl tilltagna ersättningar till de goter som fortfarande bodde norr om floden Donau för att de inte skulle kriga och istället freda gränszonen. Allting betalades i guld. Från den tiden började inte bara goternas och hunnernas extremt guldrika period utan också nordbornas. När strömmen av romerskt guld sedan ebbade ut runt hundra år senare berörde det nordborna lika mycket som goterna.

En annan segrare vid denna tid var den gotiske biskopen Wulfila vars störste fiende var den gotiske ledaren Atanarik, men efter hans död år 381 kristnades en stor del av goterna relativt omgående, vilket också var den romerske kejsarens krav. Säregt nog var det exakt vid den här tiden som nordborna anammade en helt ny stilart som dessutom var kristen, den skandinaviska djurornamentiken, och som ersatte alla andra stilar i hela södra Skandinavien.

År 476 - Riksbloket anammade 8-års cykeln

Enligt den rekonstruktion av riksbloket som Göran Henriksson utfört, vilken utgick från solens och månens 8-års cykel och med ett tillägg av en skottdag var 304:e år, startade denna hedniska kulthandling den 28 jan 476. Långt senare vet vi, genom bland annat Snorre Sturlassons geografiska beskrivning av Sverige, att platsen för riksbloket alltid hade varit Gamla Uppsala. Möjligen hade det på samma plats funnits ett liknande riksbloket tidigare också, men då snarast utifrån ett system som byggde på solens och månens 19-års cykel. Kanske var det i samband med denna förändring som kulten kring Oden infördes och denna gudom ersatte Tyr (tidigare Tirwaz) som den främste bland gudarna. Detta riksbloket hade till syfte att uttrycka de allierade folkens gemensamma försök att medelst offer och gåvor till gudarna få dem vänligt inställda och i gengäld få fred, god hälsa och bra avkastning och förökning på sina gårdar. Bland de som utträttade offren fanns kungen, vars huvudsakliga ämbetsuppdrag var att tjäna som överbefälhavare men där förrättandet av offer även skulle gynna krigens utgång.

Något senare var Ongentheow sveakung, men Snorre Sturlasson kallar honom av okänd anledning för Egil. Han hade inte den tur i strid som riksbloket syftade till. Enligt Snorre Sturlasson dog han när en tjur rände hornet genom kroppen på honom, men denna version av kungens död var bara ett misslyckat försök att tolka de forna dikterna som snarare antyder att det var galtens bete som blev kungens död. I det engelska kvädet om Beowulf får vi förklaringen eftersom det sägs här att kungen i strid mötte sin överman som dödade honom på slagfältet, vilket skedde omkring år 515. Segraren hette Eofor, vilket betyder vildsvin, och det var hans svärd, vilket poetiskt kan omskrivas som bete, som ändade kungens liv. Trots skillnaderna i de berättande versionerna är likheterna så påtagliga att vi kan utgå från att Sveariket hade kungar vid den här tiden och att man hade haft det sedan urminnes tider.

Några få år tidigare hade kung Rodulf, som rådde över hela den södra delen av Norge och delar av Bohuslän, abdikerat och färdats ner till det ostrogotiska riket i Italien efter att ha fått ett skrivet erbjudande därifrån. Omgående blev han en högt uppsatt befälhavare hos kung Teodorik den store, som bland annat finns omnämnd på en runsten i Rök i Östergötland, vilken ristades tre hundra år senare. Med andra ord kan man säga att Rodulf inte bytte arbetsuppgifter, bara uppdragsgivare.

År 829 - Kung Björns brev till Ludvig den fromme

Med Ansgars vistelse i Birka i Mälaren vidgas vår kunskap om Sverige. Det började med att kung Björn skrev ett brev till kejsar Ludvig den fromme där flera ärenden behandlades. Utöver detta berättade de svenska sändebuden för kejsaren att det bland deras folk fanns många som önskade anamma kristendomen och att deras kung kunde acceptera att kristna präster vistades där om bara kejsaren sände dem lämpliga personer. Det var då som Ansgar utsågs och for till Birka. Han blev väl mottagen och flera år senare reste han dit även en andra gång. Då var situationen mer spänd eftersom det förekommit ett folkligt uppror mot de kristna. Därför var kung Olof, som efterträtt Björn, tvungen att diskutera Ansgars närvaro och verksamhet på tinget innan han kunde tillåta någon förkunnelse. Så blev det och tinget gick på Ansgars linje och accepterade att han uppehöll sig där. En av många frågor som är obesvarad är varför kung Björn över huvud taget skickade ett brev till kejsar Ludvig, samt vilka ärenden som diskuterades där.

Samma kung Olof hade betydligt mer makt i krig. Han styrde ut med flottstyrkan till Baltikum år 853 i avsikt att kuva det folk som kallades kurer vilka tidigare hade varit kuvade av svearna. Expeditionen lyckades och de återvände med mängder av silver och guld samt gisslan från folket för att säkerställa avtalet som innebar att de lagt sig under Sveariket.

År 890? - Sverige sträckte sig ner till Blekinge

Kung Alfred den store av England gjorde verkligen skäl för sitt namn sedan han i ett närmast totalt underläge höll på att förlora det sista av England till de framryckande vikingarna, men vända utgången av striderna till sin egen fördel. Till slut kunde han framtvinga en fred med deras kung vilket gynnade hans egen ställning och en tid därefter var det mesta av de utländska styrkorna drivna därifrån. Vikingarnas stridsvana, taktik och strategi samt ledarskap från sina kungar hade nästan gjort dem till herrar över England. Hundra år senare kom de tillbaka men då skulle de lyckas.

Kung Alfred var inte bara en duglig stridsledare, han var också kulturellt intresserad. Därför lät han bland annat nedteckna och skildra en resa som utförts av Othere och Wulfstan när de med skepp farit från Norge via Danmark och Skåne och sedan vidare österut. När de hade passerat Skåne och Bornholm hade de Blekinge på sin vänstra sida och det sägs att det var här som Sveariket började och det sträckte sig sedan långt norrut. Denna uppgift bekräftar bara vad som sägs i övriga skrivna berättelser och som visar att Sveariket var ett stort land som omfattade både Svealand och delar av Götaland långt innan medeltidens början.

År 980 - Staden Sigtuna etablerades

Att den stad som låg på Björkönen i Mälaren, enligt de flesta forskare densamma som Birka, var viktig och mycket betydelsefull visas om inte annat av det enorma gravfältet med 2000 gravar som finns där. Det gravfältet är med andra ord ungefär 7 gånger större än det största gravfältet i Västergötland.

Somliga menar att staden etablerades på 840-talet medan andra säger att det skedde några årtionden tidigare. Däremot verkar man vara mera eniga om att den ödelades en bit in på 900-talet. Var den omfattande handeln bedrevs därefter vet ingen, för det skulle dröja ända till år 980 innan staden Sigtuna etablerades, och då tycks det ha skett mer eller mindre på kunglig order, i likhet med hur staden Nidaros bildades i Norge vid samma tid. Hamnen, gatorna och uppdelningen av tomtmarker för byggandet av enklare bodar tycks ha uppstått och blivit till genom kungens beslut, varefter staden växt upp enligt dessa direktiv. Om staden placerades på mark som tillhörde kung Erik segersäll personligen eller inte, vet vi ingenting om. Inte heller hur man lyckades få handeln just hit och styra över den från annat håll. Behovet av städer och handelsplatser var inte bara till nytta för handelsmännen utan på sikt även för kungamakten när städerna blev större och handeln kunde kontrolleras mycket mer än vad man någonsin gjort. För att kunna upprätthålla en sådan kontroll förbjöd man under medeltidens början successivt det stora antalet fria marknadsplatser som växt upp där folk själva valt att samlats och ville ha dem. Denna övergång från fria marknadsplatser till kontrollerade städer skulle ske just under tidig medeltid, men exakt när och hur de olika stegen togs vet vi nästan ingenting om.

Ungefär femton år efter staden Sigtunas tillkomst dog Erik segersäll och det skulle inte dröja länge innan hans son kung Olof skötkonung började prägla mynt på samma sätt som kungarna i Danmark och Norge just börjat göra. Vid den här tiden kanske tillkomsten av inhemska mynt mer berodde på ett behov av propaganda för det egna rikets handel, eller fåfänga som upphöjde kungen själv, än som något viktigt för handeln existens. Antalet präglade mynt var till att börja med oerhört litet och folk fortsatte därför att handla med arabiska, tyska, frankiska och engelska mynt, eftersom det ännu inte förekom några valörer. Allt silver vägdes sedan man kontrollerat äktheten och det var vikten som man gick efter. Långt senare skulle mynten få en mer nationell betydelse, både av symbolisk och av praktisk art, där utländska mynt inte längre accepterades. Dessutom skulle myntens vikt senare bli standardiserad.

År 982 - Erik segersälls dop

Under en kort period befann sig samhället i Danmark i gungning och styret var svagt. Knappt hundra år tidigare hade en svenskättad kunglig person vid namn Olov tagit makten i trakten kring den stora och viktiga handelsstaden Hedeby, men ätten dog ut ett par årtionden senare, och danskarna tycktes vara starkare än på länge. Ända sedan 600-talet hade samspelet och konflikterna avlöst varandra mellan Sveariket och Danariket. Orsaken var delvis att kungaätterna var nära besläktade med varandra, men en annan viktig orsak var att danerna visste att de härstammade från svearnas folkstam och att de hade utvandrat långt tidigare. På så vis var det inte bara kungarna som var medvetna om detta släktskap utan en stor del av danernas hövdingar och stormän. Kanske var det därför som sveakungen Erik segersäll, genom återopande av släktskap, kunde erövra hela eller en stor del av Danmark så enkelt år 982. Angående årtalet är texten förvirrad hos Adam av Bremen varför det inte går att utreda exakt när det hände. I första hand bör han ha erövrat det ödanska området runt Själland och Fyn samt sydligaste Jylland som var det gamla Danariket. Resten av Jylland tycks ha varit ett eget rike

fram till 800-talets slut eller 900-talets början. Först genom Gorm den gamles äktenskap med Tyra danabot förenades dessa länder och blev ett enda land, Danmark. När deras son Harald blåttand var död kunde Erik segersäll erövra det gamla Danariket, men förutsättningen var att han döpte sig. Detta dop är det första kända dopet av en svensk kung och det medförde att den katolska kyrkan fick en viss inverkan på stormännen i Sverige. Men denna period blev kort. Efter fjorton år dog kung Erik från Danmark och Sven tveskägg återvände, men samma år blev han fördriven igen av Olof skötkonung som dock lämnade tillbaka landet till honom sedan de slutit fred med varandra.

Erövringen kan antingen ha skett efter det att stormännen i Danmark gemensamt bitt Erik segersäll komma och regera över dem, med det gamla släktskapet i minnet, eller så har det skett mot deras vilja. I så fall bör det ha blivit kuvat och skattelagt under Sveariket och inte införlivat med Sveariket, eftersom riken varken har den myndighet eller det medborgarskap som reglerar rättigheter och skyldigheter vilket är nödvändigt för ett införlivande. Bara några år senare blev frågan åter igen aktuell.

År 1000 - Slaget vid Svolder

Sannolikt var det i trakten av Öresund som slaget vid Svolder stod år 1000. På ena sidan seglade den norske kungaättlingen Olav Tryggvasson fram med sina trogna följeslagare, vilka å hans vägnar gjorde anspråk på den norska tronen. På den andra sidan befann sig Erik jarl, som då var styresman över Norge och såväl trogen som underställd den danske kungen. Vid hans sida fanns även sveakungen Olof Eriksson eller Olof svenske, som vi idag oftast kallar Olof skötkonung även om detta tillnamn aldrig tycks ha använts vid den tiden. Olav Tryggvasson förlorade och efter striden kom Jämtland och Härjedalen att lyda under den svenske kungen och ingå i riket. Frågan är åter igen på vilka villkor som de fick ingå i landet. De områden i Finland och Baltikum som långt innan hade kuvats av tidigare sveakungar hade aldrig formellt ingått i landet utan var som sagt bara kuvade områden som betalade årlig skatt. Eftersom ett rike bygger på samarbete och samförstånd kan nya områden bara anammas om ett sådant samarbete kan upprättas med fullt förtroende gentemot varandra. I en stat däremot regleras individernas rättigheter och skyldigheter av statens myndigheter och de regler och lagar som upprättats. Erövrade områden blir inte kuvade utan deras befolkning blir medborgare där allt väsentligt samröre med samhället i deras liv regleras. Jämtarna betalade en årlig skinnskatt till sveakungen som utgick från antalet gårdar i landskapet och i gengäld kan vi ana att man förväntade sig militärt skydd vid behov. Skatten i sig antyder att de kan betraktas som kuvade men om de kunde kräva något i gengäld var de mer eller mindre jämställda med andra landskap.

Vid okänd tidpunkt, kanske så sent som i slutet av 1100-talet, valde gotlänningarna att frivilligt ställa sig under den svenske kungen samt kyrkligt sett bli förvaltade under Linköpings stift. Här var det fråga om en regelrätt förhandling där man hade ömsesidig respekt och förtroende för varandra. Därför var det aldrig fråga om något kuvande.

Husaby kyrka vars västtorn är daterat till tiden omkring år 1100 när Inge d.ä. var kung.

År 1015? - Dopet av Olof skötkonung

Ett mycket stort antal besökare blir vilseledda och går fel när de besöker Sankt Sigfrids källa istället för Sankta Brigidas källa som ligger ett par hundra meter väster om Husaby kyrka. Det var på den sistnämnda platsen som Olof skötkonungs dop utträttades och i samband med dopet sägs det att han skänkte ("skötte") hela godset Husaby om 8 mantal till kyrkan så att det nybildade Skara stift fick en viss årlig inkomst till sitt underhåll. Härigenom blev katolska kyrkan markägare i Sverige. Ett par årtionden senare började man bygga domkyrkan i staden Skara och utökade därmed sitt indirekta och måhända

direkta inflytande på samhället i övrigt. Vid denna tid var det Olof skötkonungs son Anund Jakob och efter honom halvbrodern Emund gamle som var kungar. Ingen av dem är känd för att ha gynnat den katolska kyrkan. Tvärtom lät Emund gamle ta hand om biskop Osmund som av olika skäl var illa omtyckt av katolska biskopar. Inte heller tycks de biskopar som verkligen var verksamma i Skara stift ha gynnat den egna kyrkans utveckling eller lyckats påverka landet i riktning mot en stat, utan mer sett till sitt eget välbefinnande och förnöjt sig själva.

Somliga har framfört tanken att Olof skötkonung bodde i Husaby innan han tog dopet, men det förefaller högst orimligt att en stor jordägare som kungen skulle ha gett bort sin egen sätesgård. Det är mer sannolikt att han gav bort en bra och lagom stor by som han kunde undvara och som hans släktingar inte skulle kräva tillbaka. En tänkbar plats där han kan ha bott är i istället Levene vid Varaslätten, eftersom den stenkilska ätten bör ha fått tillgång till detta gods genom giftermål och inte genom fädernearv. Stenkils fader Ragnvald Ulfsson bör ha kommit från Östergötland eller Mälardalen och inte från Skara som man antagit tidigare. I så fall kan Levene ha tillfallit den stenkilska ätten genom Stenkils giftermål med en dotter till Olof skötkonungs son Emund gamle, som också eventuellt bodde här.

Även om starten inte blev så lyckosam för den katolska kyrkan och det i praktiken skulle dröja ända fram till biskop Bengt den gode i slutet av 1100-talet innan Skara stift fick en driftig och omtyckt biskop, så ser vissa forskare själva den kyrkliga etableringen i samband med kungens dop och domkyrkans byggande som ett mycket viktigt steg mot en stat. Det är dock bara en indirekt effekt eftersom den ännu inte utgjorde någon myndighet över folket. Fortfarande fanns det hedningar i landet, både i Mälardalen, i Västergötland och andra landskap.

År 1019 - Kung Olof skötkonung avsattes

Orsaken till att folkförsamlingen lät avsätta sveakungen Olof skötkonung år 1019 framgår inte i handlingarna, men själv kunde han inte acceptera detta beslut. Han samlade sina trogna följeslagare omkring sig och var på väg att gå till anfall mot sin son, den 15-årige Anund Jakob som svearna valt till kung istället när svearna gick emellan och fann en lösning. Olof skötkonung fick fortsätta att verka som kung, men då enbart från Västergötland. Vad som inte sägs uttryckligen i källorna är att det var riksblot i februari 1020. Vi kan ana att Olof skötkonung inte längre kunde acceptera att hålla i blotet eftersom han numera betraktade sig som kristen. I så fall skulle det innebära att Anund Jakob inte var lika samvetsgrann som sin fader och att han, trots sitt dop, upprätthöll riksblotet vart 8:e år (inte vart 9:e år som många tror på grund av upprepade felöversättningar av originaltexten). Här inträffade således ett direkt angrepp från kungens sida mot riksblotet och ett försök att höja kyrkans anseende och betydelse gentemot de hedniska högtiderna, men det skedde för tidigt. Det skulle dröja 68 år till innan denna historia upprepades, men då med det omvända resultatet. Då förlorade anhängarna till riksblotet.

Samtidigt med riksblotet i Gamla Uppsala hölls distinget och distingsmarknaden. Tinget leddes av lagmannen i Tiundaland, vilken var den främste lagman-

nen i riket. Lagmannen och hans följeslagare var dock ingen polismyndighet som kunde döma och straffa folk så fort de begått något fel. Fortfarande fanns det ganska få lagar och bestämmelser. Lagmännens uppgift var främst att se till så att folket höll sams och levde i samförstånd och endräkt, allt för att kunna lita på varandra i ofredstider när man tvingades samarbeta i det gemensamma försvaret. Hade man inte förtroende för varandra, kunde man inte heller slåss tillsammans på det sätt man gjorde. Det var först när Sverige blev en stat som man inte längre behövde ha förtroende och respekt för varandra, eftersom försvaret i hög grad sköttes av utländska legosoldater och adelns riddare samt bekostades av böndernas skatter. Då ökade både missämjan och antalet lagar.

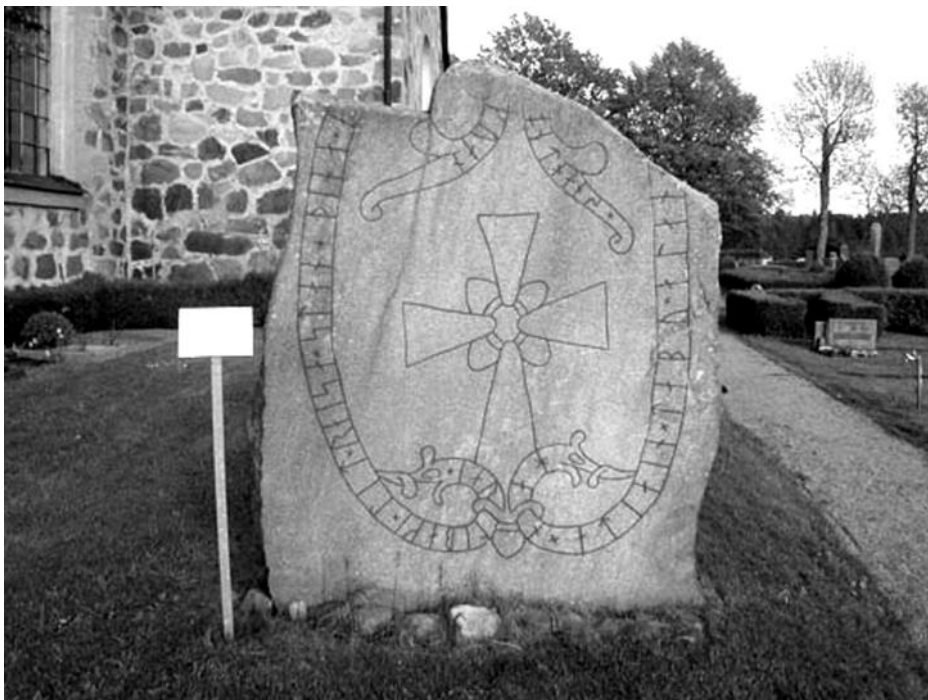
Lagmannen på distinget dömde bara i de mål som inte kunde hanteras hemmavid på de egna tingen ute i landskapen, såsom tvister mellan olika bygder eller landskap. Målet var inte att finna en syndabock som skulle straffas, utan att komma fram till en lösning som medförde att någon fick ta på sig skulden så att man med hjälp av en bot kunde blidkas gentemot varandra och försonas.

I jämförelse med romarrikets enormt stora lagsamling var även de blivande landskapslagarna extremt små i omfattning. Alla de svenskar som farit iväg, styrt ut i österled och hamnat i det bysantinska riket under 800-talet eller 900-talet bör ha kommit i kontakt med denna enorma mängd lagparagrafer som de hade där nere. Varje försök att öka antalet permanenta regler och lagar i Sverige under medeltidens början var indirekta steg mot en stat. Därmed inskränktes ätternas självstyre och myndigheten över dem ökade i omfattning. Från början var det sannolikt den allmänna folkförsamlingen som själva beslöt om sådana lagar på tinget, men med tiden övergick initiativet till de högsta ämbetena och till kungen själv. Från tiden runt år 1000 härstammar Vigers flockar i Uppland och lagman Lumbers lagar i Västergötland vilka vi hör talas om ett par sekler senare. Båda dessa lagmän var sannolikt ansedda som kloka och förståndiga män vars rättsprinciper fick leva kvar och gå i arv. Från mitten av 1100-talet stammar kung Eriks stadgar som visar att kungen från denna tid var delaktig i utvecklandet av lagförslag. Sedan dröjer det fram till Skänninge möte 1248 innan nästa stora steg togs. Då var det Birger jarl, i praktiken den person som styre landet, som egenmäktigt införde nya lagar utan att ha stöd av folket eller stormännen. Detta kan betraktas som ren diktatur och fungerar bara i länder som är stater. Eftersom beslutet gick igenom kan vi således mena att Sverige år 1248 var eller kanske snarare blev en stat just det året. Men fram till dess hände många andra saker.

År 1026 - Slaget vid Helgeå

Danmark hade återhämtat sig ordentligt sedan sveakungen Erik segersäll under en kortare period erövrade landet i slutet av 900-talet. Den som tog över makten efter honom var Sven tveskäg. När situationen åter var stabil i Danmark fortsatte han brandskattningen av England. Ett stort antal skepp for över Nordsjön och krävde skatt upprepade gånger av engelsmännen, med hot om plundring ifall de inte åttlyddes. Dessa utbetalningar är kända under benämningen danagälder. År 1014 var England utfattigt och Sven tveskäg kunde ta steget fullt ut och erövra hela England innan han hastigt avled. Ett

par år senare kunde hans son Knut den store stabilisera läget och känna sig trygg som kung både över Danmark och England. Det skulle inte dröja länge innan även Norge föll och införlivades i hans välde. Detta Nordsjöimperium gav eko ända ner till påven. Det finns anledning att tro att Knut den store ingick en uppgörelse med påven, där påven gav honom rättigheten att få anfalla ett kristet land och lägga det under sig. Landet ifråga var Sverige. Kung Knut den store, som dessutom lär ha varit halvbror till Olof skötkonung, samlade sina förenade styrkor och vände sig mot sveakungen Anund Jakob. Vid Helgeå möttes de och genom tur och skicklighet vann svenskarna mot den till synes övermäktiga flottstyrkan. Därmed hade man med sina urgamla metoder och genom en månghundraårig organisation rörande krigsflottan vunnit en avgörande strid som nära nog hade gjort Sverige till en dansk statsprovins, med påvens godkännande. Om man förlorat hade Sverige omgående ombildats till en stat, men ännu var inte tiden inne.

Många runstenar är prydda med kristna kors av den typ som var förhärskande under tidig medeltid, där korsarmarna var bredare i ändarna. De flesta korsen på runstenarna i Sverige ristades på detta sätt.

Allting var i stort sett tillåtet i krig mot andra länder, även om man tycks ha haft vissa hedersregler för hur strider utkämpades och hur man fick slåss. Dessa regler luckrades dock upp i takt med att de nordiska länderna blev stater. Då blev allt tillåtet, även sådant som tidigare ansetts kränkande eller skymfligt. Ett exempel bland flera som visar sådana regler och synsättet på försumlig skadegörelse, är händelserna kring Olav Haraldsson som en tid var kung i Norge. När han å ena sidan ansatte Sveriges östkust år 1007 plundrade han utan urskillning, men när han år 1030 var på väg mot Sticklastad i Norge, där det slutgiltiga slaget skulle äga rum och där han stupade, sade han åt sina krigare att de inte fick rycka ax från fälten eftersom det skulle minska skördarna. Hänsyn och respekt till andra människor skulle upprätthållas till var-

dags, men inte vid de direkta drabbningarna. Det var inte alla som likt Olof Haraldsson ville skona folket och deras ägodelar, men de allra flesta övergrip-
pen som vi kan läsa om handlar om våld mot folk i andra länder, eller från
tiden efter det att Sverige hade blivit en stat. Så var det exempelvis år 1015
när de skandinaver, vilka hade våldfört sig på staden Novgorods befolkning i
Ryssland, dödades av stadens invånare.

År 1056 - Den fromme kung Stenkil

När Olof skötkonungs båda söner var döda, återstod bara döttrarnas familjer.
En av dem hade gift sig med stormannen Stenkil, sannolikt från Östergötland
eller Mälardalen. På svearnas kungaval blev deras samstämmiga beslut att välja
honom. Han var en from man, hängiven den katolska kyrkan, men trots det
måste vi räkna med att han höll i riksblotet år 1060. Möjligen var det genom
sitt äktenskap som han tidvis bodde i Levene i Västergötland.

På hans tid uppstod en kraftig reaktion mot den katolska kyrkan runt om i
landet. Det skedde både i Mälardalen och i Västergötland men förmodligen
också på andra håll i landet. Strax innan dess hade biskop Adalvard d.y. i
Sigtuna rönt stora framgångar i sitt missionsarbete och avtalade en tid med
biskop Eginio i Dalby för att han skulle komma upp till Mälardalen. Adalvard
ville gemensamt med honom bege sig till Uppsala i ett försök att bränna ner
hednatemplet. Först därefter trodde han att hela folket skulle gå över till
kristendomen, men kung Stenkil varnade honom och menade att risken var
mycket stor att det skulle bli tvärtom. Han trodde att hela den kristna verk-
samheten i så fall skulle gå upp i rök och förstöras. De båda biskoparna for då
ner till Götaland och slog sönder avgudabilder. Däribland lät de hugga sönder
den vittberömda statyn av Frej som möjligen stod i Skara. Viljan fanns hos de
båda männen att den katolska kyrkan skulle bli en myndighet som folket
skulle anpassas efter, men fortfarande var det för tidigt.

Kung Stenkil verkar ha varit en av de få svenska kungarna som gynnade de
tyska biskoparna och lyssnade på ärkebiskopen av Hamburg-Bremen. Många
av de övriga såg själva till att få kontroll över missionen. De lät många engel-
ska och förmodligen skotska och irländska präster och munkar få komma hit
och sprida kristendomen. Så skulle det vara ända fram till 1104 när Lunds
ärkebiskopssäte ersatte ärkebiskopen i Hamburg-Bremen.

År 1066 - Erik mot Erik samt Anund

När kung Stenkil dog 1066 sägs det att det fanns två personer med namnet
Erik som slogs om kungatiteln, men de själva kunde inte avgöra det slutgiltiga
kungavalet. Utifrån det vi vet om svearnas rätt att välja kung kunde inte en
seger automatiskt medföra att man blev kung. Istället handlade det om att de
båda såg varandra som en allvarlig konkurrent och ville undanröja den andre
för att själv få en bättre position inför valet. Nu blev det inte så. Båda två
stupade och istället inkallades år 1067 Anund från Ryssland, som uppenbar-
ligen var släkt med kungahuset på något sätt, men vi vet inte hur. När han fick
reda på att det skulle hållas riksblot 1068 sägs det att han gick skrattande ur
församlingen och återvände hem. Då valde man istället Stenkils söner Hall-

sten, Håkan röde och Inge d.ä. till kungar och samregenter. Det är första och en gången av två som Sverige har haft två eller rent av tre regenter samtidigt. I annat fall var det omöjligt, eftersom ett rike inte kan ha två eller fler kungar eller överbefälhavare vilka eventuellt har olika viljor och uppfattningar av vad man skulle göra. Det kunde bara finnas en enda och det var den kung som valdes vid Mora strax utanför Uppsala som var den rätte kungen. Förmodligen var det bara en enda av bröderna som formellt sett var kung av Sverige medan den andre eller de andra två ska ses som underkungar. Hallsten var bara med och regerade ett enda år, år 1067, vilket var precis före riksblotet. Inge d.ä. tycks ha varit en from kristen likt sin fader och eventuellt var han också bara en underkung så länge som brodern Håkan röde var vid livet och kunde förestå riksblotet. När de tre bröderna var döda blev istället Filip och Inge d.y. samregenter på samma sätt.

Enligt en obekräftad uppgift gravlades kung Inge d.ä. först i Hånger intill Hornborgasjön i Västergötland, c:a 1110, innan hans ben flyttades över till det nybyggda klostret i Varnhem runt 1150-talet. Vid Hångers numera övergivna kyrkogård finns gravstenar från c:a 1100.

Det var betydligt vanligare att det var konkurrens om kungamakten, där man försökte slå ihjäl personer som hade möjligheten att få uppta kungaämbetet. Redan sveakungen Aun den gamle lär ha fördrivits från kungastolen i slutet av 400-talet, liksom senare hans ättling Ingjald illråde i mitten av 600-talet. Därefter får vi vänta till slaget vid Fyrisvallarna c:a 985 när sveakungen Erik segersäll försvarade sin egen titel och landets bebyggare gentemot sin brorson Styrbjörn starke. Under den stenkilska kungaättens tid dödades sveakungen Blot-Sven samt förmodligen de två sista regenterna i den egna kungaätten. Därmed utslocknade den år 1122. Sådana strider skulle snart blossa upp igen. Mellan 1123 och 1208 var det åtta kungar i Sverige, varav sex kungar dödades eller stupade i strid under sin ämbets tid och ytterligare en blev för-

driven innan han dog ett par år senare i ett stort slag, som dock inte berörde Sverige inre angelägenheter. Endast en av dessa kungar, Knut Eriksson, dog på ett fridfullt sätt. Även på 1300-talet var det flera kungar och kungasläktingar som dödades på liknande sätt.

Att döda en kung för att själv kanske bli en, tycks inte vid en första anblick stämma med det samarbete och den endräkt som rådde i ett rike utan passar bättre i en stat där kungen och myndigheten är identiska med lagen och därför har möjligheter att ställa sig över den. Orsaken är sannolikt att kungen i första hand var överbefälhavare och som sådan kunde han alltid utmanas i strid. Om han förlorade var han ingen bra ledare för härstyrkorna och då behövdes ändå en ny kung, men om han vann var ordningen återställd. Den inställningen framträder i de norska sagorna vid tiden innan Norge blev en stat och bör också ha gällt i Sverige.

Kyrkan som tillhörde Vreta kloster i Östergötland är väl bevarad medan själva klosterbyggnaderna ligger i ruiner.

År 1086 - Kung Inge d.ä. avskaffade riksblotet

År 1084 var det riksblot. Det skulle bli det sista som hölls vid Gamla Uppsala i Sverige. Inför det riksblotet inträffade år 1083 samma sak som 64 år tidigare, år 1019, när sveakungen Olof skötkonung avsattes, vilket sannolikt skedde för att han inte ville blota. Istället insattes en avlägsen släkting till kungen, nämligen Blot-Sven. Blotet genomfördes med den nye kungen men tre år senare, år 1086, hade den avsatte Inge samlat ihop så stora styrkor från Götaland att han vågade sig på ett anfall mot Blot-Sven. Attacken lyckades. Blot-Sven dräptes och därmed hade kungen placerat sig i en maktposition där han med sina

anhängares vilja avskaffade riksblotet. Detta beslut var inte hämtat från en samstämmig vilja på folkförsamlingen, utan resultatet av en makt och en myndighet som hade uttalat sig, såsom stater brukar göra. Således är detta det första exemplet på en maktutövning som låg utöver de befogenheter som sveakungen hade tidigare i riket. Från och med nu kunde beslut också ske genom att uppvisa och använda de härstyrkor man hade till sitt förfogande.

En senmedeltida skrift berättar att en viss Ingemundus lät rena hednatemplet med eld varefter det återanvändes som en kristen kyrka. Förutom att hednagudarna måste ha burits ut var sannolikt reningen av symbolisk art. Utifrån de uppgifter vi har om hedniska hov finns det anledning att anta att det var byggt efter ungefär samma form och storlek som träkyrkorna vid denna tid och att det därför inte var några praktiska problem att göra om hednatemplet till en kyrka. Å andra sidan finns det fortfarande forskare som inte tror att det har existerat något tempel över huvud taget. Så länge det inte finns några bevis får var och en tro vad de vill om de skrivna berättelser som försöker övertyga oss om att det faktiskt har funnits.

År 1095? - Det första klostret i Sverige

Sveakungen Inge d.ä. och hans drottning Helena gick längre än att bara avskaffa riksblotet. De etablerade ett nunnekloster i Vreta i Östergötland, vilket blev landets första kloster. Härigenom fick man även in den andra sidan av den katolska kyrkans verksamhet, den som utgick från klosterordnar och som inte följde den vanliga hierarkin från ärkebiskoparna via biskoparna till prästerna. Men just detta kloster var annorlunda och följde inte de vanliga principerna, dels för att det var ett nunnekloster och inte ett munkkloster, och dels för att det ännu en kort tid framöver var möjligt att inordna kloster i den allmänna kyrkliga hierarkin. Därför blev Vreta nunnekloster i kyrkliga sammanhang underställt Linköpings stift och dess biskop, vilket är det enda i landet som hade det ordnat på det sättet, och så skulle det säreget nog förbli långt in under medeltiden.

År 1124? - Svearnas kungaval ifrågasattes av västgötarna

Svearnas urgamla rätt och myndighet i fråga om kungavalet framträder med all tydlighet i början av 1120-talet sedan den stenkilska kungaätten utslocknat på manssidan. Västgötarna förordade Magnus Nilsson, en dansk kungason men också sveakungen Inge d.ä:s dotterson. Det förslaget och västgötarnas enträgna försök att få igenom sin vilja retade svearna så oerhört mycket att man på ren trots tycks ha valt Ragnvald, son till Olof näskonung, som sannolikt ingick i den stenkilska ätten på ett för oss okänt sätt. Situationen var säkert ganska spänd när Ragnvald gav sig ut på sin eriksgata. Det sägs att när han passerade gränsen till Västergötland tog han inte gisslan som han skulle. Detta utbyte av gisslan vid landskapsgränsen var dels en garanti för kungen själv så att inget ont skulle hända honom, men också en garanti för landskapet dit han kom att han verkligen var den nyvalde kungen. När han så kom inridande med sitt följe utan att ha ombesörjt ordnandet av gisslan, uppfattades det som en skymf varpå västgötarna slog ihjäl honom. Strax därefter tvingades

svearna välja den enda återstående kandidaten som tycktes vara lämplig vid den tiden, nämligen dansken Magnus Nilsson.

Här fanns det rent teoretiskt ett utmärkt tillfälle för den danske kungen att genomföra en kupp och slå ihop det svenska och det danska riket samt snabbt omforma Sverige till en stat, men så blev det inte. Magnus Nilsson tycks ha styrt Sverige efter bästa förmåga, fullt medveten om att han inte hade så omfattande befogenheter och inte heller rätt att själv fatta beslut över det svenska folket. Hans tid på den svenska tronen varade bara några år. År 1130 avsattes han från tronen och begav sig tillbaka till Danmark igen. Något senare, år 1134, var han en av många högättade personer som stupade i slaget vid Foteviken. Som efterträdare till Magnus Nilsson valde svearna jarlen Sverker d.ä. till kung. Han var son till Kol nuva från Kaga, som ligger mellan Linköping och Vreta. Möjligen var Sverker d.ä. sonson till Blot-Sven, men han var i varje fall gift med Ulfhild som var änka efter kung Inge d.y. av den stenkilska ätten.

Den storman som avbildas i en av de reliefhuggna stenarna i Heda kyrka i Östergötland kan eventuellt föreställa kung Sverker d.ä.

Detta årtionde, 1120-talet, skulle bli de hedniska förespråkarnas sista storhetstid. Dels förekom en hednisk revolt i Mälardalen och möjligen på andra håll i landet, och dels kom den norske kungen Sigurd jorsalafare och blandade sig i den kyrkliga utvecklingen i Sverige. Efter att ha deltagit i korstågen mot det heliga landet var han åter hemma och gick då till anfall i ett lokalt korståg år 1125 mot en okänd del av Småland där han skövlade och plundrade eftersom befolkningen betraktades som hedningar. Under samma årtionde byggdes den första stenkyrkan i Sigtuna, vilket vid denna tid ännu inte hade hunnit bli någon vanlig företeelse. Hittills hade man nästan bara byggt träkyrkor.

År 1138 - Kyrkbyggen under Sverker d.ä:s tid

Genom sitt giftermål, men förmodligen också sina egna förfäder, blev Sverker d.ä. en kandidat till den svenska kungatronen och när han väl var kung tycks han ha bedrivit en relativt aktiv kampanj för att Sverige skulle omformas till en stat. År 1138 såg han till att biskopskyrkan i Gamla Uppsala byggdes om i sten och ersatte den gamla träbyggnaden som var kvar efter den hedniska perioden. 1130-talet var också det årtionde när den intensiva kyrkbyggnadsperioden i Västergötland inleddes och många träkyrkor ersattes av kyrkor byggda i sten. Möjligen skedde detta också på andra håll i landet.

År 1143 - Cistersiensklöster etablerades

Några år senare bjöd kung Sverkers hustru Ulfhild in munkar tillhörande cistersiensorden. Sannolikt var det främst fransmän som kom hit år 1143 och som slog sig ner i Nydala i Småland och i Alvastra i Östergötland. Deras moderklöster var Citeaux i östra Frankrike och hit skulle man vända sig i alla klösterärenden och inte till landets befintliga biskopar såsom ännu gällde för Vreta nunneklöster. Strax efteråt blev dessa nyetablerade klöster i sin tur moderklöster för andra klöster, såsom Varnhems klöster i Västergötland (år 1150) och med tiden ännu fler klöster för främst munkar, men enstaka nunneklöster byggdes också. Vid den tiden hade kung Sverker stärkt kyrkans roll i samhället, och därmed förkortat vägen till en stat.

Alvastra munkklöster kan trots sitt raserade tillstånd visa många detaljer rörande de första klöstrens utseende och hur de byggdes.

År 1153 - Inget ärkebiskopssäte i Sverige

Efter kyrkobygget och etableringen av cisterciensklöster var det dags att försöka få ett ärkebiskopssäte i Sverige. Påven hade fått del av informationen rörande Skandinavien och i ett tidigt skede förstått att det inte räckte med etableringen av Lunds domkyrka år 1104, som gjorde att Skandinavien inte längre hörde under biskopen i Hamburg-Bremen. Norge och Sverige behövde egna ärkebiskopssäten. Påvens utsände, kardinal Nikolaus Breakspear, kom först till Norge och där var man rörande överens om att ärkebiskopssätet skulle förläggas till Nidaros (nuvarande Trondheim). Därefter for han vidare till Linköping i Sverige men det sägs bara kortfattat i handlingarna att svenskarna grälade så mycket om var ärkebiskopssätet skulle placeras att påvens utsände inte hade något val. Han for vidare till Rom utan att ha slutfört ärendet i Sverige. De svenska stormännen ansågs inte vara mogna för ett sådant viktigt steg. Vilka alternativ som fanns vad gällde ärkebiskopens placering eller vilka som stod emot varandra, vet vi ingenting om. Gissningsvis bör platser som Gamla Uppsala, Sigtuna, Linköping och Skara ha varit med. Kanske kämpade kung Sverker d.ä. för att Linköping var den rätta platsen, där också mötet hölls, men det kan vi bara gissa. Hur som helst hade hans danskvänliga attityd och hans gynnande av kyrkan och måhända av Östergötland lett fram till att han hade fått fiender. Enligt en av de skrivna uppgifterna blev han ihjälstukad av sin stallare när han satt i sin släde på väg till julottan i Västra Tollstads kyrka i Östergötland, inte långt från Alvastra kloster vid Ombergs södra kant. Vem som lejt mördaren, såvida han inte handlade på eget bevåg, vet vi ingenting om. Det finns många tänkbara personer som kan ha lejt honom.

Med detta mord skulle reformarbetet i riktning mot en stat stanna upp igen, i nästan hundra år. Det enda som kardinalen lyckades uppnå var införandet av peterspenningen, som innebar att alla svenskar formellt var skattelagda under påven. Detta var ett viktigt steg mot en stat, eftersom påven och den katolska kyrkan genom detta fick en viss myndighet över folket när de kunde utkräva skatt.

Redan några år före mordet på kung Sverker d.ä. hade en folkförsamling dräpt hans son Jon jarl på tinget i Askanäs på Ekerön i Mälaren eftersom han hade ägnat sig åt kvinnorov och fört bort hustrun och dottern till den danske jarlen i Halland samt ägnat sig åt otukt med dem. Trots att de drabbade var danskar och inte svenskar retade det folkmassan så mycket att de slog ihjäl honom. Det visar åter igen att man under rikets tid inte accepterade självs våldiga handlingar som gick ut över andra människor, utan att man strävade efter samarbete och samförstånd. Några sådana egenskaper tycks inte Jon jarl ha utvecklat.

År 1156? - Munkarna i Varnhems kloster skrämdes bort

Erik den helige, son till en för övrigt fullständigt okänd Jedvard, hade liksom Sverker d.ä. gift in sig i kungahuset och kunde därmed väljas till kung, vilket också skedde. Förmodligen var också han ättling till kungahuset och en

dotterson till Blot-Sven. Vi kan ana att hans fader, på grund av det säregna förnamnet, på något sätt var besläktad med någon i det engelska kungahuset vid tiden innan Wilhelm erövraren tog makten i England 1066. Erik den heliges eget liv är inte lika okänt, även om det råder en viss förvirring vem han egentligen var. Somliga menar att han söp och levde ett drulligt liv. Det beror förmodligen på en missuppfattning eftersom det finns en skriven berättelse som just berättar om en Erik som inte levde på ett kristet sätt, men denna Erik levde hundra år tidigare. Vi vet däremot att Erik den helige skrinlades i Gamla Uppsala och att han blev ett lokalt helgon i denna trakt, samt att han halshögs eller i varje fall fick huvudet avkapat med ett svärd, sannolikt år 1160. Resten av krönikan säger att hans fiender närmade sig Uppsala men han valde att lyssna klart på högmässan innan han gick till försvar och då var det för sent. Erik slets av hästen och stupade utan att vi för den skull vet vilka hans motståndare var. Innan dess hade han sannolikt varit ute på korståg mot Finland c:a 1155 i avsikt att dels erövra landet och dels göra dem kristna. När han dog var det naturligt att skrinlägga honom i Gamla Uppsala och det finns egentligen ingenting som binder honom till Västergötland, även om många västgötar ser den erikska ätten som i huvudsak västgötsk. Eftersom Knut långe och andra släktingar enbart tycks ha bott i Uppland eller i trakterna av Mälardalen förefaller det troligare att han härstammade från denna del av landet och inte från Västergötland. Precis som den stenkilska ätten tycks de ha kommit hit på grund av de gods som deras hustrur ägt.

Kanske var den fromme Sigrïd, som donerade jord i Varnhem till munkarna, släkt med Kettils hustru Kata som fick en tidig gravvård där.

Det finns en enda händelse som visar att Erik förmodligen även var i Västergötland, men det var på grund av hans hustrus arvsanspråk. En viss fru Sigrïd hade några år tidigare skänkt bort godset Varnhem till de cistersiensmunkar, som enligt berättelserna först hade försökt etablera sig på Lurö i Väneren och därefter i Lugnås i norra Västergötland, innan hon erbjöd mark åt dem så att de kunde slå sig ner i lugn och ro, vilken mottogs av dem. Allt hade varit lugnt och stilla om hon inte hade varit släkt med Erik den heliges hustru Kristina som genast skrämde iväg munkarna och såg till att de flyttade därifrån. Först flera år senare kom en förlikning till stånd och en del av munkarna flyttade tillbaka från sin nya fristad i Danmark. Möjligen kan det finnas ett samband mellan denna försoning och uppgiften att kung Inge d.ä. ska ha flyttats från Hångers kyrkogård som ligger vid den södra sidan av Hornborgasjön. Varn-

hems klosterkyrka ligger bara ett par mil därifrån och Inge d.ä. var Kristinas morfar. Mitt i långhuset i Varnhems klosterkyrka har man märkligt nog påträffat en extremt lång grav som ligger innanför lekmanaaaltaret, alltså närmare högaltaret och i munkarnas del av klosterkyrkan och som måste ha anlagts före branden av klosterkyrkan 1234. Eftersom Inge d.ä. sägs ha varit mycket lång är det frestande att tro att det är hans slutgiltiga grav som ligger här. Några alternativa personer tycks vara svåra att hitta.

Detta bråk är en av de allra sista kända händelserna där något med kraft gått emot den katolska kyrkan och den känns ganska mild i jämförelse med de stora hedniska reaktionerna som blossade upp i stora delar av Sverige på 1080-talet och 1120-talet. Vid det här laget hade den katolska kyrkan fått ett starkt fäste i Sverige och bråket i Varnhem berörde ju inte religionen som sådan utan enbart jordägandet.

Strax efter Erik den heliges död och efter det att Magnus Henriksson blivit kung skyndade sig Erik den heliges son Knut Eriksson att sätta sin trolovade (Cecilia?) i säkerhet i ett kloster i väntan på att läget i landet skulle stabiliseras. Detta är ett av de få kända tillfällen när en kvinna placerades i ett kloster i syfte att vara där bara under en begränsad tid och inte stanna kvar livet ut, men det är inte säkert att hon antog klosterlöftena och levde som nunna. Tvärtom bör hon ha bott här på andra villkor. Några år senare återkom Knut Eriksson, tog henne med sig och gifte sig med henne. År 1190 sägs det att Knut Erikssons hustru Cecilia hade fått en svår sjukdom och valde då att bli nunna och stanna i klostret livet ut. Om han inte hade gift om sig, vilket inte alls är omöjligt, är det samma kvinna som levde i kloster under den tillfälliga perioden trettio år tidigare.

En annan kvinna som uppges ha levt som nunna under en viss tid men senare lämnat klosterlivet bakom sig, levde nästan hundra år senare. Hon hette Jutta och hade efter klostertiden ett förhållande med sin nära släkting kung Valdemar av Sverige.

År 1162? - Fler cistersiensklöster etablerades

När Sverker d.ä:s son Karl Sverkersson valdes till kung efter Magnus Henrikssons död i slaget vid Örebro år 1161 inleddes en ny våg att etablera kloster. Vi vet inte säkert men det kan ha varit nu som nunnorna kom till Gudhems kloster, såvida de inte kommit redan under Sverker d.ä:s tid.

Vad nunnorna kanske inte visste var att de blev brickor i det politiska spelet som skulle omforma Sverige till en stat. Godset Gudhem tillhörde sedan urminnes tider det som kallades Uppsala öd. Enligt Snorre Sturlassons berättelse var det stamfadern till den kungliga ynglingaätten, Yngve Frej, som för närmare två tusen år sedan skänkte bort sina gods till det nybyggda hednatemplet i gamla Uppsala vilket han själv bekostat. Ordet öd betyder rikedom och begreppet avsåg den rikedom och de gods som ägdes och förvaltades av hednatemplet i Gamla Uppsala. Andra gårdar och gods som tillhörde Uppsala öd i början av medeltiden låg i Hälsingland, runt Mälaren och på Öland. Flera av dem verkar ha tillförts Uppsala öd i relativt sen tid och det finns anledning att tro att de åtta godsen i Västergötland, vilka tillhörde Uppsala öd, var de

ursprungliga och att de runt Mälaren tillkommit runt 500-talet eller senare, samt att en betydligt senare datering gäller för de sex godsens i Hälsingland och det ensamliggande godset Sveabod på Öland. Avsikten med dem var att de skulle bekosta kungens utgifter. Hit hörde så gott som enbart försvaret under rikets tid och kostnaden för en stående härstyrka. Men rikets tid var på väg ut och Sverige som stat betraktad hade ingen nytta av dessa gods och gårdar. Tvärtom var de ett hinder i utvecklingen mot fasta skatter som kungen kunde spendera förhållandevis fritt. Därför är det inte förvånande att Karl Sverkersson överlät Gudhem till nunnorna, eftersom han själv i gengäld kunde kräva kompensation och det kunde bara ske i form av stående skatter. De övriga sju västgötska godsens tidiga ägarhistorik, vilka tillhörde Uppsala öd, är i hög grad okänd. Vartofta kom inom kort att ägas av Skara stift och Ökull verkar ha delats, varefter en del låg under borgen Axvalla hus.

Möjligen var det dessa händelser som låg bakom införandet av fasta jordaskatter i Västergötland. I så fall var det ett viktigt steg i riktningen mot en stat.

Gamla Uppsala kyrka blev ett ärkebiskopssäte 1164 innan det runt hundra år senare flyttades 5 km till staden Aros som samtidigt bytte namn till Uppsala .

År 1164 - Uppsala ärkebiskopssäte etablerades

Några år efter Sverker d.ä:s död år 1156 hade bråket i Sverige dämpats i fråga om placeringen av ärkebiskopssätet. Vid nästa försök skedde det utan större problem och valet föll inte oväntat på Gamla Uppsala där det gamla hednatemplet hade stått och där det några årtionden tidigare byggts en stenkyrka istället. Kung Karl Sverkersson skickade särskilda sändebud till påven, som då var på flykt i Frankrike undan den tyske kejsarens härstyrkor, och bedyrade den svenska troheten mot honom. Ledare för den svenska gruppen var en engelsk munk vid namn Stefan som sedan en tid bodde i Alvastra kloster i

Östergötland. Han blev i samband med denna resa även vigd i Sens i Frankrike till Sveriges första ärkebiskop.

När ärkebiskop Stefan intog sitt ämbete år 1164 i Gamla Uppsala kan det fortfarande ha funnits personer i bygden som var med på det sista riksblotet 80 år tidigare på samma plats. Även om de flesta som levde på den tiden inte hade några egna minnen utan bara hört om det av sina förfäder, var alla medvetna om platsens forna betydelse som den haft sedan Sveariket bildades långt tidigare. På så vis kom den katolska kyrkan att inta den symboliska platsen som var en slags garanti för rikets välstånd och fortbestånd. Men nu fick inte folk ha vilka husgudar de ville längre eller välja själva i bygderna vilka gudar man ville komplettera med, utan det var bara den katolska kyrkan som fick fylla folkets religiösa behov. På så vis var inte ätterna och familjerna religiöst självstyrande längre och det var ett viktigt slag mot rikets samhällsstruktur.

Jarlen Birger brosa, död 1202, var en av de framstående män som kämpade i österled i de svenska korstågen.

År 1171 - Mot hedningar och mot kungasöner

Kung Knut Eriksson fortsatte med de militära insatserna i Finland som hans fader Erik den helige hade startat i mitten av 1150-talet. År 1171 skickades Guttorm jarl till Finland för att bedriva korståg. Möjligen var kungen själv med senare under detta årtionde i de strider som skulle flytta de svenska gränserna längre österut. Troligen var det år 1172 som kungen dessutom drog ut med en härstyrka till Bjälbo i Östergötland där de dödade halvbröderna Kol och Burisleiv, söner till kung Sverker d.ä. Härigenom hade han säkrat tronen

för sig själv en tid till, eftersom några av de personer som hade möjligheten att bli valda till kungar var borta.

Säkerheten i landet och i bygderna var inte alltid så stor. År 1135 hade vender från norra Polen utan förvarning anfallit staden Kungahälla vid Göta älv och ödelagt den. År 1187 brändes staden Sigtuna ner av ester och i striderna vid Almarestäk stupade Johannes, ärkebiskopen i Uppsala. Att en ärkebiskop stred med vapen i hand var inget ovanligt. Det förekom vid åtskilliga tillfällen.

Den tympanon som finns ovanför ingången på västtornet i Forshems kyrka i Västergötland avbildar sannolikt Kristus i mitten och en stenhuggare som bygger på Skara domkyrka, samt till höger möjligen en kristen tjänare.

År 1180? - Johanniter vaktade Eskils ben

Några tempelherrar kom aldrig till Sverige vad vi vet, men däremot kom en liknande orden hit. Strax före år 1185 och under kung Knut Erikssons tid kom en mindre grupp Johanniter hit och slog sig ner vid landsortskyrkan i Tuna i norra Södermanland. Här förvarades den helige Eskils ben, han som dött martyrdöden (1083?) under den häftiga hedniska revolten i landet som varade runt 1080-talet. Det dröjde inte länge innan platsens betydelse ökade och utvecklades till staden Eskilstuna.

Det närmaste vi kan komma tempelherrarna i Sverige anses ofta vara Forshems kyrka i Västergötland, som enligt texten på en tympanon (överstycke till dörr) är vigd åt Jesu grav i Jerusalem vilken skyddades av tempelherrarna. Dessutom finns det ett flertal reliefhuggna stenar i Forshems kyrka, som tidigare sannolikt har bildat ett altare eller möjligen en sarkofag, symboliskt föreställande Jesu grav. Å andra sidan är det ytterst många kyrkor som vi inte vet till vem de är vigda. Mest intressanta är de fåtaliga rundkyrkorna som finns i Västergötland, Småland, Östergötland och vid Mälaren som med sin säregna form återger just Jesu gravkyrka i Jerusalem. Dessa runt tiotal kyrkor borde också vara vigda åt Jesu grav. Således finns det indikationer, men inte några säkra fakta, som visar att det kan ha förekommit några enstaka svenskar som haft nära band till tempelherrar eller i varje fall till Jesu gravkyrka. Ytterligare ett samband finner vi på en annan tympanon i Forshems kyrka, den som hör

ihop med ingången i västtornet. Där avbildas en stenhuggare intill en kyrka som sannolikt är den treskeppiga domkyrkan i Skara och inte alls Forshems kyrka vilket många påstår. Intressant nog finner vi i handlingarna att biskop Lars jorsalafare i Skara var i Jerusalem i början av 1200-talet. Kanske var det han som lät bekosta byggandet av västtornet och viga kyrkan till Jesu grav. Hur som helst är detta ingen viktig fråga rörande Sveriges övergång till en stat, utan det finns betydligt viktigare biskopar som berör frågan.

År 1195? - Biskop Benedictus Electus

Någon gång omkring år 1195 dog den omtyckte och driftige biskop Bengt den gode i Skara stift. På en gravsten i Skara domkyrka, som stilmässigt återger en övergångsfas från stavkorshäll till liljesten, finns för ovanlighetens skull en text inskriven med lydelsen "BENEDICTUS ELECTUS", som betyder Bengt den valde. Någon annan än biskop Bengt den gode kan knappast komma ifråga. Att han av folkförsamlingen hade blivit vald på tinget innan han tillträdde i mitten av 1100-talet var inget konstigt på den tiden utan så som man alltid gjorde och alltid hade gjort, men under hans ämbets tid hade detta börjat ifrågasättas. Det var inte längre lika självklart att det var folkförsamlingen på tinget som avgjorde utnämningen till biskopar på olika platser i Sverige. Påven ville sedan gammalt att utnämningen skulle ske av hans egna präst- eller biskopsvigda undersåtar. För första gången ingrep kyrkan i egenskap av en myndighet och med tiden skulle de upphäva svenskarnas urgamla rätt att välja sina kyrkliga ledare. Det skulle dröja till år 1247 innan detta slog igenom fullt ut. Rörande Sveriges utveckling mot en stat var denna förändring mycket betydelsefull eftersom Sverige därmed fick en kyrklig myndighet inom landet som var omöjlig att styra och kontrollera för folket eller kungen och som verkligen visade vad det innebar med en stat där besluten tas uppifrån några få personer och berör ett mycket stort antal undersåtar.

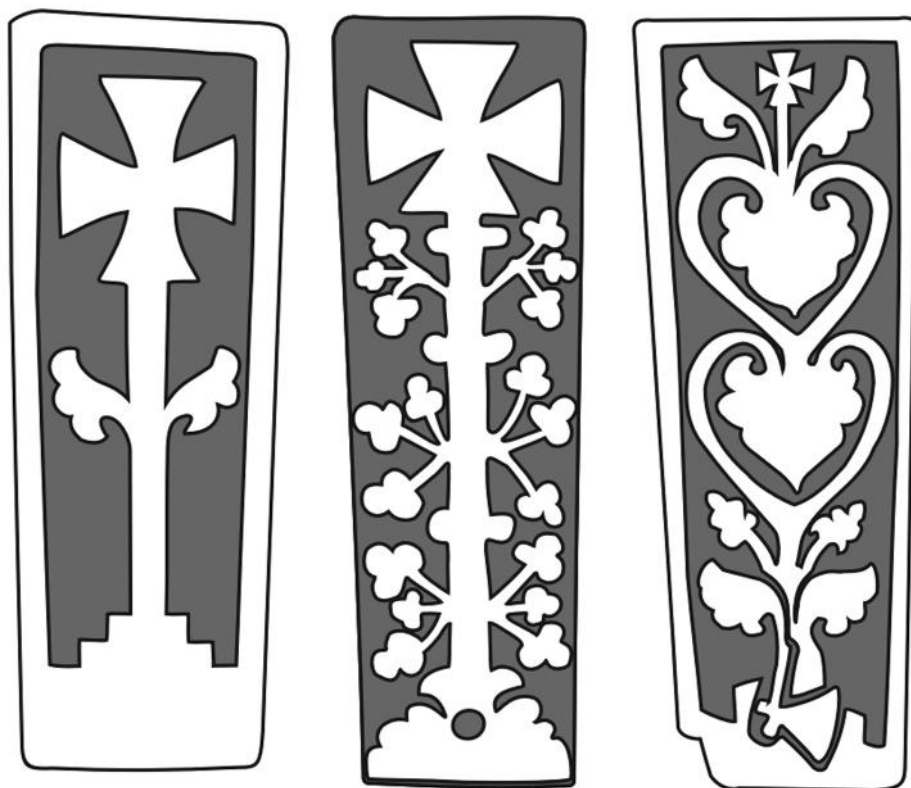
Den person som bekostade hantverkaren som högg biskop Bengt den godes gravsten verkar ha velat visa för eftervärlden hur bra det gick när biskoparna var folkvalda och före tiden de blev vigda. De vigda biskoparna vigdes i regel direkt av påven innan de fick uppta sitt ämbete, medan de folkvalda kunde gå dit direkt från tinget och börja arbeta.

År 1198? - Kyrkotionde i Västergötland infördes

På ett ting vid "Askubäck", som sannolikt avser Askeberga i Vads socken (numera samhället Tidän) och omedelbart intill ett av de åtta Uppsala öd i Västergötland, lyckades biskop Järpulf i Skara stift förmå västgötarna att betala tionde på sin avkastning såsom andra kristna länder gjorde. Om Skara stift var först med detta vet vi ingenting om, men även de andra stiftet i landet bör ha infört tiondet vid ungefär samma tid. Genom denna åtgärd hade den katolska kyrkan sett till att den fick en säker inkomstkälla och att svenskarna på så vis hade blivit underställda den katolska kyrkan, inte bara i religiösa och moraliska frågor, utan också ekonomiskt. Runt femtio år tidigare hade Peterspenningen införts till påvens underhåll, men nu handlade det om den inhemska kyrkliga organisationens fasta underhåll. Detta blev också ett viktigt steg mot en starkare kyrklig myndighet och en stat.

De besuttna hade råd med fina gravvårdar. Från tiden omkring 1000-talets senare del tillverkades den typ som kallas Eskilstunakistor, med korsprydda gavlar och så med sådana kors som var allmänna vid den här tid.

Därefter utvecklades stavkorshällar under 1100-talet och slutligen liljestenar på 1200-talet. Alla dessa tre typer utvecklades steglöst och utgör en enda gemensam grundtyp. Från 1200-talets slut kom en helt ny grundtyp som ersatte liljestenarna.

År 1200 - Skattefrihet för kyrkan

När Sverker Karlsson blev vald till kung, varmed den tredje generationen i den sverkerska ätten erhöll kungavärdighet i Sverige, fortsatte han sina förfäders strävan. År 1200 gav han den katolska kyrkan skattefrihet på alla sina gods och gårdar. På så vis hade kyrkan ställt sig utanför folkets gemensamma strävan och ansvar för ett fungerande försvar, vars kostnad skulle belasta alla familjer och jordägare på ett förhållandevis likartat sätt. Tvärtom blev det svenska folket genom detta beslut formellt underställt den katolska kyrkan på samma sätt som kuvade områden. Man kan hävda att kyrkan inte medverkade till krig någonstans i något land och därför var det inte mer än rätt att man inte heller skattade för den jord man ägde och därmed bidrog till försvarssystemen och landets krigsväsen, men det är inte sant. Kyrkan kunde medverka i krig lika mycket som alla andra och till och med starta krig. Katolska kyrkan var definitivt inte någon fredsduva. Det var påven tillsammans med den helige S:t Bernhard av Clairvaux och ett flertal biskopar som drog igång korstågen mot det heliga landet, som med tiden skulle kosta miljoner människoliv. Något senare startat den katolska kyrkan dessutom ett blodigt korståg mot katarerna i södra Frankrike, eftersom de försökte följa en mer ursprunglig kristendom och inte ville lyda påven. Även i Norden drog biskoparna ofta på sig rustningen. I slaget vid Foteviken år 1134 sägs det att 6 biskopar och ett 50-tal präster fanns med bland de stupade, och eftermälet till biskop Bengt den unge som var verksam i Skara stift runt 1220-talet var att han samlade på vapen och rustningar. Kanske var han dessutom med i svenskarnas korståg mot Baltikum år 1220 där biskop Karl i Linköpings stift stupade. I varje fall var ärkebiskop Johannes i Uppsala med i striderna år 1187 i försöken att rädda Sigtuna undan esterna, men han var en av dem som stupade. En dansk biskop vid namn Valdemar Knutsson kom som landsflyktig till Sverige år 1192 och fick härhjälp av den svenske kungen Knut Eriksson, och därmed kunde han segrande återvända och anta kunganamn. Trots dessa krigiska insatser fick alltså den katolska kyrkan skattefrihet på sina gårdar i Sverige. Så fungerar bara en myndighet som själv dikterar villkoren för sin egen existens.

År 1208 - Slaget vid Lena

Precis som vi kan ana att motståndet mot kung Sverker d.ä. till slut blev mycket stort under 1150-talet, verkar det ha varit likadant med hans sonson kung Sverker Karlsson. För att säkra makten och kanske också för att hämnas gamla oförrätter, verkar han ha varit tvungen att döda personer som var tänkbara konkurrenter i framtiden. Överfallet vid Älgårås i norra Västergötland år 1205 medförde att tre av salige kung Knut Erikssons söner dödades medan den fjärde sonen, Erik Knutsson, kom undan genom sin tjänare Fale bures försorg. De båda tog sig via Norrland fram till Norge, skaffade sig vänner och hjälptrupper innan de återvände till Sverige. Kung Sverker Karlsson var inte nöjd med utgången av händelsen vid Älgårås och ville fullfölja det han påbörjat genom att även döda den sista av Knut Erikssons söner. Men märkligt nog verkar det som om hela den svenska krigstyrkan hade svikit honom och redan gått över på Erik Knutssons sida. Det sägs nämligen att Sverker Karlsson kom med en dansk härstyrka, inte en svensk, inför mötet med Erik Knutsson. Med tanke på att svenskarna under Erik Knutssons ledning vann en förkrossande seger i slaget vid Lena (numera Kungslena) i Västergötland år 1208

innebär det att de svenska stormännen mangrant tycks ha stridit mot sin egen kung. I så fall hade det säkert funnits skäl för Sverker att vara orolig för framtiden. Kanske hade stormännen bytt sida och övergett kungen redan efter mordet i Älgårås. Efter förlusten vid Lena hade Sverker Karlsson inget val längre utan tvingades lämna landet. Då valde svearna en ny kung. Inte oväntat blev det Erik Knutsson som valdes.

Vi känner inte till detaljerna som visar hur man stred vid den här tiden, men vi vet att man sedan urminnes tider var skickliga med sina vapen och duktiga strateger.

År 1210 - Slaget vid Gestilren där folkungarna vann

Den avsatte kung Sverker Karlsson återkom två år senare, sannolikt med en ny dansk härstyrka, men det gick inte bättre den här gången. Kung Erik Knutsson vann och Sverker Karlsson var en av de som stupade i slaget vid Gestilren 1210. En annan som stupade var Folke jarl av bjälboätten, som även kallas folkungaätten. På den tiden användes inte ordet folkungaätten men väl ordet folkungar och det hade en helt annan innebörd än att avse en särskild släkt. Möjligen betyder det Folke jarls följeslagare, såvida det inte syftar på hans farfars far Folke den tjocke som levde omkring år 1100, eller någon annan med det ovanliga namnet Folke. Folkungarna var de stormän runt om i landet som inte ville att Sverige skulle förändras i riktning mot en stat, utan ville att det skulle förbli ett rike. De ville ha kvar systemet med de folkvalda kungarna och biskoparna, samt ville behålla folkförsamlingens och tingens beslutanderätt. De ville inte ha en myndighet som gavs beslutanderätt. Namnet folkungar möter vi för första gången i samband med slaget vid Gestilren 1210, men det kan ha varit betydligt äldre. Kanske uppstod denna sammanslutning i samband med Inge d.ä:s framfart i slutet av 1000-talet, vid upphörandet av riksblotet och införandet av ett kloster. Den kan också ha uppstått under Sverker d.ä:s

tid strax före mitten av 1100-talet då motståndet växte mot hans reformer och starka vilja att bestämma och fatta beslut över andra, eller så sent som under Sverker Karlssons tid och kanske först efter striderna vid Älgårås 1205. Effekten blev i varje fall att kung Sverker Karlsson tycks ha stått utan svenska styrkor i slaget vid Lena 1208, möjligen som en effekt av stormännens reaktion på hans mord i Älgårås 1205 och att folkungarna redan då fått över alla svenska krigare på sin sida och mot sin egen kung. Därefter skulle de bibehålla greppet om landet och förhindra nya förändringar under ytterligare några årtionden. Sveariket var i de starka och sammanhållna folkungarnas händer. För dem var samarbete och samförstånd viktiga begrepp.

Rytteriet hade stegvis utvecklats sedan bronsålderns mitt i Sverige. I början av medeltiden förfinade normanderna tekniken varefter den snabbt spreds till alla korstågsfarare i Europa.

Men var låg Gestilren? Det enda vi säkert vet är att det inte var vid den resta minnesstenen vid Varv i Tidaholms kommun, ett par kilometer söder om Kungslena. En medeltida handling från 1300-talets början påstår att det var mellan Lena och Dala, alltså norr om Kungslena och nästan exakt vid den platsen där man slogs två år tidigare, år 1208. Den senaste tidens forskning har dock funnit att det faktiskt fanns en plats i Sverige som hette Gestilren och den låg i Frösthults socken i västra Uppland. Här finns också en lokal sägen som pekar ut platsen där den stupade kung Sverker begravdes, kanske endast temporärt i väntan på att läget skulle lugna sig. Platsen ligger bara 6 km från Sparrsäter som blev ett så viktigt slagfält 1247. Slaget vid Gestilren 1210 fick däremot ingen betydelse för utvecklingen mot en stat, utan var en seger för dess motståndare och de som ville att Sverige skulle vara ett rike och inte en stat.

GESTILREN 249

Många letar efter Gestilren i Varvs socken i Västergötland där det finns en rest minnessten efter denna händelse, men slaget stod inte alls här utan 249 km härifrån, i Frösthults socken vid gränsen mellan Västmanland och Uppland.

År 1210 - Kröningen

En av de sista förändringarna som medförde att den katolska kyrkans makt och inflytande nått toppen var när kung Erik Knutsson lät kröna sig. Eftersom detta ytterst är en kyrklig ceremoni där kungen välsignas i sitt ämbete, innebär det underförstått att kungen är utvald av Gud och beskyddad av biskoparna. Tidigare var det tvärtom, att kungen ansvarade för att biskoparna skulle få verka fritt och vara beskyddade. Genom införandet av kröningar hade kyrkan formellt sett ställt sig över allting i samhället, till och med kungavalet.

Det förefaller en aning märkligt att det är just Erik Knutsson som är den förste kända kungen i Sverige som lät kröna sig. Han hade tidigare samma år vunnit en strid mot den verkliga gynnaren av den katolska kyrkan, nämligen den sverkerska ätten. Att i det läget införa en kyrklig ceremoni som syftade till kyrkans symboliska överhöghet gentemot kungamakten låter som en motsägelse. Av det skälet förefaller det troligt att kröningar skett tidigare fast vi inte har de uppgifterna kvar längre. Kanske var det hans företrädare Sverker Karlsson som införde det eller någon annan i den sverkerska ätten, men det är en gissning. Kanske var det trots allt Erik Knutsson som införde kröningar, med tanke på att han dessutom gifte sig med den danska kungadottern Rikissa Valdemarsdotter. Därmed hade han blivit vän både med kyrkan och med danskarna, precis som den sverkerska ätten hade varit.

År 1216 - Tre födslar av betydelse

År 1216 föddes den blivande kungen Erik Eriksson, senare med tillnamnet den läspe och halte, och samma år eller högst några få år tidigare föddes Birger Magnusson, som skulle bli en betydelsefull jarl och riksföreståndare. Erik Eriksson föddes och växte upp efter sin faders död. Även Birgers fader Magnus minnesköld dog förmodligen medan sonen var ung. Sägner berättar ingenting om Birger fader men väl om modern Ingrid Ylva och de berör hennes vistelse i det extremt bastanta västtornet i Bjälbo kyrka. Tornet uppfördes förmodligen först på 1220-talet när Birger var runt 5-15 år gammal. De flesta av Birgers bröder var egentligen hans halvbröder och de var redan vuxna och hade skaffat sig förnäma titlar och ämbeten när han var barn. Både den erikska kungaätten och Birgers släktingar, bjälboätten, hade så långt tillbaka vi kan se tillhört folkungarnas parti och tagit ställning mot bland annat den sverkerska kungaättens vilja att göra om landet till en stat. Erik Eriksson skulle fortsätta på den linjen men han var en mycket svag kung och i hög grad beroende av sin jarl som tjänade som kungens högra hand. Birger

Magnusson tillhörde den ätt varifrån de flesta jarlarna värvades och han skulle visa sig vara en mycket skicklig person i dåtidens konster, såväl i strid som i diplomati eller snarare att lösa problem, även om det skedde på nya obeprövade sätt. Men denna sida hos honom skulle inte uppenbaras förrän senare.

Birger jarls moder Ingrid Ylva förknippas i de lokala sägnerna med kyrktornet i Bjälbo. Kanske var det hon som lät bygga det och möjligen bodde den unge Birger delvis här inne.

En tredje viktig födelse som inträffade år 1216 var Finland som började bli kyrkligt självständigt och upphörde att vara svenskt-danskt missionsområde. Därmed förbjöds alla korståg i Finland, men det skulle dröja några år innan Finland blev ett eget stift. Därmed vände både svenskarna och danskarna blickarna söderut mot Baltikum som fortfarande hade en hednisk befolkning. Oavsett om Sverige var ett rike eller en stat fanns det stora fördelar med segrar i krig.

År 1220 - Katastrofen i Baltikum

När påven år 1095 framförde tankarna att man skulle starta ett korståg var det inte bara Jerusalem och det heliga landet som berördes, utan formellt sett alla hedniska länder som gränsade till den katolska världen. Villkoren var i princip desamma. De landområden som erövrades tillföll krigsledarna. Därför blev det en självklarhet för alla svenskar att avstå från deltagandet i de stora och mer berömda korstågen mot Jerusalem och istället inrikta sig på Finland och Baltikum. Medan danskar och normän for söderut och kämpade mot araber, for svenskarna österut och slogs mot finsk-ugriska och slaviska folk. På så vis fortsatte man kuvandet av främmande länder på samma sätt som man hade gjort i århundraden. Redan på 800-talet sägs det att svearna kuvat stora

folkområden i Baltikum och tvingat dem att betala årlig skatt. När dessa områden förlorades vet vi inte, men sedan de väsentliga delarna av Finland var erövrade i början av 1200-talet vändes blickarna åter igen mot Baltikum. Det blev inte som man hade tänkt sig. Den värsta katastrofen sedan vikingatidens slut var ett faktum. Den svenska härstyrkan förlorade. Både jarlen Karl döve och hans brorson biskop Karl av Linköping föll i striden. Kung Jon Sverkersson hade dock rest därifrån en kort tid dessförinnan och överlevde tack vare det, men han dog ändå redan ett par år därefter, blott 21 år gammal och barnlös år 1222. Därmed utslocknade den sverkerska kungaätten på manssidan, men också svenskarnas dröm om att utvidga landet österut för den här gången.

Jarlen Karl döve var en av de svenska stormännen som stupade i österled 1220. Hans sigill är typiskt för sin tid och visar en beväpnad ryttare.

År 1229 - Knut länge avskaffade förmyndarregeringen

Sedan den sverkerska kungaätten utslocknat återstod bara den omyndige Erik Eriksson, som valdes till kung trots att han bara var 6 år gammal. Under hans uppväxttid styrdes landet av en förmyndarregering men av allt att döma blev den alldeles för kyrkovänlig och försökte få Sverige ännu närmare en statsbildning, för år 1229 upplöstes förmyndarregeringen av kungens avlägsne släkting Knut länge som fördrev kungen ur landet och såg till att han själv blev vald till

kung sedan han slagit sina motståndare i slaget vid Olustra i Södermanland 1229. Detta kan ses som ett motdrag för att försöka förhindra fler förändringar i riktning mot en stat.

Även lagman Eskil Magnusson, äldre halvbror till den unge Birger Magnusson som senare skulle bli jarl, hade försökt göra vad han kunde för att markera den urgamla rätten som folket hade haft så länge man kunde minnas. Han lät redigera västgötarnas lag, som byggde på olika rättsregler från lagman Lumbers tid eller ännu tidigare och fram till hans egen tid, samt infogade regler för hur det gick till när viktiga personer i landet fick sina ämbeten. Det skedde alltid genom folkliga val. Biskopar skulle inte utnämnas genom beslut från påven liksom kungar inte skulle upphöjas av föregående kungar eller någon annan enskild person. Knappt hann bläcket torka innan innebörden i orden bleknade och blev historia. De som stod på folkungarnas sida kämpade i motvind. Europas katolska länder var på väg åt ett annat håll. De skulle bli stater.

År 1230 - Predikobröderna kom till Sverige

De munkar och nunnor som etablerat sig i Sverige tillhörde från början bara cisterciensorden och de levde ett lugnt och stillsamt liv i sina kloster som ofta låg ute på landet och långt från städerna. På 1230-talet bröts detta. Nya ordnar hade några år tidigare blivit godkända av påven och fick snabbt en spridning runt om i Europa. Sverige var inget undantag. Hit kom de ordnar som med ett gemensamt namn kan kallas för predikobröderna, det vill säga munkar, eller vanligen kallade bröder, tillhörande franciskanorden och dominikanorden. Det var nästan bara män och ytterst sällan kvinnor som tillhörde dessa sällskap eftersom de inte på samma sätt var inriktade på bön och sökandet efter uppgåendet i en gudomlig närvaro, utan menade att Gud nåddes via kunskap och till viss del via logiskt tänkande. Till skillnad från cistercienserna ville de bo i städer och där det var mycket folk, helst då i städer med universitet. Genom deras försorg såg man till att några svenskar åt gången fick utbildning vid något av universiteten i Europa. Sin kunskap använde de till att beskriva Guds storhet samt försökte på så vis få människor mer gudfruktiga.

Ungefär år 1233 kom franciskanorden till Visby och under de kommande femtio åren även till Söderköping (1235), Skara (1242), Uppsala (1247), Enköping (1250), Stockholm (1270), Nyköping (1280), Jönköping (1283), Arboga (1285) och Linköping (1287). Samma sak var det med dominikanorden som under 1200-talet etablerade sig på de åtta platserna Visby (c.1230) Sigtuna (1237), Skänninge (1237), Skara (1239), Lödöse (1243), Kalmar (1243), Västerås (1244) och Strängnäs (1268). Flera av dessa städer var oerhört små men de största som fanns i Sverige. Exempelvis var det förmodligen ingen av städerna i norra Västergötland, i Skaraborg, som hade en permanent befolkning som var större än 200 personer så sent som i mitten av 1600-talet. Tidigare var den om möjligt ännu lägre. Däremot hade exempelvis Skara en domkyrka och det blev emellanåt tillfälliga folksamlingar där som kunde bli mycket stora.

År 1234 - Knut länge återkallade Erik Eriksson

När kung Knut länge några år senare kände att hans liv närmade sig sitt slut, lät han återkalla den avsatte kung Erik Eriksson från Danmark och såg till att han åter igen blev vald till kung. Möjligen återkom han redan år 1231. Hade Knut länge velat, kunde han ha låtit tiden ha sin gång och dött i frid, varefter det sannolikt hade blivit någon av hans egna söner som valts till kung istället. Nu blev det inte så, utan hans söner fick spela en avgörande roll i ett annat sammanhang några år senare. Möjligen gjorde han detta av respekt för de folkvalda kungarna och för svearnas rätt att välja kung. Att han själv styrde utvecklingen i landet berodde kanske inte alls på att han ville åt makten, utan mer att han ville hindra kyrkans makt som de förfogade över i sin deltagande roll som förmyndare. På så vis bromsade han utvecklingen mot en stat ännu en tid.

År 1234 - Varnhems kloster brann

När Gustav Vasa på 1500-talet genomförde sin kyrkliga reform som innebar att banden till påven bröts och klostren långsamt lades ner, kunde det hända att de drabbades av vådaeld eller andra katastrofer. Före Gustav Vasas tid där- emot var sådant mycket ovanligt. År 1234 drabbades dock Varnhems kloster av en brand som var mycket omfattande. Själva klostret och en stor del av klosterkyrkan gick till spillo och det är svårt att föreställa sig hur livet kom att fortsätta här för munkarna och lekbröderna, eftersom de inte hade resurser nog att återuppbygga klostret. Det skulle dröja runt tjugo långa år innan Birger jarl donerade pengar till dem för att återuppbygga klostret så att det till slut kunde invigas på nytt år 1260. Vid samma tid donerade änkedrottningen Katarina Sunesdotter, tidigare gift med kung Erik Eriksson den läspe och halte, medel till Gudhems nunnekloster några mil därifrån, och lät dessutom skriva in sig i klostret där hon tillbringade tiden fram till sin död ett par år senare. En annan sak som inträffade just vid denna tid var att påven upphävde förbudet att avbilda den gravlagda personen på själva gravhällen. På så vis skulle inte dessa generösa donatorer bli begravda under flata, skriftlösa och anonyma stenhällar som sina förfäder. Båda två fick i respektive klosterkyrka de gynnat sitt eget reliefhuggna gravlock som avbildade dem. I Katarinas fall kan vi ana att det skedde i mitten av 1250-talet och strax efter hennes död, medan det för Birger jarls del skedde några årtionden senare eftersom både hans son hertig Erik (dog 1275) och hans andra hustru Mechtild (dog 1288) finns avbildade vid hans sida. Utöver bilden av Birger jarl på hans gravlock, som till skillnad från drottning Katarinas gravvård inte kan anses vara porträttnligt, finns en mer sanningsenlig avbild av honom uppe på en av pelarna i klosterkyrkan. Huvudet som blickar ner mot ingången på västsidan där hans grav ligger har ett utseende som stämmer väl med ett av kranterna i den berörda graven. Tillsammans med de två liknande ansiktsporträtten i sandsten i Skara domkyrka, vilka föreställer Birger jarls söner, kungarna och Valdemar och Magnus ladulås, är detta några av de äldsta porträtten vi har i Sverige. Något äldre är dock det kungliga ansikte som avbildas på den dopfont som gjordes för Gudhems kyrka men som numera är flyttad till Vinköls kyrka utanför Skara. Av allt att döma är det kung Erik Eriksson den läspe och halte som avbildas där och han var make till den Katarina som avbildades i Gudhems klosterkyrka.

Varnhems klosterkyrka är välbevarad och visar, gentemot Alvastra kloster, hur byggnadsstilen hade förändrats på knappt hundra år.

Förmodligen var det i samband med de kyrkliga bestämmelserna rörande gravarnas utseende och huruvida de fick placeras inne i kyrkan eller inte, som de reliefhuggna liljestenarna upphörde i Västergötland. De hade tillverkats i en obruten tradition som hade börjat drygt två hundra år tidigare med den gravtyp som ibland går under namnet Eskilstunakistor, och som steglöst utvecklades till stavkorshällar och vidare till liljestenar. Det finns många mellanformer mellan de tre huvudtyperna, men det finns inga övergångsformer mellan de yngsta liljestenarna och den typ som uppstod därefter. Då

infördes bredare gravhällar med text runt om och den fria ytan i mitten kunde användas för att visa den dödes heraldiska vapen.

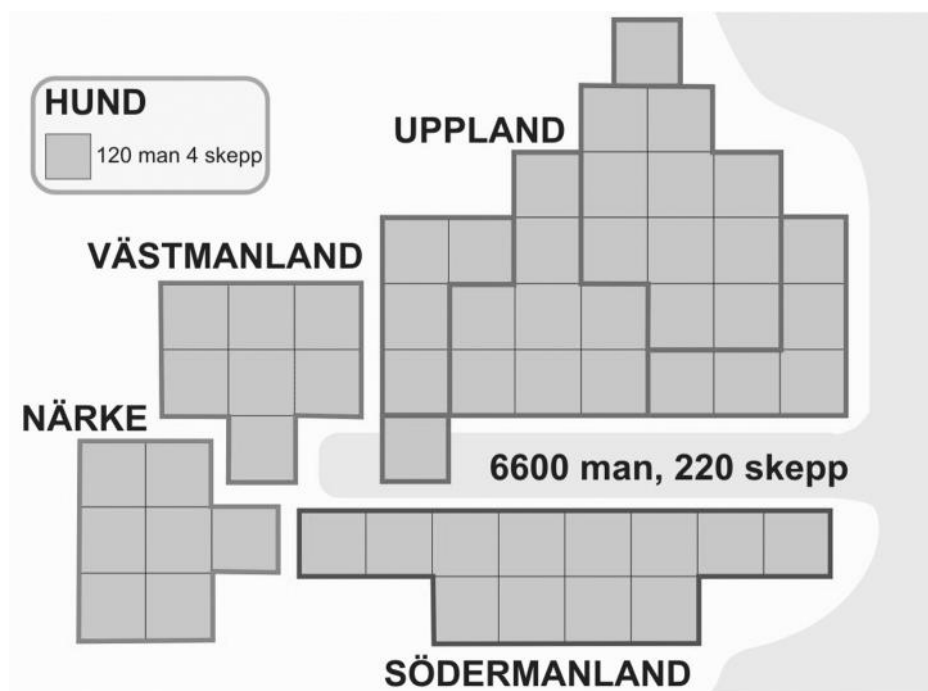
Gravvården efter drottning Katarina Sunesdotter, änka efter kung Erik Eriksson den läspe och halte, kommer från Gudhems nunnekloster. Där skrev hon in sig år 1250.

År 1247 - Slaget vid Sparrsäter där folkungarna förlorade

Plötsligt dog folkungarnas ledare jarlen Ulf fase år 1247 och Birger Magnusson av bjälboätten valdes i hans ställe. Föga kunde man väl då ana vad han hade i sikte och vilka planer han smidde. Eftersom kung Erik Eriksson den läspe och halte var barnlös, var det en tidsfråga innan även den erikska kungaätten skulle vara utslocknad. De som var närmast till tronen var dels Knut låniges söner och dels Birger jarl som var gift med kungens syster. Tidigare hade både Stenkil, Sverker d.ä. och Erik den helige blivit kungar, ibland enbart på grund av sina äktenskap. Birger jarl visste att han kunde bli den fjärde i ordningen. Med hjälp av sina följeslagare skyndade han sig till handling och mötte Knut låniges söner i en strid vid Sparrsäter 1247. Birger jarl segrade, folkungarna flydde men Holmer Knutsson tillfångatogs i Gästrikland och halshöggs på jarlens order året därpå 1248.

Birger jarl hade därmed fått bort de konkurrenter till kungamakten som han fruktade mest. Trots det var det för tidigt att andas ut. Fler förändringar var nödvändiga för att säkra makten. Först och främst gällde det att ta bort den organisation som stod bakom folkungarna, och den fanns både i ledungsflottan i Mälardalen och i de gods som tillhörde Uppsala öd. Han använde sin makt och myndighet så mycket det gick och enväldigt och mot folkets vilja lät han avskaffa ledungen eller den krigsflotta som befolkningen på ett mycket välorganiserat sätt hade ansvarat för i bortåt 700 år eller mer. Nu lades för-

svarssystemet ner och ersattes av fasta stående jordaskatter. Inkomsterna från dessa skatter var oerhört mycket viktigare för honom som jarl än förfogandet över ledungsflottan. Med dem kunde man leja trogna utländska legotrupper, bygga borgar eller genomföra andra önskemål som gynnade de som redan var makthavare i samhället. Trots denna markanta förändring fanns ledungsflottan temporärt kvar vid sidan av de stående skatterna, men bara i de fall som kungen eller jarlen krävde att den skulle bådas ut. Så skedde exempelvis år 1261 när Birger jarl styrde ut med flottan och for till Öresund för att stödja ärkebiskop Jakob Erlandsson i de interna danska striderna.

Ledungen, eller krigsflottan, var en urgammal organisation som utgick från samtliga gårdar i alla bygderna runt Mälaren. Den omfattade ungefär 220 skepp och drygt 6600 krigare.

År 1248 - Romersk rätt efter Skänninge möte

Påvens utsände som kom till Sverige 1248, kardinal Wilhelm av Sabina, var en av många som vid denna tid reste runt i Europa för att få ordning på prästernas och biskoparnas livsföring och vandel. Det handlade inte så mycket om att de stred i rustning, utan kravet på att prästvigda personer från och med denna tid skulle tvingas leva i celibat om de ville behålla sina ämbeten. Fram till denna tid var det vanligt i stora delar av Europa att prästvigda personer levde i fasta men ogifta förhållanden med en kvinna och hade barn, men att de på grund av celibatkravet inte kunde gifta sig med varandra. Från och med detta år tvingades de förskjuta sina kvinnor och barn samt leva i celibat. År 1248 kom kardinal till Sverige och sammankallade ett kyrkligt möte i Skänninge där dessa krav framfördes. Därtill slopades både böndernas rätt att själva få välja präst och kungens bekräftelse av biskopsvalet. Istället inrättades domkapitlen som bestod av de främsta prästerna i stiftet, vilka bland annat skulle sköta valen. Möjligen upphävdes också vid detta möte folkförsamlingens rätt att

fatta beslut rörande Sveriges skötsel, för att istället bli ersatt av ett riksråd, vilket skedde ungefär vid denna tid.

Minst en av deltagarna saknade prästvigning och det var Birger jarl som passade på att få kyrkans tillstånd att införa och använda sig av romersk rätt i Sverige. Kardinalen gav sitt godkännande i påvens namn och därmed fanns det ingenting som kunde hindra Birger jarl när han agerade som en enväldig kejsare i sådana frågor som behandlades av det romerska rättssystemet. Främst handlade det om makt och myndighet och vem som utan undantag fick och kunde fatta beslut över hela den svenska befolkningen. Samma år lät han avrätta sina motståndare från året innan vilka hade tillfångatagits efter slaget vid Sparrsäter. Främst märks Holmger Knutsson, son till kung Knut långe, som själv hade stora chanser att bli vald till kung istället för Birger jarl. Holmger var mycket omtyckt och blev ett lokalt helgon i sin egen bygd omkring Sko i Uppland. Hans broder Filip fortsatte motståndet mot Birger och for söderut till Danmark och Tyskland för att försöka få förstärkning.

Skänninge var den stad som låg närmast Bjälbo och här närvarade Birger jarl vid ett viktigt kyrkomöte 1248.

En annan viktig förändring vid denna tid, men som känns ganska hopplös att försöka tidfästa, är införandet av kyrklig vigsel. Inte förrän i 1734 års utgåva av Sveriges lag, var kyrklig vigsel en förutsättning för äktenskap. Fram till dess var det frivilligt, men redan runt 1200-talet kan vi förmodligen räkna med att kyrklig vigsel blev allt vanligare som ett komplement till de övriga bröllopsceremonierna och äktenskapsavtalen som var uråldriga. Trots att vigseln inte var obligatorisk kom den att spela en oerhört stor roll för splittringen av ätterna och familjerna, samt på så vis att snabbare göra individen ensamt ansvarig inför lagen. Orsaken var att vigseln var bindande så länge båda makarna levde och att prästerna sällan eller aldrig brydde sig om vad ett blivande pars släktingar ansåg om lämpligheten rörande ett äktenskap dem emellan. Därmed var

det möjligt att genomföra hemliga äktenskap, såvida inte äktenskapshinder förelåg, och på så vis styrde individerna själva över sina äktenskap och lade inte avgörandet i händerna på sina släktingar. Härigenom förlorade släkten och familjen sin urgamla rätt att styra sina barns och ättlingars val av partner, även om de på sina håll fortsatte att bestämma i sådana frågor långt fram i tiden och kanske fortfarande gör det. För ätten och familjen kom detta att bli en viktig förändring som medförde att sammanhållningen minskade. Därmed blev det lättare att omforma riket till en stat eftersom de kommande lagarna skulle reglera individens rättigheter och skyldigheter, inte ättens eller familjens.

Birger jarl avbildas på en pelare i Varnhems klosterkyrka och hans son kung Valdemar avbildas i Skara domkyrka.

År 1250 - Kungavalet

När kung Erik Eriksson den läspe och halte oväntat dog vid 34 års ålder fick även de som ansvarade för kungavalet bråttom. Här har vi fått en unik inblick i hur det kan ha gått till vid kungavalen. Det berättas i handlingarna att sedan kung Erik Eriksson den läspe och halte plötsligt hade dött skyndade sig stormännen att välja kung bara 8 dagar därefter. Den som tycks ha hållit i förhandlingarna var Joar blå. Det var också han som svarade den arge Birger jarl vid dennes hemkomst varför de valde sonen framför fadern och menade att de ville välja en ung kung, vilket de gjort eftersom han bara var 10 år gammal och omyndig. Ifall inte Birger jarl var nöjd med deras val lovade Joar blå att ta fram någon annan för det var enligt honom inte särskilt svårt att finna någon alternativ person som kunde bli vald till kung. Möjligen syftade han i första hand på Filip Knutsson, son till kung Knut länge och bror till den omtyckte

Holmger Knutsson som avrättades av Birger jarl 1248. Birger jarls seger vid Sparrsäter 1247 räckte alltså inte. Joar blå överlistade honom men resultatet blev ändå att Birger jarl blev den styrande i landet.

I Södermannalagen från 1300-talets början sägs det att när landet behövde välja konung, var det de tre folklanden Tiundaland, Attundaland och Fjädrundaland som med hela Svearikets råd skulle välja kung på Mora ting strax söder om Uppsala. Frågan återstår om denna regel fortfarande praktiserades eller om den hade upphört efter Skänninge möte 1248 eller vid annat tillfälle under 1200-talets slut.

År 1251 - Slaget vid Herrevadsbro där folkungarna förlorade på nytt

Det finns många orter i Sverige som har samma eller likartade namn. Sedan en tid har en del personer diskuterat om slaget vid Herrevadsbro stod vid Herrevadsbro i Västmanland eller vid Häradsvad i Gäsene härad i Västergötland. Sedan gammalt har man ansett att det var vid Herrevadsbro i Västmanland. Båda platserna är rent strategiskt, militärt, socialt, kommunikationsmässigt och kronologiskt fullt möjliga. Namnligheten i den vedertagna uppfattningen är mer påfallande och det alternativet stöds också av Erikskrönikan: "The wordo tha swikne i rette tro, jnnan vesmanna lande vid herwadz bro."

Inför slaget skickades sändebud mellan de båda sidorna. Birger jarl och biskop Kol lovade med ed att folkungarnas ledare kunde komma över på deras sida för att förhandla fram en lösning på konflikten. När Filip Knutsson, son till kung Knut långe, och hans halvbror Knut Magnusson samt Knut Magnusson, sonsons son till jarlen Birger brosa, kom över blev de omedelbart tillfångatagna och avrättade genom halshuggning. Den efterföljande striden blev mest en folkslakt eftersom folkungarnas sida saknade anförare. Förutom dessa tre ledare avrättades senare Filip Knutssons brors svärfar Filip Petersson från Småland. Filip Knutssons egna söner Johan och Birger skulle återkomma med hämnd i blicken några årtionden senare, nämligen 1280, sedan de övertagit faderns fäste Ymseborg i Västergötland. Efter detta fanns det i princip inget mer motstånd i landet. Trots det upphörde Birger jarl i det närmaste med reformerna och övergången till en stat som han inlett så kraftfullt 1248. Det indikerar att hans motiv inte alls utgick från politiska ideal och att han inte brydde sig om ifall Sverige omformades till ett land som följde europeisk standard, utan att han bara var makthungrig och önskade motarbeta konkurrenterna till kungamakten.

År 1255? - Fridslagar

Birger jarl är bland annat känd för att ha infört fridslagar. De skulle bland annat skydda kvinnor och det blev förbjudet att bära svärd på tinget. Detta var inte ett sätt att hindra tidigare epokers oroligheter, ty något sådant fanns inte på samma sätt som under medeltiden eftersom ett rike bygger på samförstånd och endräkt. I annat fall fungerar inte försvarsalliansen som är kärnan i rikets existens och fortbestånd. Nej, lagarna var till för att förhindra den våg av laglöshet som spreds i samhället i takt med att riket omvandlades till en stat. Det

var först vid den här tiden som biskopar, jarlar och andra ämbetsmän for land och rike runt och våldgästade bönderna utan att betala för sig, eller förgrep sig på olika sätt mot befolkningen.

I en stat regleras individernas skyldigheter och rättigheter efter de beslut som makthavarna kommer fram till och här utgår man från att det kommer att uppstå splittring och oenighet samt att långt ifrån alla vill följa de bestämmelser som makthavarna beslutat om. I ett rike däremot var det viktigt att individernas rättigheter och skyldigheter i första hand reglerades av den egna ätten. Varje tendens till splittring och oenighet var ett hot mot hela riket, varför det fanns en strävan att hellre hålla ihop än att hävda sina egna åsikter.

För att minska ättens inflytande och individens beroende av sina släktingar var det viktigt att även kvinnorna fick en roll i ägandet av gods och gårdar. Det skulle underlätta övergången från ett ättesamhälle till ett individsamhälle. Därför infördes beslutet att döttrar skulle ärva gårdar på samma sätt som söner, men bara hälften gentemot dem. Andra bestämmelser såg till att den nya tidens makthavare inte kunde våldföra sig på befolkningen, såsom en del av dem hade börjat göra. Hemfrid, kvinnofrid, tingsfrid och kyrkofrid var en del av nyheterna som plötsligt blev nödvändiga när ätternas och bygdernas sammanhållning luckrades upp. Om en bonde slog ihjäl någon på sin egen gård i självförsvar kunde han inte dömas för det, men blev han skadad eller dräpt så blev våldsvarkaren omedelbart fredlös. Sådana lagar behövdes inte under rikets tid.

Vi kan finna flera historier som handlar om brudrov. Dels jarlen Jon Sverkerssons bortförande av hustru och dotter till jarlen i Halland som då lydde under Danmark, och dels när Folke Algotsson räddade den unga Ingrid Svantepolksdotter från ett äktenskap med en ålderstigen dansk adelsman som var illa beryktad. Det unga paret flydde från Östergötland och begav sig till Norge där de gifte sig, så berättelsen fick ett gott slut. Värre var det med Jon Sverkersson, son till kung Sverker d.ä. som ägnade sig åt våldtäkter vilket retade befolkningen så mycket att de slog ihjäl honom på tinget. Exemplet är trots allt få och visar att sådana händelser var ovanliga, men de förekom även inom katolska kyrkan. Bland Skara stifts tidiga biskopar finner vi biskopen Hervard som tog både guld och silver innan han flydde tillbaka till England, varifrån han kommit och där han hade både fru och barn.

År 1255 lät Birger jarl meddela påven att jarlens söner skulle komma att få försörjning genom utlandet av län inom riket. Med denna reform blev han den siste med titeln jarl i Sverige och hans efterföljare skulle få titeln hertig. Hans näst äldste son fick titeln Svea hertig. Till skillnad från jarlaämbetet tycks lönen ha höjts avsevärt och från den här tiden behövde man inte längre förlita sig på avkastningen från sina egna privata gårdar längre om man hade ett förnämt ämbete. De kronogods som fanns tidigare var egentligen inte avsedda för kungen själv eller ämbetsmännens personliga välmående, utan skulle exempelvis bekosta en stående härstyrka och annat som gagnade hela riket.

År 1255? - Handelsavtal med Tyskland

De styrande som fick allt mer befogenheter ville ha en mer kontroll på hela samhället och dess befolkning. Därför var det viktigt att även ha full kontroll på ekonomin och handeln. Det var därför som allt fler städer blomnade upp och ersatte de fria marknadsplatserna. Men det räckte inte bara med städer. Det var också viktigt att handeln fungerade på ett tillfredsställande sätt, att varor kom till landet och att varor fraktades därifrån. Av det skälet upprättade Birger jarl ett handelsavtal med Tyskland för att försäkra sig om att tyskarna även i fortsättningen skulle bedriva handel med de svenska köpmännen och att de tyska hamnarna var öppna för svenskarna. Indirekt var det här viktigt för Sveriges förändring till en stat eftersom det ökade möjligheten att kontrollera handeln och köpenskapen.

År 1275 - Slaget vid Hova

Samtidigt som Sverige blev en allt starkare stat blev landet också mer underställt den katolska kyrkan. Jutta av Danmark hade efter sin tid i kloster ett förhållande med sin nära släkting kung Valdemar av Sverige. Av det skälet tvingades kungen resa på pilgrimsresa till Rom år 1274 för att få förlåtelse och året därpå förklarade han Sverige som skattskyldigt under påven, vilket bekräftade det som beslutats vid det första mötet i Skänninge, år 1153.

I Skara domkyrka finns även kung Magnus ladulås avbildad.

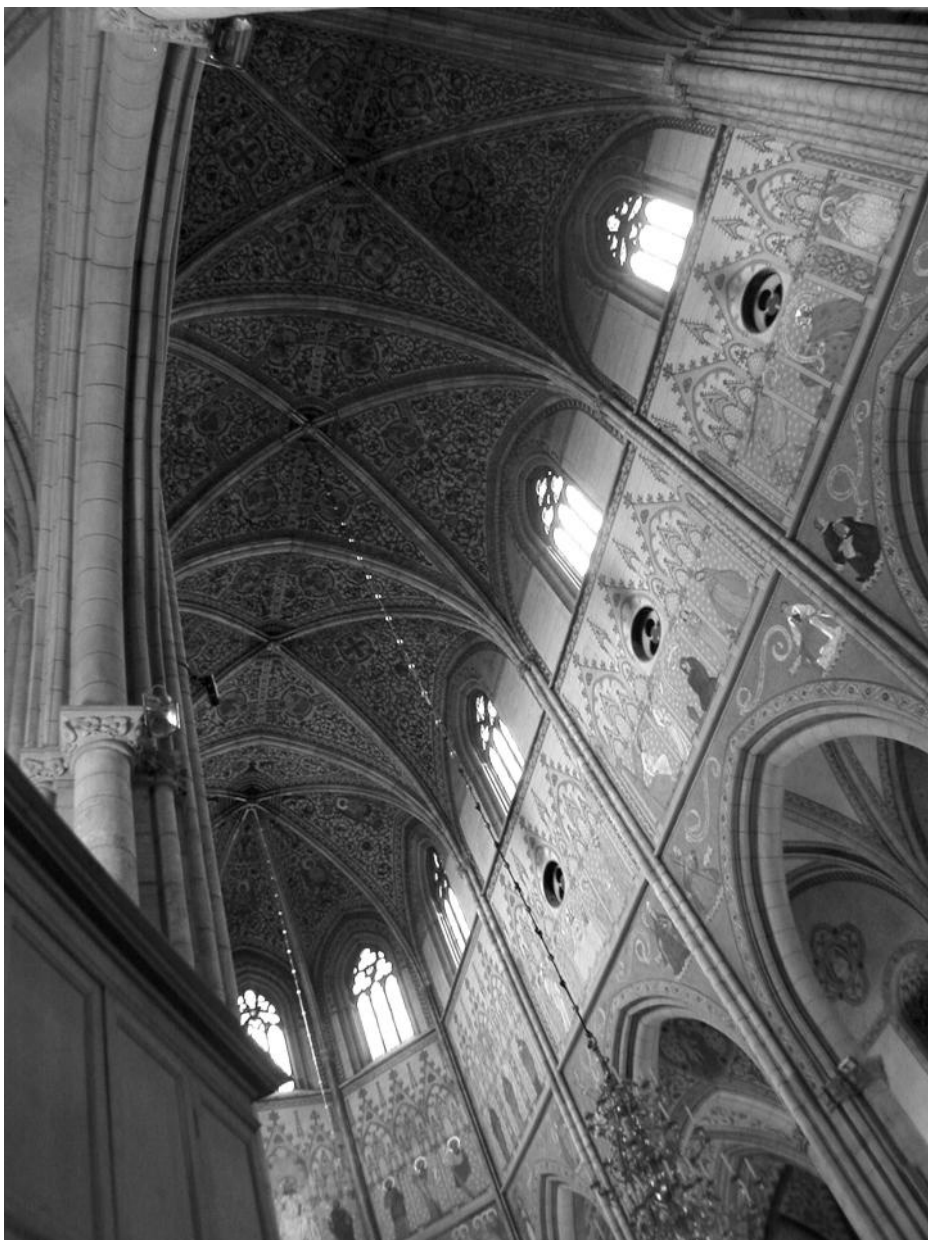
Kung Valdemar, Birger Jarls son, blev aldrig någon bra regent. Hans yngre bror Magnus ladulås, som var hertig över Svealand, insåg också det och oavsett om det var för hans egen eller för landets skull utmanade han sin storebror. Med 700 ryttare varav en del var inhyrda gick han till anfall mot kung Valdemars härstyrkor vid Hova i norra Västergötland, allt medan kungen själv

inväntade besked om stridens utgång i trakterna av Ramunderboda, där man drygt två hundra år senare skulle bygga Sveriges sista medeltidskloster. Magnus vann och Valdemar avsattes. Resultatet blev att Magnus valdes till kung istället, men Valdemar varken dräptes eller fördrevs från landet. Där emot fick han vara en slags medregent och han förfogade över Västergötland, men utan att få behålla den kungliga titeln. Detta passade honom inte. Med dansk hjälp och med stöd av de stormän som inte gillade Magnus ladulås försökte han slå tillbaka, men utan att lyckas. Den interna striden slutade med att Valdemar för första gången i svensk historia fick en bestraffning som aldrig hade använts förut - frihetsberövandet. Tidigare dömdes man till böter, blev landsförvisad eller dömd till döden. Vid den här tiden hade man börjat bygga borgar och därmed var det möjligt att fängsla personer. Valdemar sattes i fängsligt förvar och fick vara kvar där till sin död 1302, eller tolv år efter Magnus ladulås död.

År 1280 - Sista upproret och nya avrättningar

Efter slaget vid Hova 1275, där hertig Magnus besegrade sin broder kung Valdemar, tvingades kungen att abdikera, vilket formellt skedde en månad senare. Valdemar gav sig inte utan uppträdde som kung i dec 1275, varvid kung Magnus ladulås tog stöd av kyrkan och såg till att Valdemar lämnade sin kungaroll och istället fick han bli hertig av Götaland. Under de kommande åren 1276-1277 utnyttjade Valdemar bråket mellan kungarna Magnus ladulås av Sverige och Erik klipping av Danmark i ett försök att återfå tronen. Erik klipping av Danmark härjade i Småland och tog sig upp till Västergötland samt intog Axvalla hus strax före jul 1276. Många av danskarna hade slagit läger vid Ettak. När Magnus ladulås ryckte fram utbröt slaget vid Ettak 1277 och danskarna jagades iväg. Året därpå ingick Erik klipping och Valdemar en förlikning med kung Magnus ladulås. Men ännu hade inte situationen lugnat sig. År 1278 fick Valdemar stöd av en rad stormän. Detta var sista gången som folkungarna samlade sig. Johan och Birger, söner till Filip Knutsson och sonsöner till kung Knut länge vilka var från Västergötland och Södermanland, startade ett uppror. Det blev folkungarnas sista. Upprorsledaren Johan Filipsson samt Johan Karlsson och Filip Finvidsson ville då ge sig på mot drottning Hedvig och hennes far Gerhald av Holstein som försökte hålla stånd i borgen Gälakvist i Skara. Hedvig flydde till ett kloster, möjligen i Skara eller i Gudhem, medan fadern tillfångatogs. Folkungarna fortsatte sin kamp och förföljde kungen till borgen i Jönköping men han lyckades hålla sig undan sina motståndare. År 1279 fängslades istället Valdemar och upproret avstannade. År 1280 inbjöds ledarna för folkungarna till Gälakvist i Skara och Johan Filipsson, sonson till kung Knut länge, tillfångatogs omgående, fördes till Stockholm och halshöggs året därpå. Därefter var kungen starkare än någonsin.

Valdemar blev från år 1288 permanent inspärrad, delvis i Nyköpings hus och delvis på Stockholms slott. Han dog 1302 i Nyköpings hus. Även Valdemars son Erik Valdemarsson fick sitta inspärrad fram till den unge kung Birgers kröning 1302, men fick senare en viss upprättelse. Efter Nyköpings gästabud fick han sitta i Magnus Erikssons förmyndarregering på 1320-talet.

När ärkebiskopssätet flyttades från gamla Uppsala till staden Aros, i början av Magnus ladulås regering, bytte den namn till Uppsala. Hit fördes också relikskrinet med kung Erik den heliges ben. Det nuvarande skrinet är dock inte det ursprungliga.

År 1280 - Alsnö stadgar

Kung Magnus ladulås var en driftig man och det var under hans regering som Alsnö stadgar upprättades år 1280. Där beslöts om möjligheten att bli befriad från jordaskatt på alla sina marker. Villkoret var att man satte upp en fullt beväpnad ryttare på en stridshäst som i landets tjänst var underställd kungen. Härmed infördes det världsliga frälset, eller adeln, och det gav dem skattefrihet på villkor att de oavsett sina rikedomars storlek satte upp en ryttare. Valet om man ville tillhöra adeln eller inte avgjorde man själv, och så skulle det vara ännu en lång tid framöver. För de som hade stora jordegendomar blev detta en stor ekonomisk vinst, men för de som ägde ett mindre antal gårdar kunde det bli billigare att betala skatt. I fredstider kunde det kanske gå an för en del jordägare att bekosta en beväpnad ryttare med häst, men i ofredstider fanns risken att ryttaren dog eller försvann, och då var man tvungen att bekosta en ny ryttare med häst. De allra flesta i samhället hade antingen så stora jordegendomar att det var lönsamt, eller så få eller inga jordegendomar alls i sin ägo att det inte var lönsamt. Så valet var ganska givet.

Gravhäll i Varnhems klosterkyrka efter lagman Björn Näf med texten: "fidelis minister Birgheri ducis Sueciae et pedagogus domini Magni regis". Översatt: "Trogen rådgivare till Birger, jarl av Sverige, och lärare för kung Magnus."

Inför detta beslut märker vi att kungen inte längre tillfrågar en folkförsamling som ska diskutera saken och komma fram till ett gemensamt beslut som alla närvarande håller med om, så som det exempelvis var under Olof skötkonungs tid knappt 300 år tidigare. Där på Adelsö i Mälaren satt det istället ett mindre antal ynglingar i ett riksråd vilka härstammade från de förnämsta ätterna i landet. Så skulle det också bli framöver. När övergången från folkförsamling till riksråd inträffade vet vi inte, men det bör ha skett under 1200-talet och då sannolikt under Birger Jarls eller Valdemars tid vid makten. Möj-

ligen var det redan efter Skänninge möte 1248. Detta var en mycket betydelsefull förändring som definitivt medförde att Sverige inte längre var organiserat som ett rike utan blivit en stat. Här fördes beslutsrätten över från folkförsamlingen till en handfull ynglingar som knappast vågade göra annat än att hålla med kungen. På så vis blev Sverige nästan omgäende ett land med enväldig kungamakt, även om den periodvis skulle luckras upp och där riksrådet fick mer pondus och vågade säga ifrån.

Ett annat beslut som fördes fram vid denna tid var förbudet mot våldsgästning, vilket tagit fart och plågade landets bönder allt mer. Dessutom minskade skatterna som skulle betalas in till kungen och staten i takt med att böndernas överskott förbrukades av ovälkomna gäster. Istället skulle de resande betala för sig och varje by skulle ha en särskild person som tog hand om vägfararna såvida de hade ett överskott och möjligheter att sälja kost och logi.

Genom denna stadga hade man på drygt trettio år lyckats avskaffa ledungsflottan och infört årliga stående skatter istället som man kunde befrias ifrån om man ställde upp en stridshäst med ryttare.

År 1284 - Skänninge möte där tronföljden säkrades

Birger jarl blev landets sista jarl och detta ämbete hade då funnits i landet i minst 200 år, men förmodligen dubbelt så länge eller mer. Han införde istället titeln hertig för sina söner Magnus och Erik, vilket i hög grad tycks ha motsvarat jarlaämbetet men inom ett mer begränsat område samt med större ekonomiska fördelar. Magnus var hertig över Svealand och Erik över Finland. När Magnus ladulås senare blev kung efter sin storebroder Valdemar, införde han vid ett möte i Skänninge ett flertal titlar och såg till att deras makt och myndighet breddades så att det ytterst blev han själv som fick större beslutsrätt i samhället. Därtill såg han till att hans son, den 4-åriga Birger Magnussön, utnämndes till efterföljande kung. Detta är första gången vi känner till att kungavalet skett i den föregående kungens närvaro. Närmare ett arvkungadöme kunde man inte komma vid den här tiden.

År 1288 - Slutet för Algotssönernas ätt

När den högättade Bryniolf Algotsson återvände till Västergötland efter en mycket lång studietid i Paris var det mesta sig likt. Det var inte vanligt att man var bortrest till ett annat land så länge och definitivt inte för att ägna sig åt studier. De stora förändringarna hade nog skett inom honom själv för han skulle åstadkomma en del förändringar i Skara stift, alltifrån en ombyggnad av domkyrkan till inköp av ny mässkrud. Hans fader Algot var lagman i Västergötland och en av de mest betydande personerna i landet efter kungen. Två av hans bröder satt med i riksrådet och hade varit med år 1280 när kung Magnus ladulås beslutade att det världsliga frälset skulle införas. Själv hade han inget ämbete vid hemkomsten, men lägligt nog var det dags att tillsätta en ny biskop i Skara stift. Vid den tiden utnämndes de nya biskoparna av en kyrklig nämnd varefter den blivande biskopen skulle invigas av påven i sitt nya ämbete. De som satt i nämnden för att välja en ny biskop var två av Bryniolf Algotssöns bröder samt en kanik som vi inte hör talas om därefter. Utnämningen blev

alltså ganska enkel. Som biskop skulle Bryniolf visa sig vara både driftig och ha nya idéer, men utvecklingen gick inte riktigt hans väg. Hans yngste broder Folke rövade bort Ingrid Svantepolksdotter, dels för att hon skulle slippa gifta sig med en dansk adelsman, som var illa omtyckt, såsom hennes fader hade bestämt, och dels för att han själv ville gifta sig med henne. De flydde till Norge, gifte sig och blev kvar där så länge han levde. Långt senare återvände hon som änka och kom till Vreta kloster där hennes syster var abbedissa. Under den perioden hade mycket hänt i landet. Folke Algotsson hade på kungens order blivit dödsdömd i sin frånvaro och de två av hans bröder som man trodde var delaktiga på något sätt, fördes till platsen för brudrovet och dräptes. Fadern Algot svor sig fri och menade att han inte hade någonting med händelsen att göra men fick lov att lämna lagmansämbetet. Likaså krävde kung Magnus ladulås att biskop Bryniolf skulle bort från sitt ämbete, men sedan biskopen flydde till olika platser i landet med kungens män efter sig samtidigt som han försökte förhandla med kungen, åstadkom man en förlikning som innebar att han på nåder fick sitta kvar som biskop. Härigenom visade kung Magnus ladulås vem det var som bestämde i landet och att ingen kunde skydda sig mot hans vrede. Sådana angrepp mot personer och en hel ätt, som dessutom var en av de förnämsta i landet, hade varit en omöjlighet hundra år tidigare. Från och med nu var landet i händerna på kungens tycke och smak och följde inte längre de urgamla rättsreglerna som strävade efter endräkt och samförstånd och som skyddade både den enskildes och det allmännas intresse.

År 1296 - Landskapet Uppland bildades

När kung Magnus ladulås dog 1290 på borgen Näs i Vättern och därmed blev den fjärde kungen som dött där, fördes inte hans kropp till något stillsamt placerat kloster i Alvastra eller Varnhem. Han blev den förste som gravlades i franciskanklostret på Riddarholmen i Stockholm. Möjligen ska man se det här som ett trendbrott. Kungen hade gynnat franciskanerna i städerna på samma sätt som hans fader Birger jarl hade gynnat cistercienserna i Varnhem. Magnus ladulås tycks betydligt mer ingående och systematiskt ha försökt omforma landet till en stat än vad hans fader hade gjort. Birger jarl verkar bara ha gjort det som var nödvändigt för att säkra makten till sin egen släkt, medan Magnus ladulås gick betydligt längre för att öka sin egen makt och myndighet. I det läget passade predikobröderna bättre än cistercienserna på landet. Franciskanerna sökte Gud via det beskrivande tänkandet medan allt sådant undveks av cistercienserna som bara sökte det gudomliga inom sig. En stat hade mer nytta av struktur och systematiska beskrivningar än inre upplevelser, vilket istället låg närmare tänkandet under rikets tid.

Efter kung Magnus ladulås död blev det inte hans äldre bror Valdemar som frisläpptes ur sin fångenskap och återinsattes som kung. Valet hade redan avgjorts sex år tidigare och fallit på hans omyndige son Birger, som vid faderns död bara var 10 år gammal. Under de fem åren som det fanns en förmyndar-regering i Sverige ingick Birger Pettersson (till Finsta) i den gruppen. Han var lagman i Tiundaland, men såg till att förena de fyra månghundraåriga folk-landen Tiundaland, Attundaland, Fjädrundaland och Roden så att de bildade landskapet Uppland år 1296, samt att detta nya landskap fick en ny landskaps-

lag som han själv hade redigerat. Därtill blev han lagman över hela det nya landskapet.

Moderna riddarspel försöker ofta återge situationen som rådde vid tiden för Magnus ladulås regering.

Motsvarande förändringar skulle även ske på andra håll i landet. Småland skulle bildas under medeltiden genom en omfattande sammanslagning av mindre landskap som tycks ha skett i flera steg. Även Västergötland och Östergötland tycks före 1000-talet ha bestått av flera mindre landskap. Förmodligen var det genom stiftsbildningen på 1000-talet som dessa landskap blev så stora som de var under medeltiden. När Sverige var organiserat som ett utpräglat rike var det viktigt att landskapen eller områdena med folkstamar inte var för stora utan små och hanterbara för tingen och folkförsam-

lingarna så att rättssystemet och försvaret fungerade. Varje folkstamsområde, folkland eller landskap var under rikets tid indelat i härader eller hund, som motsvarade bygderna, och de befolkades av ätter vars familjer var fördelade på olika gårdar och byar. Sådana landskap var i sin tur allierade med andra landskap vilka tillsammans utgjorde riket.

År 1306 - Hertigarna halshög marsken Torgils Knutsson

När den unge Birger Magnusson väl kom till makten och blev kung i Sverige hade förändringen av samhället och dess organisation varit enorm sedan hans farfar Birger Magnusson blev jarl. Trots det fanns det fortfarande personer som mindes tillbaka och drömde om hur det var tidigare. En av dem var uppenbarligen marsken Torgils Knutsson. Han var nära besläktad med kungen, men liksom den erikska ätten och många av dåtidens stormän kämpade han för samma ideal som folkungarna hade gjort. Under sin tid som förmyndare efter Magnus ladulås död för den unge Birger Magnusson ville han få kontroll över kungamakten. Han försökte inskränka dess beslutanderätt och han utövade en öppen kyrkofientlighet. Han ville också vidga riket österut och hålla igång krigsledningen och de inhemska härstyrkorna samt kontrollera Östersjöhandeln för att gynna svenska handelsmän. År 1299 gick Torgils Knutsson ut i krig mot karelerna mellan Finland och Ryssland. Det gav upphov till ett långvarigt krig mot ryssarna i trakten av Novgorod. För att klara av kostnaderna krävde han att kyrkan skulle börja betala rusttjänst och vissa andra skatter, men på ett kyrkomöte i Arboga 1303 föll han i onåd hos de kyrkliga företrädarna på grund av detta. Inte blev det bättre av att han försökte ta tillfånga biskopar, men istället för att vara allierad med kyrkan hade han kungen på sin sida. Dessutom hade kungens bror hertig Valdemar, som hade Finland som sitt hertigdöme, gift sig med marskens dotter år 1302, medan hertig Erik samma år hade trolovat sig med en norsk prinsessa som bara var 1 år. Efter att ha misslyckats med att inskränka kyrkans makt gick marsken mot de båda hertigarna och inskränkte deras makt istället, varpå de flydde till Norge. Vid ett kungamöte sommaren 1304 i Fagradal i Småland, mellan den svenske och danske kungen, försökte marsken förmå den danske kungen att inte stödja hertigarna. Vid detta möte beslöt stormännen att utse Birgers son Magnus till tronarvinge. Det var andra gången som en sittande kung såg till att få sin son vald till sin efterträdare. I början av sin regering tydde sig kung Birger till marsken. Birgers bröder, hertigarna Valdemar och Erik, som själva traktade efter kungatronen smidde stora planer att splittra riket så att de själva kunde bli kungar. År 1305 var osämjan mellan marsken och hertig Valdemar så stor att hertigen begärde kyrkans tillstånd att få skilja sig från marskens dotter, vilket beviljades. Därefter inleddes ett kortvarigt krig mellan hertigarna på ena sidan och kungen på den andra, som slutade med att kungen gav upp kampen mot kyrkan och erkände dess privilegier samt lade ner sitt nära samarbete med marsken Torgils Knutsson. Då gick hertigarna genast till handling. Valdemar och Erik red ner till Västergötland och fann strax före jul 1305 marsken Torgils Knutsson på Lena borg i Kungslena. De tillfångatog honom, förde honom till Stockholm och lät avrätta honom i jan eller febr 1306. Därmed låg vägen öppen för dem att konspirera mot kungen själv. Efterspelet känner vi i Håtunaleken och Nyköpings gästabud. På hösten 1306 tillfångatogs kungen av hertigarna på gården Håtuna, inte långt från Sigtuna, och fördes som fånge till Nyköpingshus. Först två år senare frigavs han och flydde

till Danmark. Omedelbart fick han stöd av den danske och den norske kungen som anföll Sverige för att tvinga hertigarna att återinsätta Birger Magnusson som kung, vilket skedde år 1310 i samband med att de själva fick halva landet i förläning. År 1317 försökte hertig Erik avskilja västra Sverige från det övriga riket och göra det självständigt. Kung Birger svarade med att omgående bjuda in sina bröder till ett gästbud på Nyköpingshus och överraskade dem med att överfalla dem och föra dem till fängelsehålor. Här dog de i febr 1318 men det medförde bara att våldsamheterna tog ny fart och hertigarnas anhängare fördrev kung Birger ur landet. Åter igen begav han sig till Danmark efter att ha tvingats abdikera men denna gång för gott. Han skulle aldrig mer återkomma till Sverige. Han dog i Danmark år 1321 och begravdes i Sankt Bendts kyrka i Ringsted på Själland. Hans son Magnus Birgersson, som redan godkändes av stormännen som hans efterträdare satt på Stegeholm slott, men motståndarna belägrade borgen, intog den och förde honom till Stockholm där han avrättades. Istället blev det hertig Eriks 3-årige son Magnus Eriksson som blev kung år 1319 och då både över Norge och Sverige, varav kungatiteln över Norge var ett arv från hans morfar som var kung över Norge.

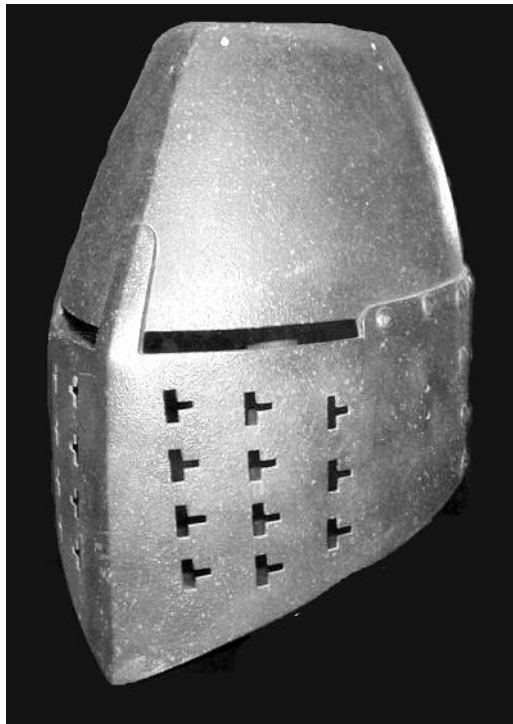

Birger Pettersson till Finsta och hans hustru ligger gravlagda i Uppsala domkyrka.

Dessa händelser visar att kungen inte var lika självklar på kungastolen längre. Tidigare var det så tydligt när en kung valdes eller avsattes av svearna vid Mora utanför Uppsala. Med Magnus ladulås förändrades detta och hans son Birger Magnusson fick uppleva effekterna av utvecklingen. Nu kunde hertigarna gå in och styra ganska fritt samt hota kungens makt och ämbete, liksom kungarna i grannländerna på ett mer påtagligt sätt kunde lägga sig i leken. Sverige var inte längre det stabila land som det en gång varit utan i händerna på nyckfulla hertigar och kungar som plötsligt kunde ändra på det historiska förloppet. En av orsakerna var att allt mer makt och myndighet hade förts

från ätterna och bygderna till kungen och hertigarna samt att de ännu inte var mogna inför sin uppgift att hantera detta.

Man kan tycka att det efter avrättningen av marsken Torgils Knutsson inte gick att genomföra fler förändringar i riktning mot en stat, men begreppen rike och stat, vilka återger två vitt skilda sätt att organisera ett samhälle, är bara riktningar som visar hur ett land kan organiseras. Det innebär att det finns inga renodlade stater och inte heller några renodlade riken. Det är alltid fråga om en blandning där den mer eller mindre ena dominerar över den andra. Ytterligare ett steg mot en mer enhetlig stat var avskaffandet av landskapslagarna och införandet av en gemensam landslag och stadslag på 1300-talet.

Rekonstruktion av den hjälm som återfanns vid borgen Aranäs i Västergötland, och som antas ha tillhört marsken Torgils Knutsson.

År 1335 - Skara stadga där träldomen avskaffades

När så gott som alla förändringar i landet tycktes vara gjorda och Sverige onekligen blivit en stat, då först avskaffades träldomen. Detta hade ingenting med statsbildningen att göra. Romarriket hade på sin tid ett mycket stort antal slavar samtidigt som det var en stat. Slavar och trälarna hade överallt i Europa varit en naturlig del av befolkningen sedan urminnes tider. Mer eller mindre alla personer i samhället vilka ägde ett visst antal gårdar eller gods hade slavar eller trälarna. I Grekland hade slavarnas antal uppgått till ungefär hälften av den totala befolkningen under deras storhetstid före romarrikets tid. Någoting liknande bör vi räkna med i romarriket också, men det fanns säkert områden där slavar utgjorde en ännu högre andel av befolkningen.

En viktig skillnad mellan slavar i romarriket och trälarna i Norden var att de förstnämnda i regel var krigsfångar och bara skulle arbeta, men de fick inte bilda familj med andra slavar och få slavbarn. I Norden däremot kunde trälarna

na leva tillsammans som i en familj och få barn, varför behovet av nya krigsfångar inte alls var lika stort eller viktigt som för romarriket. De allra flesta av trälarna i Norden bör ha varit födda hos den ägare där de senare skulle arbeta. Man kan i efterhand tycka att den katolska kyrkan borde ha agerat mot slavägandet, med hänvisning till det kristna budskapet, men de ägde lika många slavar och trälarna som alla andra med makt och som ägde gods. Vid ett av de få tillfällen som vi hör talas om att kyrkan friköpte slavar sägs det att man i början av 1000-talet hade ett stort behov av missionärer som skulle skickas till de slaviska länderna i öster. Då friköptes de för att kunna verka som missionärer. Eftersom de ofta blev ihjälslagna på sin resa var detta friköpande inte alls särskilt populärt bland slavarerna. Åter igen ser vi bara hur man utnyttjade människor i denna samhällsställning.

Att både slavsystemet och träldomen successivt upphörde i Europa berodde inte på kyrkans roll eller på några kristna värderingar. Det mesta pekar på att jordbruket på de stora godsens förändrades så pass mycket att det blev mer lönsamt för slavägarna att göra dem fria och istället låta dem få arbeta för en låg ersättning. Med andra ord blev det en mycket dyrköpt frihet för slavarerna och trälarna. De fick ersättning när de arbetade men inget stöd när de blev äldre. Efter romarrikets slut förändrades ägandet av slavar i de gamla provinserna. I provinsen Gallien, som senare övertogs av frankerna, hade tidigare de stora godsens eller domänerna dominerat och här arbetade stora mängder med slavar och dagsverksarbetare med inriktning främst på djuruppfödning och senare på spannmålsodling. Det sistnämnda främst på gårdar med starkare band till den romerska traditionen. Till dessa domäner hörde dessutom arrendegårdar, vars omfattning tillsammans ofta var omkring dubbelt så stor som domänen, och deras bebyggare fick bland annat göra dagsverken. Ägarna till domänerna tillhörde den världsliga aristokratin eller var högt uppsatta i den kyrkliga organisationen. Alla försök som gjordes att utvidga det öppna landskapet med nyodlingar syftade till att upprätta fler gods för de som redan var rika och det var den frankiska staten som drev på denna utveckling. Efter år 1000 skedde en utveckling i motsatt riktning, med allt fler familj jordbruk som var baserade på fria brukare, vilka dock ofta var arrendebönder och inte självägande bönder. Slavarnas och de livegnas tid var snart förbi och domänerna styckades istället upp i familjegårdar som arrenderades ut. Den utveckling som förekom i Frankrike kan vi även se på många andra håll i Europa. Även i södra Sverige kan vi se att de stora godsens bör ha dominerat under järnåldern, men att de sedan blev uppstyckade under medeltidens början. Samtidigt kom ägandet av de enskilda gårdarna i byarna att fördelas allt mer mellan syskon och släktingar, så att det inte längre var en enda person som ägde hela byn utan flera. Dessa personer kom i gengäld att äga gårdar i flera byar än tidigare varför summan av deras jordagods var densamma, men att de var mer utspridda än tidigare. Genom gåvor till den katolska kyrkan blev även kyrkan och klostren allt större jordägare av friliggande gårdar, hela byar eller av sådana jordlotter i byarna.

År 1335 beslöt kung Magnus Eriksson vid ett besök i Skara, i samband med att han red sin eriksgata, att träldomen skulle avskaffas genom en kunglig reform. Inte i något annat land drevs denna fråga av en kung på detta sätt utan blev en successiv förändring under 1000-talet och de efterföljande seklerna. Här beslöts det i varje fall att alla de som redan var trälarna skulle vara det livet ut, men att alla barn som från denna stund föddes av trälarna skulle betraktas som friborna. För dessa personer tedde sig framtiden mer oviss än tidigare.

Deras enda förhoppning var att få bli arrendebonde på någon ledig gård och få ett sedvanligt kontrakt på 5-7 år i taget tills jordägaren inte ville förlänga det en gång till. Chansen att med tiden ha råd att köpa en egen gård var i det närmaste obefintlig, både för att de aldrig skulle ha råd samtidigt som jordägarna sällan eller aldrig ville sälja sina jordegendomar. I början hade dessa människor det förmodligen mycket svårt eftersom konkurrensen på de lediga gårdarna var mycket stor och därmed var arrendeavgiften hög. Men 1349 kom digerdöden och effekten blev enorm inom många områden. I början av 1350-talet hade så många människor dött att det inte längre var någon brist på lediga jordegendomar. Tvärtom var det en stor brist på människor som kunde ta hand om dem. Alla som ville kunde skaffa sig en arrendegård och dessutom till ett betydligt lägre pris än tidigare. Det skulle dröja nästan två hundra år innan befolkningen var lika stor som före digerdöden och det åter igen blev tal om nyodlingar.

Husen var ofta enkla. Det viktiga var att rummen var små och därmed varma.

När vi granskar situationen i Sverige i början och i mitten av 1500-talet, får vi en god bild av hur det bör ha varit även före digerdöden. I områden som Skaraborg i Västergötland märker vi att så gott som alla gårdarna ägdes av frälset, antingen kyrkan eller det världsliga frälset. Bara en mindre del ägdes av kronan eller var skattegårdar, som alltså inte var befriade från skatt genom att ägaren bekostade en ryttare utan betalade istället gårdens jordskatter. Granskar vi dessa skattegårdar närmare märker vi att de inte alls beboddes av självägande bönder, vilket man först kanske tror. Istället ägdes de många gånger av personer som innehade ett flertal gårdar men inte tillräckligt många för att det skulle vara lönsamt att ingå i det världsliga frälset och dess motkrav på en beväpnad ryttare till häst. Det innebär att även många skattegårdar var arrendegårdar, precis som de övriga gårdarna. Med andra ord bör vi räkna med att bortåt 90% av all jord i Skaraborg var arrendegårdar och att ungefär

90% av befolkningen var landbor, det vill säga arrendatorer. Eftersom detta även återspeglar situationen före digerdöden, återstår frågan hur stor andel av dessa 90% som utgjordes av trälar och hur stor del som var frifödda arrendebönder.

Friheten var bara en chimär. En stat äger indirekt alla sina medborgare och har rätten att besluta stadgar som berör deras liv, utan att individen kan motsätta sig det. Detta är den konkreta innebörden av en stat där det alltid finns en myndighet som ersätter familjens och släktens inflytande och som försöker garantera individen samma trygghet som tidigare, vilket inte alltid kan efterlevas men som ibland ger ett bättre skydd.

Romarna kallade detta system för Pax Romana. Det innebar att man inte fick bära vapen och då i första hand för att försvara sig mot sina grannfolk, utan det var romarna själva som ansvarade för folkets säkerhet och trygghet. På så vis lyckades man avvärja ockuperade områden och minskade risken för uppror mot den romerska överheten när man sedan undan för undan införde skatter och andra pålagor som inte alls uppvägdes av rättigheterna. Trots detta hör vi talas om flera upplopp och uppror mot romarna, oavsett om man hade vapen eller inte.

År 1347 - Landslagen och Stadslagen utarbetades

Under Magnus Erikssons tid som kung ersattes successivt alla landskapslagar med en nyredigerad landslag, som i hög grad utgick från den relativt nyskrivna Upplandslagen. När kungen blev myndig 1332 inleddes arbetet med de nya lagarna och 1347 var landslagen färdig, men det skulle ske en successiv övergång från landskapslagarna till den nya landslagen. Härigenom knöts landets delar närmare varandra och det blev lättare för den allt starkare överheten att kontrollera och styra individernas rättigheter och skyldigheter. Nu blev alla lika inför landets myndighet.

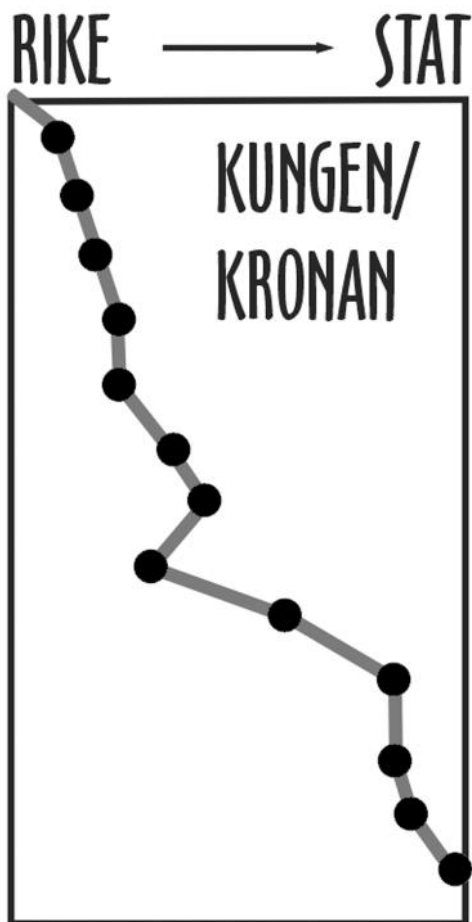

Makt och myndighet är självklarheter i en stat, men inte i ett rike. Där fungerar ordning och samarbete efter helt andra principer.

Åren därefter

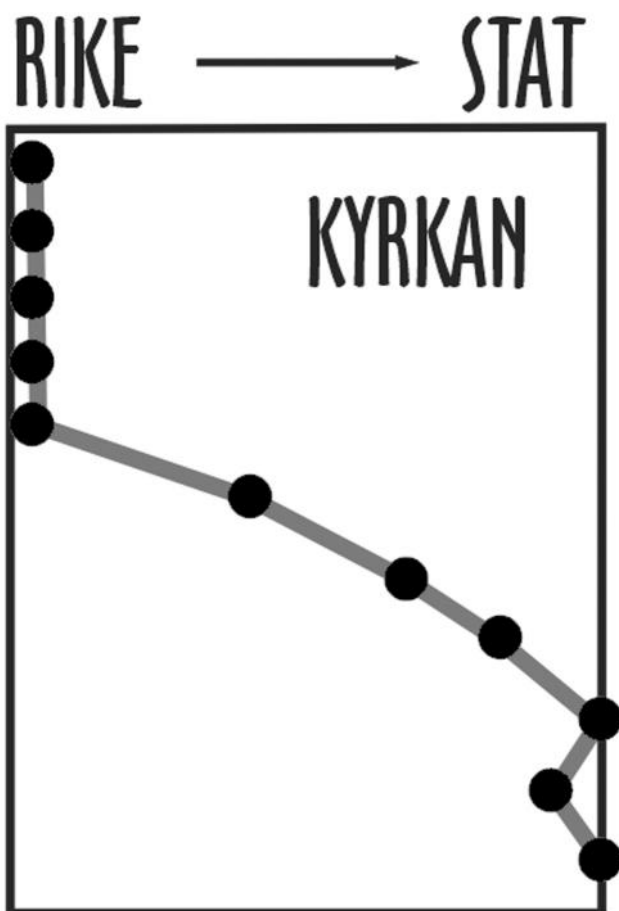
Tiden efter 1300-talet visar hur folket i Sverige, såväl landborna eller arrendebönderna och de adliga, strävade i skilda riktningar. Somliga ville återinföra den frihet som man hade tidigare när man levde i ett rike men i gengäld bli beroende av sina släktingar, medan andra ville ha en ännu starkare kung och biskop och ge dem ännu större befogenheter att få bestämma över den enskilda individens rättigheter och skyldigheter. Engelbrektfejden och inrättandet av Sveriges riksdag 1435 är exempel på en strävan tillbaka, där man i varje fall ville få större kontroll över de kungliga besluten. På så vis delades myndigheten upp på fler personer, men den minskade inte i omfattning. Samtidigt ville de som kämpade under Engelbrekt få bort de tyska fogdar och andra i landet som fattade beslut utifrån sina egna intressen. Därför utbredde sig ett hat mot fogdar och borgar, eftersom beslutsfattarna ofta satt här. Borgar intogs, brändes ner och de som suttit därinne dräptes eller jagades bort. Under slutet av 1400-talet ville även allt fler inom adeln få bort de utlänningar som styrde i landet. Frigörelsen från Danmark i början av 1500-talet var ett resultat av detta och strax därefter avskaffades den katolska kyrkan och Sverige var inte längre beroende av påven. Detta var ett viktigt steg mot en självständighet som fick Gustav Vasa att bli kallad för landsfader i våra historieböcker. Därmed blev Sverige en nationalstat.

* * *

- 1020 - Kungen vägrar att delta i riksblotet.
- 1086 - Inge d.ä. avskaffar riksblotet.
- 1123? - Västgötarna försöker välja kung.
- 1153 - Sverker d.ä. gynnar kyrkan och klostren, och vill troligen själv bestämma plats för ärkebiskopssätet.
- 1155? - Svenskarna bedriver enbart korståg mot Finland.
- 1162? - Uppsala öd börjar utgå från kungens förvaltning.
- 1225? - Landskapslagarna utvecklar individens rätt i samhället.
- 1229 - Knut långe upphäver förmyndarregeringen och blir kung.
- 1247 - Upplandsbönderna tvingas betala årlig skatt istället för att sköta ledungsflottan.
- 1248 - Birger jarl inför romersk rätt, avrättar sina motståndare, beslagtar deras gods, och ersätter troligen folkförsamlingen med ett riksråd.
- 1255 - Jarlaämbetet upphör formellt och ersätts med hertigdömen.
- 1280 - Landets stormän blir adel när de byter skatt mot rusttjänst.
- 1284 - Nya ämbeten regleras varefter kungen inte längre är landets överbefälhavare. Magnus ladulås får sonen Birger godkänd som sin efterträdare medan han själv lever.

Övergången från rike till stat - sett utifrån det kungliga perspektivet. De mest betydelsefulla förändringarna kom med slaget vid Sparsäter 1247 och Skänninge möte 1248 men fullbordas i princip först år 1280 och 1284.

- 1015? - Kungen döps
- 1060? - Stiften bildas
- 1100? - Kloster i Sverige
- 1155? - Korståg mot Finland
- 1164 - Ärkebiskopssäte i Gamla Uppsala
- 1190? - Kyrkan får tiondet
- 1200 - Kyrkan får skattefrihet på sina gårdar
- 1210 - Kyrkan kröner kungen
- 1248 - Biskopar väljs av domkapitel, inte av folket
- 1303 - Försök att tvinga kyrkan betala rusttjänst
- 1305 - Kyrkans privilegier bekräftas

*Övergången från rike till stat - sett utifrån det kyrkliga perspektivet.
De stora förändringarna kom i slutet av 1100-talet och början av
1200-talet, men fullbordades först 1248.*

RIKE → STAT

- 1000-tal - Kristendomen sprids
- 1000-tal - Latinsk skrift införs
- 1000-tal - Kyrklig organisation och administration införs
- 1200-tal - Landskapslagar reglerar individens rätt
- 1247 - Betala skatt istället för försvarsallians
- 1248 - Romersk rätt införs, som kan medföra godsbeslag
- 1248 - Biskopar väljs inte längre av folket
- 1248? - Folkförsamlingen ersätts med riksråd
- 1255 - Systrar ärver hälften mot broder
- 1200-tal - Kyrklig vigsel kan ersätta äktenskapsavtal

*Övergången från rike till stat - sett utifrån det folkliga perspektivet.
De största förändringarna kom 1247 och 1248.*

Erik segersäll (†c.995)
= *Sigríð storráða*

Olof skötkonung (†1022)
1 = *Estríð* 2 = *Edla*

1. Anund Jacob (*1007, †1051)
= *Gumbilde* av Norge
1. *Ingegerd (Anna)* (†1054) = Jaroslav av Novgorod-Kiew
2. **Emund gamle** (†1056) = Olof d. helige av Norge
3. *Holmfríð*
Emund = *Tola*

Gyða Anund (*Gyrid* (*dóttir* (= ?) Sven (†före 1056) = *Stenkil Ragnvaldsson* (†1066) **Erik (2)** **Anund** (†c. 1067) från Ryssland ? okänt vilken av sönerna ovan som var far till nedanstående ?
Erik (1, †c. 1067), *Håkan (röde?)*, *Anund*, *Ingvar vittfarne*, *Ragnar*, *Harald*, *Ragnbild*

Olof
näskonung

Hallsten (†efter 1070) (**Håkan röde?** (†c. 1075) **Inge d. ä.** (†c. 1110) = *Helena*

Blot-Sven
(-1086)

Filip (†c. 1118) **Inge d. y.** (†c. 1122)
= *Ingegerd*, dtr till k. Harald hårdråde i Norge
(omgift = *Sverker d. ä.*)

Katarina *Margareta fredkulla*

= Björn Haralds-son i Danmark
1 = k. Magnus barfot i Norge
2 = k. Niels Svensson i Danmark

Kristina (†1122) **Ragnvald**
(†före c. 1110)

= Mstislav av Novgorod

Ingrid = Henrik skadelår

2. **Magnus Nilsson** (†1134) 2. **Inge**
= *Ríkissa* (omgift med *Sverker d. ä.*)
Sofia

Magnus **Ragnvald jarl** **Johan** **Buris**
(†1161) (†c. 1160) (†1158)

Jedvard = *Cecilia* **Erik årsäll** **Ulf galla** **Kol Nuva**

Kristina Björnsdóttir = **Erik den helige** (†1160)

Joar

Sverker d. ä (†1156)

BJÄLBOÄTTEN,
även kallad Folkungaätten

(Ingvaldingar, omkring år 800)

Folke filbyfer
(sent 1000-tal ?)

Ingevald Hallisten Ingemund

Folke den digre (Ijocke)
g.m. *Ingegerd*, dtr till kung Knut den helige av Danmark

Bengt snifel Knut

